

HADİS TALEBESİ

-HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN EL-CÂMÎ'İ ÖZELİNDE-

EMRAH KANDEMİR

HADİS TALEBESİ

–Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi'i* Özelinde –

Dr. Emrah Kandemir

Kitap Adı	:	Hadis Talebesi –Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Câmi'i Özelinde–
Yazar	:	Dr. Emrah Kandemir
ISBN	:	978-625-7617-27-7
SAMER Yayınları	:	97
Dizgi & Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Yayın Koordinatörü	:	Arş. Gör. Asım Sarıkaya
Görsel ve Teknik Tasarım	:	Arş. Gör. Cenap Ayık

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2021

Bu kitap, “Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi'* Adlı Eserinde Geleneksel Hadis Eğitimi Öğretim Âdâbı” adlı doktora tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
1. HADİS İLMİNE BAŞLARKEN	10
1.1. Talebenin Halis Bir Niyetle Hadis Öğrenimine Başlaması	10
1.2. İhlaslı, Azimli ve Sabır Olması	14
1.3. Arapça Eğitimi Alması	15
1.4. Kur'an Eğitimi Alması.....	17
1.5. Vakar, Sekînet ve Haşyet Sahibi Olması.....	19
1.6. Helal Rızıkla Beslenmesi	20
2. HADİS TALEBESİNİN HOCASIYLA İLİŞKİSİ.....	22
2.1. Hocasına Karşı Saygılı Olması	22
2.2. Hocasının Elini Öpmesi.....	23
2.3. Hocasının Huzuruna Gelince Ayakkabılarını Çıkarması.....	24
2.4. Hocasına Soru Sorma Usûlü	26
3. HADİS TALEBESİNİN DERS İÇİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI	29
3.1. Derse Zamanında Gelmesi.....	29
3.2. Derse Geç Geldiğinde Âdâba Uygun Hareket Etmesi.....	30
3.3. Hadis İlimine Başlarken Abdestli Olması.....	32
3.4. Derse Girerken İzin İstemesi.....	34

3.5. Hocası İzin Vermeden Kiraata Başlamaması	37
3.6. Hadis Okurken Âdâba Uyması.....	39
3.7. Hz. Peygamber'e (sav) ve Sahabeye Dua Etmesi.....	42
3.8. Hocasını Edeple Dinlemesi	44
3.9. Dersten Selam Vererek Ayrılması.....	47
3.10. Öğrendiği Bilgileri Hayatında Tatbik Etmesi.....	48
4. HADİS TALEBESİNİN DERS DIŞI TUTUM VE DAVRANIŞLARI.....	50
4.1. Gece İbadetine Devam Etmesi.....	50
4.2. İlmî Onurunu Koruması	51
4.3. Bilgiyi Farklı Kaynaklardan Teyit Etmesi.....	53
4.4. Hadis Ezberleme Kurallarına Uyması.....	56
4.5. Ezberlediği Hadisi Müzâkere Etmesi	60
4.6. Kitaplarını Ödünç Vermesi	65
4.7. İlmî Kıskançlığa Düşmemesi	68
5. HADİS TALEBESİNDE BULUNMASI GEREKEN BİRTAKİM ÖZELLİKLER	72
5.1. Yazısının Güzel Olması	72
5.2. "Besmele"yi Düzgün Yazabilmesi.....	74
5.3. Salâtü Selam Lafzını Doğru Yazması	76
5.4. Yazdığı Rivayetleri Temel Eserlerle Karşılaştırması	78
5.5. Hadis Rivâyetinin Kerih Görüldüğü Haller	80
5.6. Hadisi Çok Tekrar Etmenin Kerih Görülmesi.....	81

6. HADİS TALEBESİNİN BİLMESİ GEREKEN USÛLLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR	83
6.1. Metin veya Senetteki Tağyîr	83
6.2. Hadis Metinlerinde Tashîf	84
6.3. Kur'an Ayetlerinde Tashîf.....	85
6.4. Rivâyet için Müstahsen Kabul Edilen Yaş	87
6.5. İsrâîlî Rivâyetler.....	88
6.6. Rivâyetü'l-Akrân.....	91
6.7. Kitabetü'l-Ekâbir Anî'l-Esâgir	93
6.8. İcâzet	95
6.9. Arz.....	95
6.10. Rihle.....	96
6.11. Rihle Günü	102
6.12. Hadis Münekkidi.....	108
6.13. Hadis Tâlibinin Zekâsını Geliştirme Yolları.....	110
6.14. Müstehâk Olmadan Riyaseti İsteme.....	115
6.15. İntikâ ve İntihâb.....	116
6.16. Melâhim.....	119
Kaynakça.....	122

ÖNSÖZ

'Beni rabbim terbiye etti ve terbiyemi güzel kıldı,' buyuran Peygamber (s.a.v.) ilahî vahyin ilk muhatabı olarak almış olduğu içeriği insanlara anlatırken aynı zamanda bir tür eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirmiş oluyordu. Onu büyük bir dikkatle dinleyen sahâbe-i kiram ise Allah Resûlü'ne (s.a.v.) sadece talebelik etmekle kalmıyor adeta kendisinden aldıkları emaneti bir sonraki kuşağa aktarmanın usul ve esaslarını öğreniyorlardı. Asırlardır nesilden nesile tevarüs eden Kur'an ve sünnet'e dair eğitim-öğretim metodları öğretmen öğrenci arasındaki iletişimin ana unsurlarını oluşturmakla kalmıyor, günümüz eğitim-öğretim bilimlerine ışık tutan yöntem ve tekniklere de kaynaklık etmiş oluyordu.

Selef ulema dinî ilimlerin öğretilmesini ibadet şuuruyla yapmıştır. Bu nedenle geleneksel ifadeyle hoca ve talebenin ders içi ve ders dışı uymaları gereken kurallarla alakalı hatırı sayılır oranda müstakil eserler meydana getirilmiştir. Bunlardan birkaçını şu şekilde saymak mümkündür: Ahmed b. Muhammed, Ebû Bekr el-Hallâl'ın, (ö. 311) *el-Câmi' li-ulûmi Ahmed b. Hanbel'i*, Sâlih b. Ahmed et-Temîmî el-Hemedânî'nin, (303-384) *Kitâbu süneni't-tahdîs'i*, Abdulğani b. Saîd el-Ezdî'nin, (333-409) *Âdâbu'l-muhaddisîn'i*, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin, (392-463) *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'isi ile el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye'si*, İbn Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî'nin, (ö. 463) *Câmiu beyâni'l-İlm ve fadlihü ve mâ yenbağî fi rivâyetihü ve hamlihü'si ile Edebü'l-mecâlis'i*, Abdülkerîm b. Muhammed es-Semânî'nin, (ö. 562) *Kitâbu edebi'l-implâ ve'l-istimplâ'sı*, İbrahim b. Ömer el-Cabirî, İbnu's-Serrâc'ın, (ö. 732)

Rusûmu't-tahdîs fî ulûmi'l-hadîs'i, el-Hüseyn b. Abdurrahmân, İbnu'l-Ehdel'in, (ö. 855) *el-Kifâye fî tahsîni'r-rivâye'si*, Feyzullah b. Abdullah, Feydî er-Rûmî'nin, (ö. 1284) *Ahsenu't-tahdîs fî rivâyeti'l-hadîs* adlı eseri. Genellikle bu tür eserlerde hadis ilminin fazileti, ilim öğrenmedeki niyet, bu uğurda sarfedilen emeğin önemi, râvî ve hadis talebesinin sahip olması gereken ilmî donanım ve ahlâkî özelliklere yer verilmiştir.

Geçmiş, ânu ve geleceği anlama ve anlamlandırma gayreti taşıyan, bu nedenle de Temel İslâm Bilimleri'ne öğrencilik yapan kişilerin her şeyden önce uğraştıkları muazzam kültürün farkına varmaları ufuklarını açacak, onların hayata bakışlarını netleştirecek ve kendilerine ilmin yanında ahlaki erdemlerin de önemli olduğunu hissettirecektir. Bunun neticesinde ise öğrenilen bilgi başkalarından önce sahibinin kemale ulaşmasına katkı sağlayacak ardından toplumsal erdem in gerçekleşmesi mümkün hale gelecektir.

Prof. Dr. M. Said Hatiboğlu hocamızın tavsiyesiyle üzerinde çalışmaya başladığımız Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi'* isimli eseri çerçevesinde şekillendirdiğimiz çalışmamız akademik üslûba riayet etmesinin yanı sıra sade anlatımıyla da dikkat çekmektedir. İlimden önce ahlaki erdemlerin, halis niyetin ve maneviyatın gerekliliği inancından hareketle kaleme alınmış bu kitabın okuyucularına faydalı olmasını Rabbimizden temenni ediyoruz.

Dr. Emrah KANDEMİR

Yozgat-2021

HADİS TALEBESİ

–HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN *EL-CÂMİ'İ* ÖZELİNDE–

1. HADİS İLMİNE BAŞLARKEN

1.1. Talebenin Halis Bir Niyetle Hadis Öğrenimine Başlaması

Dînî geleneğimizde amellere değer katan unsurların başında niyet gelmektedir¹. Bu sebeple herhangi bir işe başlarken kişinin öncelikle niyetinin yani iç yönelişinin düzgün olmasına özen göstermesi önem arz etmektedir. İslâm'a dair özel hukuk kuralları koleksiyonu olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de bu durum "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"² şeklinde formüle edilmiştir. Geleneksel hadis eğitim öğretimine bakıldığında ravi ve talebesinin ilimle meşguliyetlerinde niyetlerinin hâlis olmasına son derece dikkat edildiği görülmektedir. Öyleki birçok müellif herhangi bir işe başlarken niyetin önemine vurgu yapmak için eserlerine niyet hadisi ile başlamışlardır. Hadis ilminin usul ve furûuna ait meseleleri ele aldığı *el-Kifâye*'nin mukaddimesinde Hatîb el-Bağdâdî, ilimle meşguliyetin Allah'a yaklaştıran en faziletli bir vesile, çok mühim bir hayır, ibadetleri sağlamaştıran bir unsur ve vaktin infak edileceği en evla uğraşlardan birisi olduğunu belirtir. Ardından bu ilimlerden en önemlisinin Nebevî Hadisler'i; metin, sened yönüyle bil-

¹ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy" 1, "İmân" 41, "Nikâh" 5; Müslim, "İmâre" 155; Ebû Dâvud, "Talak" 11; Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd" 16; Nesâî, "Tahâret" 59; İbn Mâce, "Zühd" 26.

² Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî şerhi'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, s. 15.

mek, sahih, hasen, zayıf, muttasıl, munkatı', mursel, mu'dal, maklub, meşhur ve garip ayrımının farkında olabilmek olduğunun altını çizerek³.

Aynı şekilde Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı eserinin birinci bâbına “en-Niyetü fî Talebi'l-Hadis” başlığını koyduktan sonra: “Hadis tâlibi, hadis öğrenirken niyetini hâlis tutmalı bu ilimle sadece Allah'ın (cc) rızasını kazanmak için meşgul olmalıdır.”⁴ Demek suretiyle Hadis talebesinin taşıması gereken niyetin nasıl olması gerektiğinin altını çizmektedir.

Dolayısıyla hadis talebesi bu ilmi dünyevî amaçlara ulaşmada bir yol olarak kullanılmaktan, maddi kazanç elde etmede bir aracı olarak görmekten sakınmalıdır⁵. Nitekim Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kim Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olacak bir ilmi, dünya menfaatleri için öğrenirse kıyamet günü cennetin kokusunu - dahi- alamaz.”⁶

Diğer taraftan hadis eğitim öğretiminde, hadis ilminin Allah rızası için değil de meclis oluşturup taraftar edinmek ve başkan olmak yahut gösteriş ve kibir için öğrenilmesi selef ulema tarafından ilim ehlini bekleyen en bü-

³ Hatib, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surkî, İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne, trs, ss. 3, 4. Ayrıca bu hususla alakalı, Kâdî İyâz “*el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*” adlı eserinde, hadis öğrenmenin ve öğretmenin usulü, hadis rivâyet ederken kullanılan rivâyetlerin özellikleri, hadislerin yazılması, noktalanması, harekelenmesi, tashihi, rivâyetin lafız ve mana ile yapılması, hadis öğrenme yaşı icazet vb. konuları işlemiştir. Kâdî İyâz Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî, *Şifâ-i şerîf şerhi*, ter. M. Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 1433/2012, s. 49.

⁴ Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1403/1983, c. 1, s. 81.

⁵ Hatib, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 83.

⁶ *Ebû Dâvud*, İlim 12, (hn. 3664); Ahmed b. Hanbel *Müsned*, 8457; *İbn Mâce*, Sünne 23, (hn. 252).

yük afetlerden birisi olarak görülmüştür⁷. İlimin nefsanî amaçlar için öğrenilmesiyle alakalı Huzeyfe b. el-Yemâni'nin, Allah Resûlü'nden (sav) nakli şu şekildedir: “Kim, ilmi ulemâyâ karşı kibirlenmek veya cahillerle mücadele etmek için öğrenir ve insanlarda ona iltifat ederlerse o kimse için cehennem vardır.”⁸ Yine Câbir b. Abdullah, Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “İlmi, ulemaya gösteriş yapmak, cahillere karşı üstünlük sağlamak, meclisler kurup şöhrete ulaşmak kasdıyla öğrenerek boşa çıkarmayın. Kim bunu yaparsa onun için cehennem vardır.”⁹

İlim sadece nakletmek için de öğrenilmemelidir. Bir ilmi öğrenmekten maksat, onu içselleştirip yaşamaktır. Hatîb bu hususta şunları ifade etmektedir: “Hadis ezberi rivâyet ezberi değil, riayet ezberidir. Zira bilgiyi rivâyet eden -başkalarına nakleden- çoktur. Fakat rivâyet edilen bilginin gereği üzere yaşayan azdır. İlim ortamında bulunan niceleri vardır ki onlar ilimden istifade etme bakımından gaib gibidirler. Nice âlim (gibi gözüken) ler vardır ki cahildirler, nice hadis taşıyıcıları -ezberinde muhafaza edenler- vardır ki kendilerinde o hadisten hiçbir emare yoktur. Bakarsın ki onun hükmünü değerlendirme hususunda bilgi ve marifetten yoksundurlar.”¹⁰ Yine İbn Şevzeb, Matar'dan (ö. 125?)¹¹ şu rivâyeti nakletmiştir: “İlimin en hayırlısı fayda verendir. Allah, ilimle onu bileni sonra da onunla amel edeni faydalandırır. Onu bilip terk edeni (amel etmeyi) faydalandırmaz.”¹² Amel edilmek üzere öğrenilen ilmin semeresiyle alakalı Hâlid b. Ma'dân, Ebu'd-

⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 85.

⁸ *İbn Mâce*, Sünne 23, (hn. 260).

⁹ *İbn Mâce*, Sünne 23, (hn. 254).

¹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 87.

¹¹ Matar b. Tahmân el-Varrâk, Ebû Recâ es-Sülemî, mevlahum, el-Horosânî, ölüm tarihi hakkında 129 da denilmiştir. Bk. İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzi'b*, thk. Şuayb el-Arnaût, Dımaşk 1432/2011. 6699.

¹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, c. 1, s. 133.

Derdâ'dan şu haberi nakletmiştir: “Kim bildiğinin onda biriyle (dahi) amel ederse, Allah o kişiye bilmediklerini öğretir.”¹³

Muaz b. Cebel'in (ra) Allah Resûlü'nden (sav): “Kıyamet günü âdemoğ- lu şu dört şeyden hesaba çekilmedikçe huzur-u ilâhî'den ayrılmaz; Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nasıl geçirdiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, bildiğiyle ne derece amel ettiğinden.”¹⁴ Şeklindeki rivayetini dikkate alan hadis talebesi, Allah Teâlâ'nın, kendisine ilmi ne için talep ettiğini soracağına ve o ilimle ameline göre mükâfatlandıracağına bilincinde olmalıdır.

Hatîb el-Bağdâdî hadis talebesinin sahip olması gereken ilmî donanım hakkında, Buhârî'nin şu sözünü nakleder: “Sünen sahipleri çok azdır.” Yani sahihini sakîminden ayıran, turukunu bilen, hadis hâfızları gerçekten de çok azdır. Esasen düşünüldüğü zaman, İslam beldeleri, kendisine ilim için mü- racaat edilen fakihlerden yoksun değildir. Fakat birçok şehrin, hadisi tam bilen ve bu hususta müctehid olan hadis erbabından yoksun olduğu da gö- rülür. Bunun nedeni, bu ilmin zorluğu ve izzetidir. Gerek sem'a da bulunan gerekse kitabet işini yapanlardan âli cenap olanların azlığındandır. Oysa Buhârî bu sözü ilmin çok arzu edildiği, ilme çağıran ve ona rağbet edenlerin çok olduğu bir zamanda söylemiştir. Acaba, “İlme rağbetin azaldığı, talebe bulunamadığı şu günümüzü nasıl tasvir ederiz.” şeklinde duygusunu dile getiren Hatîb şairin şu sözlerini hatırlatır:

“Biz onları az sayardık,

Onlar azdan daha az oldular.”¹⁵

¹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 134.

¹⁴ *Tirmîzi*, *Sıfatü'l-kıyâme* 1, (hn. 2417), *Tirmîzi* bu hadis hakkında “hêzê hadîsun hasenün sahîhun” demiştir.

¹⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrîn, c. 1, ss. 112, 113.

Netice itibariyle amele değer kazandıran ve onu anlamlı kılan niyettir. İlim ve amelin sahibine fayda sağlayıp onu hem dünyada hem de ahirette mutlu etmesi için niyet esastır.¹⁶ Hadis talebesi de bu ilmi halisane bir niyetle öğrenmeli, öğrendiği bilgileri yaşantıya dönüştürmelidir.

1.2. İhlaslı, Azimli ve Sabır Olması

Başarıya ulaşabilmek için uğraşıya konu olan şeyin sevilmesi, o hususta karşılaşılabilecek olan zorluklara karşı sabırlı olunması, samimiyet ve azim son derece önemlidir. Büyük bir heyecanla başlanılan şeyleri sonlandıramayan nice insanlar vardır. Gerek hâfızu'l-Kur'an'ın, gerekse tâlibu'l-hadîsin sahip olması gereken özelliklerin başında; ihlas, azim ve sabır gelmektedir. Hadis eğitim ve öğretiminde ihlas, azim ve sabırla alakalı Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis talebesine tavsiyesi şöyledir: "Ey ilim talebesi, sana ilim talebinde ihlâsı, ilmin mucibince ameli tavsiye ediyorum. Zirâ ilim ağaç, amel onun meyvesidir. İlmiyle âmil olmayan âlim sayılmaz."¹⁷ Sabırla alakalı bir rivâyette ise Mûsa b. Tarîf, Şuayb b. Harb'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Biz hadis ta'lîmine dört bin kişi başladık, bizden ancak dört kişi başarılı olurdu."¹⁸ Ebû Ahmed Nasr b. Ahmed el-İyâdî el-Fakîh, es-Semerkindî; bu ilme ancak dükkânını kapatan, bahçesini harap eden, kardeşlerini terk eden, en yakınının cenazesine dahi katılamayanlar ulaşır,¹⁹ demek suretiyle fedakârlık ve adanmışlık ruhu olmadan ilim elde etmenin mümkün olmadığına dikkat çekiyor.

¹⁶ Ömer Dumlu, *Kur'ân'da Salâh Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara 2012, ss. 40, 41.

¹⁷ Hatîb, *İktizâu'l-ilm el-'amel*, thk. Muhammed Nâsîrüddin el-Elbâni, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1397, s. 14.

¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 92.

¹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1524.

Aynı şekilde, Ebu'l-Abbâs Sa'leb, el-Fadl b. Saîd İbn Sâlim'den²⁰ şu sözü nakletmiştir: “İlim isteyen ve bunu başaramayan bir kişi, ilimden vazgeçmeye karar verir. Tam bu hal üzereyken dağın başından kayalara dökülen bir su görür. Bu su inceliğine ve letafetine rağmen taşa iz yapmıştır. Bundan kendisine bir ders çıkarır ve ‘Vallahi ben ilim sahibi olacağım’ der azim ve sabırla ilim öğrenmeye devam edip ilim sahibi olur.”²¹ Ahmed b. Saîd ed-Dimaşkî, Abdullah b. el-Mu'tezz'in kararlılıkla alakalı şu sözünü nakletmiştir: “Eğer bir isteğe sabır ve azimle ulaşamazsa başka ne ile ulaşılır.”²²

İhlas ve samimiyetle nebevî mirası öğrenmeye başlayan hadis talebesi niçin çaba sarfettiğinin bilincinde olmalıdır. Başarıya ulaşması için azimli ve sabırlı olması gerektiğini unutmamalıdır. Sadece düşünmek ve istemekten ziyade gerekli tüm şartlara azâmî derecede riayet etmesinin sahip olduğu potansiyeli en verimli ve etkin bir şekilde kullanmasının başarıda etkin rol oynayacağını farkına varmalıdır.

1.3. Arapça Eğitimi Alması

Arap dili, Kur'an ve Hadis gibi Temel İslam Bilimleri'nin ana kaynaklarından. Dolayısıyla, hadis talebesinin rivayet metinlerinde gördüğü hataları düzeltebilmesi, ibareyi doğru anlayıp nakledebilmesi için Arapça bilmesi gerekmektedir. Muhaddisler kendilerine hadis öğrenmeye gelen talebeleri sarf/nahiv bilmiyorsa onlara öncelikle dil bilgisini öğretmişlerdir. Nitekim Hâcib b. Süleyman'ın, Vekî' den nakli şu şekildedir: “Hadis dinlemek için A'meş'e geldim. Hata yapmış olmalıyım ki, bana, ey Ebâ Süfyan, senin için hadis öğrenmekten daha evla olan şeyi terk etmişsin, dedi. Ben ey Ebâ Mu-

²⁰ Muhakkik Tahhân, lafzı “selem” şeklinde vermiş, Acâc el-Hâtib'te lafız “sâlim” şeklindedir. Biz bunu tercih ettik. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 1595.

²¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1545.

²² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1546.

hammed benim için hadisten daha evlâ olan şey nedir, dedim. Nahiv, dedi. A'meş²³ bana önce nahiv öğretti, daha sonra hadis imlâ ettirirdi."²⁴

Ebû'l-Aynâ, Ebû Zeyd en-Nahviyyî'nin nahve yönelmesinin nedenini şu şekilde nakletmiştir. O şöyle demiştir: "Beni edep ve nahiv öğrenmeye teşvik eden olay şudur. Ben Câfer b. Süleyman'ın huzuruna girdim. Bana, yaklaş 'udnuh' dedi. Ben de "ene deniyyun" dedim. Yavrucuğum öyle söyleme, 'ene dânin' 'ben yakınım' şeklinde söyle,"²⁵ diyerek beni yanlış telaffuzumdan dolayı uyardı.

el-Müberred'in, aşağıdaki şiiri dil bilgisinin önemini vurgulaması açısından önemlidir:

"Nahiv düzgün konuşamayanın dilinde yayılır,

Kişi lahn yapmadığında azametli olur,

İlimlerde âli olmak istersen,

İlimlerin en âlisi lisan düzgünlüğüdür."²⁶

Ahmed b. Abdu'l-A'lâ, Abdülmelik b. Mervân'dan naklettiği rivâyetinde: "Asil adamda lahn, yüzdeki çiçek hastalığı gibidir." Şa'bî ise, "İlimde nahv, yemekteki tuz gibidir. Ondan müstagnî kalınamaz."²⁷ demek suretiyle hadis ilmine mesai harcayanların hayatında nahvin önemini vurgulamaktadır.

Selef ulemanın tutumuna bakıldığında, talebelerinin hatâen düştükleri yanlışları hoş gördükleri ama onların öğrenmemeden kaynaklanan yanlışla-

²³ Geniş bilgi için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 195, 197.

²⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1071.

²⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1076.

²⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1078.

²⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1080.

rına bazen sert bir şekilde müdâhale ettikleri görülmektedir. Nitekim Nâfi', İbn Ömer'den şu rivâyeti nakletmiştir: "İbn Ömer çocuğuna 'lahn'dan ötürü vururdu. Hatâen yaptıkları için vurmazdı."²⁸

Arapça dil bilgisi sadece hadis talebeleri için değil aynı zamanda Temel İslâm Bilimleri'nin tüm alanları ve Kur'an İlimlerini öğrenen kişiler için de gereklilik arz etmektedir. el-Hasen b. Uleyl, Ebû Bekr b. Hallâd'dan: "Ebû Dâvud et-Tayalîsi bize hadiste geçen şu ayeti imla ettiriyordu ²⁹ "اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه" yerfeuhû lafzını ayn'ın kesrasıyla yanlış okuyunca Müstemlî Ammar, ona yâ Ebâ Dâvud, o lafız yerfeuhû olacak diye uyarıda bulundu."³⁰ şeklindeki rivâyeti de gramer bilgisinin önemini vurgulamaktadır.

1.4. Kur'an Eğitimi Alması

Her Müslüman'ın olduğu gibi hadis talebesinin de öğrenmesi gereken ilk şey elbetteki Kur'an olmalıdır. Hatîb el-Bağdâdî bu hususla alakalı şöyle demektedir: "Talebenin ilk önce yapması gereken, Allah'ın (cc) Kitap'ını ezberlemektir. Çünkü o, ilimlerin en yücesi ve bilinip öğrenilmesi gereken bilgilerin de ilkidir."³¹ Nitekim Kur'an'la meşgul olmanın faziletiyle alakalı Abdullah İbn Mes'ud (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: "Kur'an-ı okuyunuz. Sizler Kur'an okumanızdan dolayı her bir harf için ecir kazanırsınız. Ben 'eliflâmmîm' bir harftir, demiyorum. Bilakis 'elif', 'lâm', 'mîm' (demenize her biri için) on (ecir) vardır. Bunu söylemeniz durumunda otuz ecir kazanırsınız."³²

²⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1083.

²⁹ Fâtır 35/10.

³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1088; ayrıca benzer rivâyetler için bk. 1089, 1090.

³¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 106.

³² *Tirmizî*, *Fedâilü'l-Kur'an* 17, (hn. 3135).

Bu noktada muhaddislerin Kur'an bilmeden hadis ta'lîmine gelen talebelere yaklaşımlarını ortaya koyan bazı rivâyetlere değinmek yerinde olacaktır. Örneğin, Kâsım b. Osman ed-Dimeşkî, el-Velid'den (yani İbn Müslim'den), şu rivâyeti nakletmiştir. Biz Evzâî'nin huzurunda hadis tâlimi için oturduğumuzda, bizim aramızda yeni gelen birisini gördüğünde: "Ey genç Kur'an tadrîsi aldın mı?" diye sorardı. Evet derse 'yûsikumullâhu fi evlâdikum'³³ ayetini okumasını ister okuyamaz ise: "Git ilim talep etmeden önce Kur'an öğren." derdi³⁴.

Ebû Hişam er-Rafî'nin: "Yahya b. Yemân kendisine bıyığı henüz çıkmamış yaşta bir genç geldiği zaman hadisten önce, A'râf ve Yusuf Sûreleri'nin başından yetmiş ayet okumasını isterdi. Eğer okursa ona hadis tahdis ederdi. Okuyamazsa tahdis etmezdi."³⁵ şeklindeki rivâyeti de aynı şekilde muhaddislerin hadis taliminden önce Kur'an eğitimi önemsediklerinin göstergelerinden birisidir.

Diğer taraftan hadis öğrenmeden önce Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemesi gereken³⁶ hadis talebesinin hadisle meşguliyette dahil Kur'an'ı unutturacak her şeyden sakınması gerekir.³⁷ Nitekim Enes b. Mâlik (ra) Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: "İnsanın mescidden çıkardığı küçük bir toz parçasına varıncaya kadar ümmetimin ecri bana gösterildi. Ümmetimin

³³ Nisâ 6/11.

³⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 80.

³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 81.

³⁶ Kur'an'ı ezberleyenlerle (hafız) alakalı Osman Egin Hafızlık risalesi hazırlamış ve bu risalesinde, Kur'an hafızında bulunması gereken ahlâkî özellikler, hocanın öğrencisine karşı nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği, hafızlık sonrası yapılması gerekenler ve hafızın ailesine düşen sorumlulukları incelemiştir. Bk. Osman Egin, *Hâfızlık Risâlesi*, DİB, Yayınları, Ankara 2014.

³⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 108.

günahları da gösterildi. Kişinin ezberinde olan bir ayeti veya bir sûreyi unutmamasından daha büyük bir günah gösterilmedi.”³⁸

Yine Sa’d b. Ubâde (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Kur’an’ı öğrendikten sonra unutan hiçbir kimse yoktur ki, kıyamet günü Allah’ın (cc) huzuruna cüzzamlı olduğu halde gelmesin.”³⁹ Dolayısıyla öncelikli amacı Allah Teâlâ’nın makasidini anlamak olan hadis talebesi Kur’an-ı Kerîm’e vakıf olmak suretiyle en başta ilahi hitapla barışık olacak ardından hadisleri anlama ve anlamlandırma noktasında da Kur’an bütünlüğünden rahatlıkla yararlanma imkanına sahip olacaktır.

1.5. Vakar, Sekînet ve Haşyet Sahibi Olması

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’* adlı eserinde hadis talebesinin eğlenceden, abes şeylerle meşgul olmaktan, ders meclisinde manasız hareketlerden, kahkaha ile gülmekten, gereksiz konuşmaktan ve çok şaka yapmaktan uzak durmasının gerekliliğini vurgular. Bunun yanı sıra ilmin ahlakına uygun, edep sınırlarını aşmadan, hafif şakalar yapabileceğini belirtir. Müstehcen, saçma sapan, gönülleri kinle dolduran şakanın ayıplandığını belirten Hatîb, çok şakanın ve gülmenin saygınlığı azaltacağını ve kişiliği zedeleyeceğini ifade eder.⁴⁰ Nitekim İbn Vehb’in, Mâlik’ten rivâyeti şöyledir: “İlmi isteyen; vakar, sekînet, haşyet sahibi olmalı ve kendinden önceki ulemânın ahlakına uymalıdır.”⁴¹

Keza Saîd b. Âmir’in: “Biz Hişâm b. Destevâî’nin yanında idik, bizden birisi güldü. Hişâm ona, hem hadis taleb ediyorsun hem de -yerli yersiz-

³⁸ *Ebû Dâvud*, Salat 16, (hn. 461); *Tirmizî*, Fedailü’l-Kur’an 20, (hn. 3143).

³⁹ *Ebû Dâvud*, Salat 354, (hn. 1474); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 419; İbnü’l-Esir, *Mecdüddîn Ebu’s-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, Câmiu’l-usûl fi ehâdîsi’r-rasûl*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mektebetü’l-Halvânî, ys. 1390/1970, c. 8, s. 509.

⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 157.

⁴¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 209.

gülyürsun.”⁴² şeklindeki rivâyeti, hadis talebesinin hoş olmayan davranışlardan uzak kalması gerektiğini belirtmektedir.

Müslümanlar için en güzel örnek olan Allah Resûlü’nün⁴³ Sünnet-i seniyyesini kendisine rehber edinme gayretiyle öğrenen hadis talebesi rivayetler yoluyla edindiği bilgilere uyması gerekmektedir. Bir rivâyete göre Ebû Eyyub Süleyman b. İshâk el-Cellâb, İbrahim el-Harbî’nin kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “Bir kişi Allah Resûlü’nün (sav) ahlakından bir şey işitince hemen ona uyması gerekir.”⁴⁴ Diğer taraftan hadis talebesi dîni ve dünyasına olumlu katkı sağlamayan “mâlâyânî” sayılabilecek her türlü söz ve davranıştan da uzak kalmalıdır.⁴⁵

1.6. Helal Rızıkla Beslenmesi

Hadis talebesinin kendisini ilme verip bu ilmin mâneviyatından istifade edebilmesi için haramlardan uzak olması gerekmektedir. Bu haramların başında yeme-içme gelmektedir. Önce helal bir rızık kapısı bulma, daha sonra kendini ilme hasretme muhaddislerin çok önem verdiği hususlardandır. Hatîb, ailesinin geçimini temin edecek başka birisinin bulunmaması durumunda, kişinin işi gücü bırakıp hadisle meşgul olmasını hoş karşılamamaktadır.⁴⁶ Zira Vehb b. Câbir el-Hayvânî, şöyle demektedir: “Abdullah b. Amr’ı Beyti Makdis’te gördüm. Mevlâsı geldi ve ona şöyle dedi: Ben ramazan ayını burada geçirmek istiyorum. Abdullah ona: Ailene geçimliklerini bıraktın mı? Dedi. Hayır, cevabını alınca, ne demek bırakmadım? Git ve onların geçimliğini temin et. Ben Allah Resûlü’nü (sav) şöyle derken işittim: Bakmakla yü-

⁴² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 211.

⁴³ Ahzab 33/21.

⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 173.

⁴⁵ *Tirmizî*, Zühd 11; *İbn Mâce*, Fiten 12.

⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 97.

kümlü olduğu kişileri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter.”⁴⁷ Sevrî'nin: “Kişiye, kahramanlar gibi davranması, helâlden kazanması ve ailesine infak etmesi yakışı.”⁴⁸ şeklindeki sözü de başkalarına muhtaç olmamak ve haramlara tenezzül etmemek için çalışmak gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Allah Resûlü (sav): “Resûlullah (sav) hoşuna gittiği kimseye, ‘senin mesleğin (حرفة) var mı?’ diye sorardı. Eğer hayır cevabını alırsa o kimse için ‘gözümden düştü’ derdi. Bu nasıl olur? Yâ Resûlallah diye sorulunca, mü'min meslek sahibi değilse, dini ile geçimini temin eder,⁴⁹ cevabını verirdi.”⁵⁰

Aynı şekilde Abdurrahîm b. Süleyman er-Râzî'nin: “Biz Süfyân es-Sevrî'nin yanında iken, kendisine ilim talep eden bir kişi geldiğinde, ona: Senin maîşetini temin ettiğin bir geçimliğin var mı? diye sorardı. Evet, cevabını alırsa ilim talep etmesini isterdi. Hayır, cevabını alırsa, geçimliğini temin edecek bir şey bulmasını isterdi,”⁵¹ şeklindeki rivâyeti de ailesini ihmal etme pahasına kişinin kendisini ilme adamasının doğru olmadığını göstermektedir. Zamana ve zemine göre hadis ilmine başlama yaşı ve insanların kazanç kapıları değişiklik gösterse bile genel geçer bir prensip olarak değişmeyen unsurların başında rızkı helal yollardan temin etmek vardır.

⁴⁷ *Ebû Dâvud*, Zekât 45, (hn. 1692); benzer rivâyet, *Müslim*, Zekât 40.

⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 47.

⁴⁹ Muhakkiklerden Tahhân, rivâyette geçen “teayyeşe bi dînihi” lafzını “karnını doyurmak için münafıklık yapar, ya da zalimlerle iş birliği yaparak dinini zayı eder,” şeklinde anlamıştır. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 98, 3. Dipnot.

⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 49.

⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 49.

2. HADİS TALEBESİNİN HOCASIYLA İLİŞKİSİ

2.1. Hocasına Karşı Saygılı Olması

“Büyüklerine saygı göstermeyen, küçüklerine merhâmet etmeyen bizden değildir.”⁵² buyuran Hz. Muhammed (sav) büyüklere saygı göstermeyi, küçüklere merhamet etmeyi emretmiştir. Muhakkak ki, saygı duyulmaya en evlâ kişilerin başında o insan üzerinde emeği en çok olanlar gelmektedir. Muhaddisler de hadis talebeleri üzerinde ilmî bakımdan en çok mesai harcayanlardır. Bu nedenledir ki selef ulema, talebenin muhaddise hitâb ederken ona ilim nisbet ederek, “Ey âlim, ey hâfız” şeklinde hürmet içerikli lafızlar kullanmasını doğru bulur. “Ey efendim” diye hitabının da uygun olacağını belirtir.⁵³ Hatta bazen bir alim kitabına doğrudan talebesine hitap cümlesi ile başlar. Örneğin İmam Gazzâlî *Eyyühe'l-veled* isimli kitabında talebesine hitapla başlamıştır.⁵⁴ Bu sebeple hadis talebeleri hocalarına duydukları derin saygının bir gereği olarak onun olduğu ortamlarda yanlış davranışlar-

⁵² *Tirmizî*, *Birr* 15, (hn. 2031); Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Teymî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, c. 7, s. 238.

⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 183.

⁵⁴ Orhan Yılmaz, “Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-Veled* İsimli Kitabının Önemi ve Kitapta Geçen Hadislerin Değerlendirmesi”, *BOZİFDER*, Cilt: 15, Sayı 15, Yozgat, 2019, s. 185-213.

da bulunmamak için hal ve hareketlerine dikkat etmişlerdir. Nitekim Mugîre (ö. 136)⁵⁵ den gelen bir haberde o, “Biz İbrâhim en-Nehâî’den, emîrden çekinildiği gibi çekinirdik.”⁵⁶ demiştir. Hadis talebelerinin hocalarına duyduğu saygı onları dersle alakalı soru sorarken dahi temkinli olmaya sevk etmiştir. Keza Harmele el-Eslemî, Saîd b. Müseyyeb’e: “Emîrden izin istenildiği gibi, kendisi izin verinceye kadar, hiç kimse ona bir şey sormaya cesâret edemezdi.”⁵⁷ demiştir. İshak eş-Şehîdî de şöyle demiştir: “Yahya el-Kattan’ı ikinci namazını kılariken gördüm. Daha sonra mescidin minâresine dayandı. Önünde Ali b. Medînî, eş-Şâzekûnî, Amr b. Ali, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maî’n ve daha başkaları vardı. Kendisine hadis soruyorlardı. Onlar bu halde akşam namazının vakti girinceye kadar ayakta beklediler. Onlardan birisine ‘otur’ demedi. İçlerinden hiç kimse, Yahya el-Kattan’ın heybetinden ve ona duydukları saygıdan oturmadı.”⁵⁸

Şüphe yok ki söz ve davranışlardaki nezaket en başta sahibini yüceltir. Hadis talebesi de öğrendiği bilgilerden aldığı saygı, sevgi, merhamet, ahde vefa gibi ahlak eksenli davranışları insanlardan esirgememelidir.

2.2. Hocasının Elini Öpmesi

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre muhaddis ve talebeler tarafından Kur’an’a bakan göz, onu tutan el, onu hıfzetmiş akıl, Allah Resûlü’nün (sav) hadisleriyle meşgul el, onu hıfzeden akıl, kısacası İlâhî emirlerle nurlanmış âzâlar saygı ve hürmete layık görülmüştür. El öpme de bir tür saygı ve hürmetin göstergesi olarak telakkî edilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, muhaddisin elinin, başının ve gözlerinin öpülmesi gerektiği anla-

⁵⁵ el-Mugîre İbn Miksem, ed-Dabbî, Ebû Hişam, el-Kûfî, el-A’mâ, sika, mutkin. Ancak tedlis yapardı. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 6851.

⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 293.

⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 295.

⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 299.

yışındadır.⁵⁹ Nitekim Abdullah b. Ömer diyor ki: “Allah Resûlü’nün (sav) seriyyelerinden bir seriyyede idim. Bizler O’nun (sav) yanına gidip elini öperdik.”⁶⁰ Abdurrahman b. Rezîn de şu rivâyeti nakletmiştir: “Rabeze’ye uğradık. Bize, şurada Seleme b. el-Akva’ var denildi. Selam vererek yanına gittim. Deve ayağı gibi kocaman ellerini çıkararak, bu ikisiyle Allah Resûlü’ne (sav) biat ettim dedi. Bunun üzerine kalktık ve ellerini öptük.”⁶¹

Aynı şekilde Saîd b. Cübeyr’in nakli şöyledir: “İbn Abbas (ra) bana hadis rivâyet ederdi. Eğer başını öpmeme izin vereceğini bilseydim öperdim.”⁶²

Yine Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik’e, “Kendisiyle Resûlullah’ı (sav) gördüğün gözlerini ver bir öpeyim.”⁶³ dediğini ifade etmiştir. Şu halde talebenin, hocasına karşı saygı ifade eden fiilleri yapması, geçmiş ulemâ tarafından önemli bir davranış olarak kabul edilmiştir. Sadece el öpme değil, çağın gerektirdiği dine ve örfe uygun ihtiram içerikli tutum ve davranışların dinî ilimleri öğreten ve öğrenen kişilerden beklenilmesi de gayet tabii bir durumdur.

2.3. Hocasının Huzuruna Gelince Ayakkabılarını Çıkarması

Eğitim öğretimin mescitlerde veya medreselerde yapıldığı dönemlerde ders ortamı günümüz sınıf ortamından farklılık arz etmekteydi. O mekanlar aynı zamanda namaz kılınan yerlerdi. Bu nedenle talebeler hocalarının huzuruna girerken ayakkabılarını çıkarırlardı. Her yönüyle kâmil davranış modellerine sahip olması beklenen hadis talibinin, hocasının huzuruna gelince orada herhangi bir serginin olması durumunda ayakkabılarını çıkara-

⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 189.

⁶⁰ *İbn Mâce*, Edeb 16, (hn. 3704); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 372; *Ebü Dâvud*, Edeb 109, (hn. 5223).

⁶¹ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1409/1989, s. 338.

⁶² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 316.

⁶³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 318.

rak girmesi uygun görülmüştür. Hatta hadis talibinin, hocasının yaygısı üzerinde ayakkabılarını çıkarmış bir şekilde yürümesi müstehap kabul edilmiştir. Bu davranış tevazu ve edebe daha uygun bulunmuş aynı zamanda na'leylerde olması muhtemel necâsetten sakınmayı sağlamıştır.”⁶⁴

Ebû Husnâ el-Yemâmî, Ebû Hureyre'nin sergi olan bir eve girdiğini serginin üzerinde ayakkabılarıyla değil de onları çıkararak yürüdüğünü rivayet etmiştir.”⁶⁵ İslâmî kültürde mescitler gibi evler de bir yönüyle ibadet mekanlarıdır. Özellikle namaz ibadetinin sıhhatine mani olabilecek necasetin evlere taşınmamasında ayakkabıların çıkartılması önemlidir.

Bunun yanısıra na'leyleri giyme ve çıkarmada da rastgele değil de sünnete uygun davranıldığı görülmektedir. Konuya dair bir rivâyette Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü'nden (sav) şöyle nakletmiştir: “Sizden biriniz ayakkabılarını giyeceği zaman sağdan başlasın. Çıkaracağı zaman soldan başlasın. Sağ taraf giyinirken ilk, çıkarırken son gelen olsun.”⁶⁶

Öte yandan büyük bir saygı ve tevazu ile hocanın yanına giren hadis talebeleri herhangi bir olumsuzluk olur da hadis dinleyemem kaygısı ile ilk iş olarak hadis dinlemeyi tercih etmişlerdir. Zira Şuayb b. Bekkâr'ın Muhammed b. Kesîr el-Abdî'den nakli şöyledir: “Süfyân es-Sevrî Basra'ya geldi. Hammad b. Seleme'yi görünce ona, 'bana Ebu'l-Uşerâ'nın babasından rivâyetini tahdis et' dedi. Hammad diyor ki: Ebu'l-Uşerâ bana babasından duyduğu şu rivâyeti tahdis etti, dedim ve rivâyeti ona tahdis ettim. Rivâyeti bitirince Süfyân geldi, bana selam verdi ve boynuma sarıldı. Râvi diyor ki Hammad, 'Sen kimsin?' dedi. O, ben Süfyân'ım, dedi. Hammad, 'İbn Saîd mi?' dedi. O, evet dedi. Hammad, es-Sevrî mi, dedi? Evet dedi, Ebû Abdul-

⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 173.

⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 257.

⁶⁶ *Buhârî*, Libâs 39, (hn. 5855); *Müslim*, Libâs 67; *Ebû Dâvud*, Libâs 44, (hn. 4139); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 16, s. 61, (hn. 10003).

lah mı, dedi? Evet deyince Hammad, selam vermeden niye hemen bana hadis sordun deyince Süfyân şöyle cevap veriyor: Senden hadisi dinlemeden senin ölebileceğinden korktum.”⁶⁷

2.4. Hocasına Soru Sorma Usûlü

Muhaddisler, hadis rivâyeti esnasında zihnine bir soru gelen talebenin, hocasının sözleri bittikten sonra soru sormasının edebe uygun olacağını düşünmüşlerdir.⁶⁸ Hocanın fizîken ve rûhen uygun olmadığı durumlarda talebenin soru sormaması gerektiğini belirtmişlerdir.

Nitekim Atâ b. es-Saib diyor ki Abdurrahman b. Ebî Leylâ, yürürken kendisine soru sorulmasından hoşlanmazdı.⁶⁹ Yine Meymûne b. Mihrân “İnsanlara şefkat aklın yarısıdır. Güzel soru fikhın yarısıdır.”⁷⁰ demiştir.

Öte yandan soru sorarken anlaşılır bir üslup kullanmak ve hocayı bıktırmamak da son derece önemlidir. İbn Aclân, Zeyd b. Eslem’e gelir, ona bir şey sorar. Soru sorarken düzgün ifadeler yerine karışık cümleler kurar. Zeyd, ‘Git nasıl sorulacağını öğren de gel, öyle sor.’⁷¹ der.” Aynı içerikli bir başka rivayet göre de şekilde Mâlik’e dört hadis hakkında soru sorulur, beşinci hadis hakkında soru sorulmaya çalışılınca o, ‘bu da ne! İnsâf!’ der”⁷²

Bu ve benzeri örneklerden anlaşıldığı üzere hadis hocalarının talebelerine tepkilerinden, talebelerin hocalarına, “Yeter artık” dedirtecek kadar ilme ihtiyaklı oldukları görülmektedir. Talebelerin bıktırma derecesindeki ilim arzusu muhaddislerin bazılarınca hoş karşılanmasa da İslâm medeniyetinin

⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1551. Ayrıca konuyla ilgili 1552, 1553 rivâyetlere bakılabilir.

⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 211.

⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 392.

⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 394.

⁷¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 395.

⁷² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 399.

günümüze kadar noksansız gelmesinde büyük öneme sahip olduğu kanaatindeyiz. Keza Ebû'z-Zâhiriyye diyor ki, hadis ashabından daha enteresan birisini görmedim. Davet edilmeden gelirler, özlenmeden ziyaret ederler, mucâleseyle⁷³ usandırırılar, soruları uzatarak bıktırırılar.⁷⁴ Hatîb, soruyu uzatmanın hoca üzerinde olumsuz etkiler meydana getireceğini düşünerek şöyle der: “Bıktırma, kavrayışı değiştirir, ahlâkı ifsâd eder, tabiatı bozar.”⁷⁵ Aynı konuda Hüşeym diyor ki: “İsmâil b. Ebî Hâlid, insanların ahlâkı en güzel olanlarındandır. Buna rağmen talebeler kendisine çok soru sormaya devam ettiklerinde âsâbı bozulurdu.”⁷⁶

Öyle anlaşılıyor ki muhaddisler, rivâyet ettikleri hadisle talebelerinin tam anlamıyla amel edemeyecekleri düşüncesi ve kendilerine göre âdâb noktasındaki eksiklikleri nedeniyle fazla rivâyeti ve çok soru sorulmasını istememişlerdir. Nitekim Süfyân b. Veki' (129-197)⁷⁷ babasından şu nakilde bulunur: “Süfyân es-Sevrî'ye dedim ki: Niçin çok rivâyet etmiyorsun? O da kim çok rivâyet ederse zelil olur, dedi.”⁷⁸

⁷³ Hadis talebesinin hocayla mülâki olarak ondan hadis rivâyet etmesidir. Hocanın yazdırdığı şeyleri talebenin yazıp meydana getirdiği kitaplardır. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 192.

⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 409.

⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 218.

⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 410.

⁷⁷ Ebû Süfyân Veki' b. el-Cerrah b. Melih er-Ravâsi, el-Kûfi. Hadis imamlarından birisidir. h. 129 da doğmuştur. İlim sahibi, çok sem'a da bulunmuştur. Kendisinden birçok kişi rivâyet etmiştir. Sikâ dır, me'mûn dur, âlimdir huccettir, âbiddir, kerim dir. ö. h. 197. Bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî *Tezkiratu'l-huffâz*, thk. Zekeriyye Umeyrât, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, c. 1, s. 223.

⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 417.

Yine Ebu'l-Fadl Câfer b. Muhammed b. Ebî Osman ed-Tayâlisî, Yahya b. Main'e: 'Niçin tahdis etmiyorsun?' dedim. 'Ben şimdi hürüm ehli olmayana rivâyetle sorumluluk üstlenerek köle mi olayım'⁷⁹ demiştir.⁸⁰

⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 418.

⁸⁰ Eserin Muhakkiklerinden Tahhân, bu ve benzeri rivâyetler hakkında bizim de düşüncemize uygun olan şu bilgileri aktarır: "Bu ve benzer rivâyetler hakkındaki gerçek şudur. Muhaddisler hadis ve ehline karşı takdirin olmadığını, rivâyet edilen hadisi korumaya ve onunla amel etmeye karşı hırsın olmadığını düşünmüşler ve hadisleri ehil olmayanlara rivâyet etmek sûretiyle zâyi etmekten korkmuşlardır. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 222, 2. dipnot.

3. HADİS TALEBESİNİN DERS İÇİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI

3.1. Derse Zamanında Gelmesi

Geleneksel hadis eğitim öğretimine baktığımızda hem ravî hem de hadis talibi için meclise erken gelme son derece önemli kabul edilmiştir. Bunda zamana riayet etme ve Allah Resûlü'nün (sav) ümmetine: "Allahım! Erken yaptığı işleri ümmetime mübârek kıl."⁸¹ şeklindeki duasına binaen işe erken başlamanın bereket vesilesi olarak görülmesi etikili olmuştur. Erken başlamanın bereket getireceğine dair Nafi'diyorki: "Ben Ömer'e (ra), Allah Resûlü'nün (sav) 'Allahumme bârik li ümmetî fi bukûrihê' sözünün ne anlama geldiğini sordum. O, Allahım! İlim talebinde ve ilk safaya yetişmede erken davrananları mübarek kıl, demektir." şeklinde cevap verdi.

⁸¹ Bu hadisi Tirmizî, Kitâbu'l-Buyu'da Sahr el-Gâmidî'den rivâyet etmiştir. Bk. *Tirmizî*, Buyu' 6, (hn. 1255); *Ebû dâvud*, Cihad 84, (hn. 2606); *Nesâî*, Siyer 124, (hn. 8737); *İbn Mâce*, Ticârât 41, (hn. 2236).

Yukarıda örnek olarak zikredilen rivayetler günlük hayata erken başlanmanın ve zamanı iyi kullanmanın önemine dikkat çekmektedir. Hadis talebesi derse zamanında gelmeli, dersten azami derecede istifade etmeye gayret etmeli ve dersin sonuna kadar beklemelidir. Zira Seleme b. Akkâr'ın: "Bir kişi hadis talep etmek için geldiği zaman, kendisine lazım olacak şeylerin içerisinde bulunduğu çantasıyla meclisin sonuna kadar beklemezse, onda hayır yoktur."⁸² şeklindeki rivayeti dersin bereket ve verimliliği için bütünlük esasını vurgulamaktadır.

3.2. Derse Geç Geldiğinde Âdâba Uygun Hareket Etmesi

Talebe herhangi bir nedenden ötürü derse geç gelmek durumunda kalabilir. Bu durumda arkadaşlarına rahatsızlık verip onların dikkatini dağıtmadan uygun bir yere oturmalıdır. Allah Resûlü'nün (sav) zamanından yakın çağlara kadar dersler mescitlerde yapıldığı için buralarda oluşturulan halkalara ilim meclisleri denilmekteydi. Derse geç gelenlerin davranış şekilleriyle alakalı Câbir b. Semure (ra) şöyle der: "Biz Allah Resûlü'nün (sav) huzurunda kalabalık bir vaziyette olurduk. Bizden daha sonra gelen birisi meclisin sonunda uygun bir yere oturdu."⁸³

Yine Ebû Ümâme'den (ra) gelen bir rivâyette Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim rızaları olmadan insanların omuzlarına basa basa ilerlese o günahkârdır."⁸⁴ Şu halde, ister cami gibi insanların sık oturduğu bir

⁸² Rivâyette geçen bir lafzı Tahhân, "na'luhû" olarak, Acâc el-Hatîb, "ma'lefuuhû" olarak anlamış ve manayı buna göre vermişlerdir. Bize isabetli gelen, Acâc el-Hatîb'in kullandığı lafızdır. Biz de manayı bu lafza göre verdik. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 223, 2 nolu dipnot; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 151, 4, 5, nolu dipnot.

⁸³ *Ebû Dâvud*, Edeb 16, (hn. 4825); *Tirmîzi*, İstîzân 29, (hn. 2923); *Nesâi*, İlim 41, (hn. 5868); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 34, s. 437, (hn. 20855).

⁸⁴ et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Mektebetü'l-Ûlûm ve'l-Hikem 1404/1983, c. 8, s. 246.

mekânda, isterse ders meclisleri gibi bir halkada olsun, sonradan gelen birisinin insanlara rahatsızlık verme pahasına ön tarafa geçmeye çalışması hatta meclisten birisinin ona kendi yerini vermesi dâhi hoş bir davranış olarak görülmemiştir. Allah Resûlü'nden (sav) gelen: “Sizden biriniz meclisinde geç gelip yer bulamayan birisi için kalkıp yerine onu oturtmasın.”⁸⁵ şeklindeki rivayetin de işaret ettiği gibi talebelerin dersin insicamını bozucu davranışlardan uzak durmaları gerekmektedir.

Yine meclise sonradan gelen birisinin izin almadan iki kişinin arasına veya halkanın tam ortasına⁸⁶ oturması da kerih görülen durumlardandır. Şöyle ki Amr b. Şuayb, babasından, o da dedesinden Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Mecliste izinsiz bir şekilde iki kişinin arasına oturmak doğru değildir.”⁸⁷ Ancak bu hususta Hatîb şöyle der: “Eğer oturan kişiler sonradan gelen için yer açar ve onu aralarına almak isterlerse aralarına oturur. Bu onların ikramıdır. Geri çevirmek uygun olmaz.”⁸⁸ Nitekim Süleym b. Âmir'in rivâyetine göre: “Kim bir grubun arasına gelir de ona yer açarlarsa otursun. Bu, kendisine ikram edilmiş bir hediyedir. Yer açılmazsa oturmasın.”⁸⁹ Ebû Muhammed el-Yezîdî, Halil b. Ahmed'e bir ihtiyacı için gider. O kendisine şuraya otur yâ Ebâ Muhammed, der. Ebû Muhammed, seni sıkıştırmayayım, deyince, dünya birbirine buğzedenlere her

⁸⁵ *Tirmîzî*, İsti'zân 43, (hn. 2952); *Müslim*, Selam 28; *Buhârî*, -benzeri-, Cumua' 20, (hn. 911); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 10, s. 257, (hn. 6085).

⁸⁶ Allah Resûlü (sav) halkanın ortasına oturana lanetledi şeklinde tercüme mümkün. Hatta bazı lafızlara göre bu şekilde tercümesi uygun. Fakat biz edeben “lanetlendi” şeklinde tercüme ettik. Bk. *Ebû Dâvud*, Edeb 17, (hn. 4826); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 38, s. 298, (hn. 23263); *Tirmîzî*, İsti'zân 46, (hn. 2956).

⁸⁷ *Ebû Dâvud*, Edeb 24, (hn. 4845, 4844); *Tirmîzî*, İsti'zân 45, (hn. 2955); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 576, (hn. 6999).

⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 178.

⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 274.

şeyiyle dar gelir. Bir karışlık yer için bile, birbirini sevenlere dar gelmez.”⁹⁰ diyerek teklif edilen yere oturmanın uygun bir davranış olduğu kanaatini belirtir.

Öte yandan dönmek üzere yerinden kalkan birisinin yerine oturmak da uygun bir davranış değildir. Nitekim İbn Ömer, Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Resûlullah (sav), kendileriyle beraber başkalarının olmadığı bir durumda üç kişiden ikisinin kendi aralarında fısıldaşmalarını nehyetti. Yahut bir kişinin, oturmak üzere yerinden kalkan başkasının yerine oturmasını nehyetti. Zira o yere oturması gereken az önce kalkan- dır.”⁹¹

3.3. Hadis İlimine Başlarken Abdestli Olması

Hatîb’e göre kâriinin kitabın aslından okuması ve okurken abdestli bir halde bulunması müstehaptır.⁹² Nitekim Ma’mer, Katâde’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Allah Resûlü’nün (sav) hadislerinin temiz bir halde okunması müstehap sayılmıştır.”⁹³

Bir başka misalde Ali b. Haşrem, el-Fadl b. Mûsa’yı şöyle derken işittim der: “Allah Resûlü’nün (sav) hadislerine saygı için kitaba abdestsiz dokunmadım.”⁹⁴ Aynı şekilde Ebû Saîd Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Ebû

⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 275.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 479, (hn. 4875); ayrıca Ebû Hureyre’den, *Ebû Dâvud*, Edeb 30, (hn. 4853); *Müslim*, Selam 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 201, (hn. 8509).

⁹² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 300.

⁹³ Râmehurmûzî, el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâî*, Thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1404, s. 586; Az bir lafız farklılığıyla, *على طهر* yerine *على طهور* ; mükerrer rivâyet Bk. Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, *el-Câmi’*, c. 1, s. 300, dört rivâyet ve 976. Rivâyet.

⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, *el-Câmi’*, 648.

Musa’b’ı şöyle derken işittim der: “Mâlik (ra) Allah Resûlü’nün (sav) hadislerini ona saygı için abdestsiz tahdis etmezdi.”⁹⁵

Abdest alma imkânı bulamayan muhaddisler, hadis rivâyet etmeyi ibadet saydıkları için abdestsiz rivâyet etme yerine teyemmümle rivâyet etmeyi uygun bulmuşlardır. İshak b. er-Rebî’in A’meş’in hadis rivâyet ederken titizliğini anlatan rivâyeti şöyledir: “A’meş abdestsiz olduğu halde hadis rivâyet edecekken teyemmüm alırdı.”⁹⁶

Görüldüğü gibi muhaddisler her daim abdestli olma gayreti içerisinde olmuşlardır. Abdestsiz olan arkadaşlarını yadırgamışlardır. Amr b. Hamedân babasından şu nakilde bulunmuştur: “Ben Abdullah el-Mervezî’nin meclisinde idim. Öğle namazının vakti girdi. Ebû Abdullah ezan okudu. Ben mescidden çıktım. Bana, ey Ebâ Ca’fer! Nereye, dedi. Ben, namaz için abdest almaya dedim. Bana, benim senin hakkındaki zannım öyle değildi, dedi. Namaz vakti girdi ve sen abdestsizsin.”⁹⁷ diyerek bu durumu yadırgadığını dile getirdi.

Hatîb’e göre hadis rivâyet ederken bu hallere dikkat etme, saygı amaçlıdır. Bu hususlara dikkat etmeyen, örneğin abdestsiz olarak hadis rivâyet eden günahkâr olmaz.⁹⁸

Netice itibariyle hadis ilmiyle meşgul olurken abdest ve duanın gerekliliğini bildiren rivâyetler ile bunların gerekli olmadığını belirten rivâyetleri birlikte değerlendirdiğimiz zaman, abdest, salât ve dua tavsiyesinin bağlayı-

⁹⁵ Râmehurmuşî, *el-Muhaddisü’-fâsıl*, s. 585; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Mûsa b. Mehrân el-Harrânî, *el-İsfehânî, Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfiyâ*, Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, Beyrut 1405, c. 6, s. 318.

⁹⁶ İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-Kurtubî, Câmiu beyâni’l-ilmi ve fadlih*, Dâru İbni’l-Cevzî, es-Suudiyye 1414/1994, c. 2, s. 198.

⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 179.

⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 410.

cı olmadığı düşüncesi ağır basmaktadır. Bunun yanı sıra selefi salihînin uygulamalarına baktığımızda ise abdestli olmanın ve dua ile meclisi bitirmenin daha anlamlı ve daha bereketli olacağını söylemek mümkündür.

3.4. Derse Girerken İzin İstemesi

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde derslerin mescidlerde veya hocanın evinde talebelerin oraya gelmeleri sûretiyle gerçekleştirildiğine daha önce değinmiştik. Ders işlemek için hocasının evine gelen talebe, hocasının dinlenme saatine ya da başka bir meşguliyetine denk gelebilir. Talebeyi her yönüyle eğitmeyi hedefleyen muhaddisler bu durumu: “Muhaddisin huzuruna girerken izin isteme âdâbı” (Edebu’l-İsti’zân ale’l-Muhaddis), “İzin istemek için muhaddisin kapısında durma şekli” (Keyfiyyetü’l-Vukûf alâ bâbi’l-Muhaddis li’l-İsti’zân), “Kapıyı çalma şekli” (Cevâzu tarki’l-Bâbi ve Sıfatuhû), “Talebenin kendini tanıtmayı ve izin isteme şekli” (Lafzu’l-İsti’zân ve Ta’rifu’t-Tâlîbi nefsehû) gibi başlıklar altında incelemiştir.⁹⁹

Hadis talebeleri derse geldiklerini hocalarına haber verirken dahi son derece hassas davranmışlardır. Bundan da öte saygısızlık olur düşüncesiyle geldiklerini bile duyurmadan hocalarının kendiliğinden dışarı çıkıp onları görmesini beklemişler, hoca dışarı çıkmamışsa sessizce dönüp gitmişlerdir. Nitekim Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm şöyle demiştir: “İçeri girmek için muhaddisten asla izin istemedim. Çıkıncaya kadar beklerdim.¹⁰⁰ Bunu şu âyeti celileden aldığım edeple yapardım: ‘Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu...’¹⁰¹

Yine Ma’mer’in Zührî’den naklettiği rivâyete göre o şöyle demiştir: “Ben Urve’nin kapısına gelirdim. Kapısında beni görmesini beklerdim ve en so-

⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 158, 161.

¹⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 214.

¹⁰¹ Hucurât 49/5.

nunda oradan ayrılıp giderdim. İsteseydim kapıyı vurup içeri girerdim. Ona saygımdan dolayı böyle yapmazdım.”¹⁰²

Talebe geldiğinde muhaddisin kapısı açıksa biraz kenarda beklemeli, içeriye muttali olmaya çalışmamalıdır.¹⁰³ Zira Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Göz girince¹⁰⁴ izne hacet kalmaz.”¹⁰⁵ Şu halde burada muhaddis-talebe/öğretmen-öğrenci âdâbının zımında, topluma, son derece önemli bir görgü kuralı ve mahremiyet sınırı sayılabilecek olan, başkasının evine girme âdâbı öğretilmiş olmaktadır. Kapı açıkken nasıl davranılacağı, kapalı iken nasıl hareket edileceği gibi hususlar aile mahremiyetine saygı ve seddi zerâi kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim Abdullah b. Busr, Allah Resûlü’nden (sav) şunu nakletmiştir: “Resûlullah (sav), birisinin kapısına geldiği zaman kapıya yüzünü dönmezdi. Sağ veya sol tarafını dönerdi, sonra ‘Esselâmu aleykum, esselâmu aleykum’ derdi.”¹⁰⁶ Bu ve benzeri rivâyetlerden hareketle geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında hadis talibi içeri girmek için izin isterken mutlaka selam vermeli ve “Kimsiniz” diye sorulunca da ismini söyleyerek kendisini tanıtmalıdır. Zira İbn Zübeyr’in, Câbir’den (ra) naklettiği rivâyete göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Selam vererek izin istemeyene izin vermeyiniz.”¹⁰⁷

¹⁰² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 218.

¹⁰³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 159.

¹⁰⁴ Evin içerisine nazar edince izin istemesinin bir ehemmiyeti kalmaz. Burada aslında başkasının evinin içerisine muttali olmaya çalışma davranışı kınanmaktadır. İçeri girmesine henüz izin verilmeden bakan, adetâ eve izinsiz girmiş gibi olur. Bk. *Ebû Dâvud*, Edeb 135, s. 1085, 2. dipnot.

¹⁰⁵ *Ebû Dâvud*, Edeb 135, (hn. 5173); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 390.

¹⁰⁶ *Ebû Dâvud*, Edeb 137, (hn. 5186); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 29, s. 238.

¹⁰⁷ Heysemî, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecma’u’z-zevâid ve Menba’u’l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü’l-Kudsî, Kâhire 1414/1994, c. 8, s. 68.

Yine İbn Cüreyc, Atâ'nın, Ebû Hureyre'den (ra) şunu duyduğunu nakleder: "Selam vermeden gireyim mi? denilirse 'hayır' de. Anahtar söyleyinceye kadar izin verme. Anahtar selâm mı, dedim. Evet, dedi."¹⁰⁸ Bir gün Câbir (ra), babasının borcunu istemek için Allah Resûlü'nün (sav) kapısını çalar. Allah Resûlü (sav) 'Kimsiniz,' der. Câbir, ben ben diye cevap verince Resulullah (sav) onun bu davranışından hoşlanmadığını kendisine hissettirir."¹⁰⁹

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre derse girecek bir talebenin içeri girmek için izin istemesi üç defa olmalıdır. Üçüncüde içeriden girilmesi yönünde bir ses çıkmazsa bekleyen dönüp gitmelidir. Nitekim Ebû Mûsa, Ömer b. Hattâb'ın (ra) huzuruna girmek için üç defa izin istemiştir. Kendisine izin verilmeyince çekip gitmiştir. Ardından Ömer b. Hattâb (ra) onu çağırılmış ve niçin döndüğünü sormuştur. O da Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittiğini ifade etmiştir: Kim üç defa izin isterde kendisine izin verilmezse dönüp gitsin. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb Ebû Mûsa'ya, söylediğin rivâyetle alakalı ya bana bir delil getirirsin ya da ben sana yapacağımı bilirim, demiştir. Ardından Ebû Mûsa, kavminin yanına gelip Allah aşkına bu rivâyeti duyan var mı? Diye onlardan şahit isteyince Ebû Sâid: Ben sana şahidim bu rivâyeti ben de duydum demiş, sonra Ömer (ra), Ebû Mûsa'yı serbest bırakmıştır."¹¹⁰

Hatîb'e göre muhaddisin huzuruna izin istemeden girmek caiz değildir. Kim bunu yaparsa aynı davranışı bir daha yapmaması için, te'dîben, çıkıp

¹⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 226.

¹⁰⁹ *Buhârî*, İsti'zan 17, (hn. 6250); *Ebû Dâvud*, Edeb 138, (hn. 5187); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 93, (hn. 14185).

¹¹⁰ *Buhârî*, İsti'zan 13, (hn. 6245); *Müslim*, Edeb 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 17, s. 74, (hn. 11029).

izin isteyerek girmesi söylenir.¹¹¹ Dolayısıyla hadis talebeleri toplu olarak muhaddisin kapısına geldiklerinde, içeri girmeleri için izin verilirse, aralarından en yaşlılarını öne geçirip en önde onu girdirmeleri gerektiğini belirten Hatîb, sünnete uygun olan davranışın bu şekilde olduğunu belirtir. Burada, yaşından dolayı insanlara saygı gösterme inceliği de vardır. Nitekim İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Bereket büyüklerinizledir.”¹¹² Nâfi' de, İbn Ömer'den Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Cebrâil (as) bana, saygı için büyükleri öncelememi emretti ya da 'büyükleri önceleyin' dedi.”¹¹³

Kanaatimize göre ister hadis talebesi olsun isterse herhangi bir Müslüman, gerek selef ulemanın vazgeçilmez ders mekanları camiler, gerekse kendi evleri veya günümüzde olduğu gibi sınıflar ya da öğretmenin eğitim öğretim mahallindeki odası olsun bu tür mekanlara girerken yukarıda aktarılan kurallara riayet etmek, vazgeçilmez bir ahlâkî prensip ve çok hassas bir görgü kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5. Hocası İzin Vermeden Kıraata Başlamaması

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında talebenin, hocası izin vermeden kıraatına başlamaması gerekmektedir. Söz konusu durumla alakalı âdâbı belirten bir rivâyeti Muhammed b. Abdullah b. el-Muttalib eş-Şeybânî şu şekilde naklediyor: “Ebû Bekr b. Mücâhid'e kendisine kıraat etmek için yaklaştım. Bol sakallı iri yapılı bir kişi öne geçip benden önce kıraat etmeye başladı. Kendisi o kişiye, dostum biraz yavaş ol, Ben Muhammed b. el-Cehm

¹¹¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 169.

¹¹² Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horasânî, *Şuabu'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhumey Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003, c. 13, s. 371.

¹¹³ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2012, 1643.

es-Simmerî'nin: "Önce nefis edebi (terbiyesi) sonra ders edebi."¹¹⁴ dediğini işittim, şeklinde karşılık vermiştir.

Şu halde hadis talibi sabırla kendi sırasının gelmesini beklemeli. Başkasının hakkını ihlal etmemelidir. Ancak zarûrî bir nedenden dolayı önce kıraat etmesi gerekiyorsa kendisinden önceki arkadaşlarından müsaade istemelidir. İbn Abbas'tan (ra) gelen bir rivâyete göre: "Biri Sekafî, diğeri Ensârî olan iki kişi Allah Resûlü'ne (sav) geldiler. Sekafî Ensârî'ye, sen başkalarını kendi nefislerine tercih eden bir kavimdensin. Allah Resûlü'yle (sav) konuşmada önceliği bana vermeye ne dersin, dedi. Bunun üzerine Ensârî önceliği ona verdi."¹¹⁵

Bunun yanında hadis talibi kıraat ederken hocasının kendisi için belirlemiş olduğu sayıyı aşmamalıdır. Hazır hocayı bulmuşken daha fazla rivâyeti kıraat edeyim düşüncesi muhaddisler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu hususla alakalı Ali b. Ayyâş, Bekıyye'den şu rivâyeti naklediyor: "Biz el-Evzâî'nin yanında idik. Bir genç geldi ve ey Ebâ Amr, otuz hadisim var, dedi. Bunun üzerine genç Evzâî'ye tahdis etmeye başladı. Evzâî tahdis edilen rivâyetleri sayıyordu. Genç otuzu aşınca ona, Evzâî ey kardeşimin oğlu! Hadis öğrenmeden önce sıdkı öğren, dedi."¹¹⁶

Yine Muhammed b. el-Abbâs el-Hazzâz şöyle demiştir. "İbn Ubeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Harbeviyye el-Kâdî'ye hadis kıraat ediliyordu. Ben de dinliyordum. İbn Ubeyd, babam bana şöyle bir olay nakletti: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a sana iki mesele hakkında sorabilir miyim? dedim. Onlar nedir, deyince ben de: ¹¹⁷ داود ذا الايد "el-Eyd" nedir, diye sordum. "Kuvvet"tir

¹¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 652.

¹¹⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 653.

¹¹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 655.

¹¹⁷ Sâd 23/17.

dedi. Ben, (اولي الايدي / والابصار)¹¹⁸ deki el-Eydî ne anlama geliyor, dedim. Eydî, “Kuvvet”, ve'l-Ebsâr ise “akıl sahipleri” anlamındadır, tefsirlerde böyle geçer, dedi. Ben neden birisinde “ye” hazfedilmiş diğeriinde hazfedilmemiş deyince kâtiplerin işi dedi¹¹⁹. Bir hususu daha sormak istedim. İki mes'ele demiştin. Allah sana merhamet etsin, dedi. Evi meclise benden daha uzak birisinin olduğunu zannetmiyorum, deyince “Öyle olsa bile” Allah sana merhamet etsin, “Sözünde doğruluktan ayrılmama” dedi.”¹²⁰

Yukarıdaki bilgilerden hareketle denilebilir ki geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre talebenin hocasına kıraatı esnasında talebenin; hocanın iznini beklemesi, kıraat için kendi sırasına riayet etmesi, hocasının kendisi için belirlediği sayıyı aşmaması, her durumda doğruluktan ayrılmaması gibi uyması gereken birtakım kurallar vardır. Her ne kadar günümüzde ders işleme yöntemleri değişiklik gösterse de selef ulema tarafından belirlenmiş, başkalarının ders önceliğini gasbetmeme ve fırsatçılık yapmama gibi prensiplerin her zaman geçerli olduğu kanaatindeyiz. Netice de hadis öğreticileri talebelerine hadis öğretirken yukarıda örnek olarak aktarılan davranışlarla aynı zamanda onları ahlaken de eğitmeyi hedeflemişlerdir.¹²¹

3.6. Hadis Okurken Âdâba Uyması

Hadis tahammül yollarından kıraat, talebenin hocaya okuması hocanın da dinlemesidir. Erken dönem hadis rivâyeti tahammül ve edasında sema,

¹¹⁸ Sâd 23/45.

¹¹⁹ Cumhur (اولي الايدي) şeklinde “ya” lı okumuştur. İbn Mes'ûd ve diğerleri “ya” sız okumuşlardır. Mânâ ilk kıratın mânâsıdır “ya” kendisinden önceki kesra kendisine delalet ettiği için hazfedilmiştir, denildi. Bk. Acâc el-Hatîb, *el-Câmi'* c. 1, s. 473, 1. Dipnot; Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşeri el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûnî'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, Dâr'ul-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1429/2008, c. 4, s. 74.

¹²⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 657.

¹²¹ Hadis talibinin hocasına kıraatte âdâba uymasıyla alakalı bk. 2.2.5.14. başlık.

arz, kıraat gibi metotların kullanıldığı ve bu metotların güvenilir bir yöntem olduğu bilinmektedir.¹²² Kıraat metodunda talebe hadisi bizzat kendisi okuyabilir veya başkası okur, o dinler. Bu okuma ezberden olabildiği gibi kitap-tan da olabilir.¹²³

Hatîb'e göre, kıraatı muhaddisin kendisinin yapması daha doğrudur. Kendisi yapamıyorsa başkasından kendisi adına kıraatta bulunmasını isteyebilir. Başkasının kendisi adına kıraat etmesi kendisinin etmesi gibidir¹²⁴. Bu konuda Abdullah b. Ebî Ziyâd el-Katavânî'nin, Osman b. Ömer'den rivâyetine göre o şöyle der: "Şu'be'ye dedim ki Mâlik b. Enes ve İbn Cüreyc, ikisine kıraat etmem için bana arz ettiler. Ben bundan kaçındım. (Şu'be) Dedi ki, bu senin aczindedir."¹²⁵

Okunulacak bilgiyi sema' edecek kişinin yanında nüsha bulundurması müstehaptır¹²⁶. Zira Ebû Bekr el-Hilâlî, er-Rebî'in İmam Şafîi'den şu sözünü nakletmiştir: "Nüşhasız meclise gelmek züldür."¹²⁷

Diğer taraftan kıraat için seçilen kişinin, meclisin en fasîhi, ibaresi en güzel olanı, eda bakımından en iyisi olması gerekmektedir.¹²⁸ Nitekim er-Rebî b. Süleyman Şafîi'den şu rivâyette bulunur: "Mâlik'in yanına geldim. Mu-

¹²² Yahya b. Saîd, Şu'be'den şunu nakletmiştir: "Eyyûb ve Mansûr'a kıraat hakkında sordum. Kıraat sağlam bir yöntemdir, dediler." Aynı şekilde Abdurrezzak, Ma'mer'den şu rivâyeti nakletmiştir: "Mansûr, Eyyub ve Zührî, 'arz' ı (şeyhe kıraatı), (güçlü bir tahammül yolu olarak) kabul ederlerdi." Nitekim İsmâil b. Ebî Uveys şöyle demiştir: "Mâlik b. Enes'e, hadislerini, 'arz' mı 'sema' mı ettiği soruldu. Onlardan arz ettiklerim de, sema' ettiklerim de vardır, dedi. Bize göre 'arz' sema' dan daha aşağı da değildir dedi." Bu rivâyeti müellif, *el-Kifâye* de tahrîc etmiştir. Bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 270.

¹²³ İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 55; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 150.

¹²⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 281.

¹²⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 603.

¹²⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 284.

¹²⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 606.

¹²⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 284.

vattâ'yı ezberlemiştim, ona Muvattâ'yı sana kıraat etmek istiyorum, dedim. Bana, 'birisinden senin için okumasını talep et,' dedi. Ben de ona, benim kıraatımı dinle, eğer hoşuna gitmezse benim yerime kıraat etmesi için birisini ayarlarım, dedim. Ona Muvattâ'yı kıraat ettim."¹²⁹

Öte yandan Hatîb, kârî'nin Allah'a (cc) zikirle başlaması, Nebî'ye (sav) zikirle bitirmesi gerektiğine inanır.¹³⁰ Nitekim Ebû Ümâme, Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: "Bir mecliste oturup Allah'ı (cc) zikretmeden, Resûlullah'a (sav) salavat getirmeden kalkan hiçbir topluluk yoktur ki o meclis onlara bir noksanlık olmasın."¹³¹

Kârînin kıraatı bitirdikten sonra muhaddise, muhaddisin anne/babasına ve bütün Müslümanlara dua etmesi gerektiğine inanan Hatîb, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın böyle bir duaya sıcak bakmadığını ve bunu iyi niyetli bir davranış olarak görmediğini aktarır.¹³² Söz konusu hususla alakalı Muhammed b. Yahya ibn Saîd'in, babasından rivâyeti şöyledir: "Hadis ashabının duası bekçinin bağırması gibidir."¹³³ Yahya b. Saîd el-Kattân'ın görüşünün aksine Hatîb, muhaddisin bizzat kendisinin arkadaşlarına kıraat etmesi durumunda, kendisi ve orada hazır bulunanlar için dua edebileceğine ve duada rahmet dilemeye de kendi nefsinden başlamasının uygun olacağına inanır.¹³⁴

Neticede Kârînin hadis ilmini bilen, zamanının tamamını olmasa bile çoğunu bu ilme ayıran kişi olması¹³⁵ gerekir. Kıraatı kendisinin yapması ha-

¹²⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 607.

¹³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 301.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 15, s. 357, (hn. 9583); *Ebû Dâvud*, Edeb 31, (hn. 4856); *Tirmizî* Deavât 8, (hn. 3677); *Nesâî*, *Amelülyevm* 47, (hn. 10164).

¹³² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 301.

¹³³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 648.

¹³⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 302.

¹³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 285.

linde kendisinden başlayarak meclistekilere ve bütün müslümanlara dua etmesi yerinde bir davranış olur.

3.7. Hz. Peygamber'e (sav) ve Sahabeye Dua Etmesi

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde temel prensiplerden birisi de rivâyet esnasında zikri geçtiğinde Hz. Muhammed'e (sav) ve sahabeye dua edilmesidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'de, her ne vesileyle olursa olsun, Hz. Muhammed'in (sav) adı anıldığında, onun üzerine "salât ve selâm" getirilmesini emretmektedir.¹³⁶ Salât; dua, tebrik, temcîd ve ta'zîm anlamlarına gelmektedir. Yüce Allah'ın (cc) ve Hz. Muhammed'in (sav) Müslümanlar hakkındaki salâtı, onları tezkiye ve ilâhi rahmete mazhar buyurmaktır. Meleklerin ve insanların salâtı ise dua ve istiğfardır. Allah'tan (cc) salât, rahmet; meleklerden istiğfâr, mü'minlerden ise hayır dua¹³⁷ anlamına gelmektedir.

Rivâyet esnasında müstemlîn,¹³⁸ isnadın sonunda, Hz. Muhammed'in (sav) ismi geçtiğinde, sesini yükselterek ona 'salat' getirmesi müstehap olarak görülmüştür. Hatta müstemlîn her hadis rivâyetinde Hz. Peygamber'in (sav) adı geçtiğinde 'salat'ı tekrarlaması gerektiği¹³⁹ ifade edilir. Bu titizliğin en önemli nedeni Allah Resûlü'nden (sav) nakledilen: "Kıyamet

¹³⁶ el-Ahzâb 33/56.

¹³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, c. 20, s. 320; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1964, c. 14, s. 232; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risâle Basın Yayın Ltd. Şt. İstanbul 1996, c. 2, s. 407, 4. Dipnot; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995, c. 1, s. 3, dipnot.

¹³⁸ Müstemli: 1. Hocanın yazdırdığı hadisleri yazan öğrenci; 2. Hocanın kalabalık bir yerde yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzakta olanlara duyuran kimse. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, s. 224.

¹³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrân, c. 2, s. 103.

günü insanların bana en yakını, bana en çok salat getirenleridir.”¹⁴⁰ müjdesi-
ne ulaşma gayretidir.

Şüphe yok ki Müslümanlar Allah Resûlü’ne (sav) bağlılıkları ve muhab-
betleri nedeniyle salavat getirmektedirler. Ancak salavatın her rivayette tek-
rarlanmasının bir başka nedeni ise Hz. Âişe’nin (r. anhâ) Allah Rasûlü’den
(sav): “Bana salat getiren hiçbir müslüman yoktur ki melekler onun getirdiği
kadar o kişiye salat getirmesin. Bundan sonra dileyen çok salavat getirsin
dileyen az.”¹⁴¹ şeklindeki rivayetidir.

Bunun yanısıra geleneksel hadis eğitim öğretiminde müstemlînin hadis
rivâyetinde sahabe ismi zikredilince “Allah ondan razı olsun.” demesi gere-
kir. Zirâ Allah Resûlü (sav) de sahâbe-i kirâm için hayır duada bulunmuştur.
Konuyla alakalı Muhammed b. Münkedir’in, Câbir b. Abdullah’tan (ra) ri-
vâyeti şöyledir: Biz Allah Resûlü’nün (sav) yanında idik. Ebû Bekr’e doğru
yöneldi ve “Ey Ebû Bekr, Allah sana en büyük rızasını versin -Allah senden
çok razı olsun- dedi.”¹⁴²

Hadis rivâyet geleneğinde “salavât” ifadesinin Allah Resûlü’nden (sav)
başkası için kullanılmasını uygun görmeyenler de vardır. Nitekim İkrime
İbn Abbas’tan (ra) şu rivâyeti nakleder: “Allah Resûlü’nden (sav) başkası
için ‘salavât’ lafzının kullanılması uygun değildir.”¹⁴³ Bunun yanında bizzat
Allah Resûlü’nün (sav) isteyen kişilere dua ederken ‘salat’ lafzını kullandığı
belirtilmektedir. Cabir b. Abdullah’ın rivâyetine göre Allah Resûlü’nden

¹⁴⁰ *Tirmizî*, Kitabu'l-Vitr 21, (hn. 484). Tirmizî: Bu hadis hasen gariptir demiştir.

¹⁴¹ *İbn Mâce*, Kitâbu ikâmeti-s-salati ve’s-sünneti fihâ 25, (hn. 907).

¹⁴² Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahrân, c. 2, s. 104, 2 nolu dipnot.

¹⁴³ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahrân, 1310.

(sav) eşi için dua etmesini (salat) isteyen bir kadına Allah Resûlü (sav), Allah'ın hayrı ihsanı (salatı) senin ve eşinin üzerine olsun demiştir.¹⁴⁴

Hatîb'e göre, "Allah'tan (cc.), 'salat', 'rızâ' ve 'rahmet' dilemek aynı mânâdadır. Her ne kadar bu böyle olsa da sahâbi için, rızâ anlamında 'radıyallahu anh', Nebî'ye salât için 'sallallahu aleyhi vesellem' lafızlarının kullanılması müstehap sayılır."¹⁴⁵ Zira Ebu'l-Fadl el-Abbâs b. Rehb b. Osman es-Sayyâd'ın naklettiği bir haber şöyledir: er-Rabî' b. Süleyman'a, "Size Şafî nakletti." şeklinde bir hadis kıraat olunurken, kârî yanlışlıkla radıyallâhu anh demedi, bunun üzerine er-Rabî': 'Kârî, radıyallahu anh deyinceye kadar "Bir harf eksik söyledin." demiştir. Ebu'l-Fadl sözüne devamla diyor ki, içerisinde Allah Resûlü'nün (sav) adı geçen hiçbir hadis yoktur ki "sallallahu aleyhi vesellem" denilmesin. İçerisinde sahâbi geçen hiçbir hadis yoktur ki "radıyallahu anh" denilmesin.¹⁴⁶

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere gerek söz esnasında gerekse rivâyetin naklinde Hz. Peygamber'in (sav) ve sahâbe-i kiramın adları anıldığıında selef ulema büyük bir titizlikle "sallallahu aleyhi vesellem" ve "radıyallahu anh" şeklinde dua, saygı ve rahmet içerikli lafızları kullanmaya gayret etmişlerdir. Bu sebeple hadis talebesi kadim kültürden tevarüs eden bu uygulamalardan vazgeçmemelidir.

3.8. Hocasını Edeple Dinlemesi

Talebenin öncelikle susması daha sonra muhaddisin rivâyetine kulak vermesi geleneksel hadis eğitim öğretimi açısından önem arz etmektedir. Bu hususla alakalı Dahhâk b. Muzâhim, ilmin ilk faslı susmak, ikincisi dinlemek, üçüncüsü onunla amel etmek, dördüncüsü onu yaymak ve öğretmektir

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 148, (hn. 14245).

¹⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrân, c. 2, s. 106.

¹⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrân, 1316.

demıştır¹⁴⁷. Enes b. Mâlik'in Allah Resûlü'nden (sav): Konuştuğu zaman güzel konuşması, konuşulduğu zaman güzel dinlemesi, karşılaştığı zaman müjdeleyici olması, söz verdiği zaman sözüne sadık kalması mü'minin ahlâkındandır."¹⁴⁸ şeklindeki nakli konuşmanın olduğu kadar dinlemenin de faziletli bir davranış olduğunun altını çizmektedir.

Diğer taraftan hocanın alan bilgisi ve ehliyetinin tesiri talebenin iyi bir dinleyici olmasıyla doğru orantılıdır. Aksi halde anlatılanlar ne kadar ustalıklarla anlatılırsa anlatılsın etkili bir öğrenme gerçekleşmeyecektir. "Çok belâğ konuşsa bile kişinin hitabı, kötü dinleme halinde fayda sağlamaz."¹⁴⁹ sözü de bu hakikate dikkat çekmektedir.

Ders anında talebenin söylemesi gereken bir maruzâtı olsa bile arkadaşlarını rahatsız etmemesi için kısık bir sesle bunu hocasına bildirmesi gerekir. Zira muhaddisler hadis tâlimi -rivâyeti- anında yapılan saygısızlığı, Allah Resûlü'nün (sav) huzurunda yapılan saygısızlıkla bir görmüşlerdir. Bu hususla alakalı Hammad b. Zeyd, Eyyüb'ün hadis öğretimi esnasında gürültü çıkınca: "Bu gürültü de nedir, size, Resûlullah'ın (sav) hadisi rivâyet edilirken sesi yükseltmenin, onun huzurunda yükseltmek gibi olduğu bilgisi ulaşmadı mı?"¹⁵⁰ şeklindeki tepkisini nakletmesi dersin insicâmını bozanların uyarıldığını, buna müsaade edilmediğini ve selef ulemanın hadisleri öğretilirken nasıl bur ruh halinde olduklarını göstermektedir.

¹⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 326.

¹⁴⁸ Bu rivayeti temel hadis kaynaklarında bulamadık. Fakat Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl* adlı eserinde senetteki râvilerden Muhammed b. Yunus b. Kahtabe el-Missîsî hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Rivâyeti Hatîb'in naklettiği şekliyle zikrettikten sonra bu rivâyeti el-Missîsî'nin nakletmesi mümkün gözükmemektedir, şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bk. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1963, c. 4, c. 74.

¹⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 330.

¹⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 332.

Dinleme âdâbından bir tanesi de anladığını tekrar sormamaktır. Bu bazen karşıdaki insanı denemek amaçlı olabilmektedir. Rivâyete göre Ebû Abdurrahman, Vekî' in şöyle dediğini nakleder: “Kim anladığı bir hususu tekrar sorarsa, onda riya vardır.”¹⁵¹ Öte yandan muhaddisler gereksiz yere hadisi tekrar etmekten hoşlanmamışlardır. Zira Zührî'ye ‘Hadisi tekrar eder misin?’ denildiğinde o, “Taş taşımak hadis tekrar etmekten daha hafiftir.” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵²

Aynı şekilde muhaddisler saygısız bir eda ile istenilen hadis dinleme talebine de olumlu karşılık vermemişlerdir. Hammad b. el-İsfehanî Şerîk'in yanında iken ona Mehdî'nin çocuklarından biri gelir. Duvara yaslanır ve hadis sormaya başlar. Şerîk soran kişiye dönüp cevap vermez. İsfehanî, Şerîk'e halifenin çocuklarını hafife alıyor gibisin, der. Şerîk Hayır; zira ilim, ehlinin indinde, onu zayî etmelerinden daha güzeldir. Onun kıymetini bilmeyen birisine ilmi söylemektense hiç söylenmesin daha iyi der. Sonra soru soran iki dizinin üzerine oturarak sorunca Şerîk, ilim böyle talep edilir.” diye mukabelede bulunur.¹⁵³

Dinleyenlerde bulunması gereken ahlaki kurallardan birisi de bildiği bir bilgi tekrarlandığı vakit hemen müdahil olmamaktır. Hatîb, *el-Câmi'* de bu durumu şöyle ifâde eder: “Hadis tâlibi daha önce dinlediği bir rivâyeti, muhaddisten tekrar duyunca hemen müdâhil olmamalıdır. Kim böyle yaparsa, sûi edep sergilemiş olur.”¹⁵⁴ Aynı şekilde Atâ'nın¹⁵⁵ (ö. h. 114): “Bir genç, bildiğim bir hadisi bile rivâyet etse onu daha önce hiç duymamış gibi dinlerim. Oysaki ben o rivâyeti daha o genç dünyaya gelmeden önce işitmişim-

¹⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 339.

¹⁵² Râmehurmûzî, *Muhaddisu'l-fâsil*, s. 566.

¹⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 343.

¹⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 200.

¹⁵⁵ Atâ b. Ebî Rebâh, *el-Kuraşî, el-Mekkî, sika, fakih, fâzıldır. Fakat irsali çok yapardı. ö. 114, bk. İbn Hacer, Takrîbu't-tehzîb, 4591.*

dir.”¹⁵⁶ şeklindeki hassaslığı da dinleme noktasında sergilenmesi gereken tutuma örneklik teşkil etmektedir.

3.9. Dersten Selam Vererek Ayrılması

Selam, tanışma ve kaynaşma vesilesi, mü’minlerin aralarında sevginin oluşmasını sağlayan parolalardan birisidir.¹⁵⁷ Kişinin müslümanlığını gösteren İslâmiyet’in en hayırlı yönlerindedir.¹⁵⁸ Bu nedenledir ki geleneksel hadis eğitim öğretiminde hadis tâlibinin, meclisten erken ayrılmak durumunda olduğu zaman selamla meclisi terk etmesi uygun görülmüştür. Nitekim Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Sizden biriniz, bir meclise geldiğinde selam versin. İnsanlar otururken kendisi kalkacak olursa selam vererek ayrılınsın. Ayrılırken verilecek selam, ilki kadar önemlidir.”¹⁵⁹

Muaviye b. Kurra’nın, babasından: “Sen Allah’ı anan bir grupla beraberken ayrılmak durumunda kalırsan kalkacağı zaman onlara selam vererek kalk. Böyle yaptığın takdirde onlar oturmaya devam ettiği müddetçe onların sevaplarına ortak olursun.”¹⁶⁰ şeklindeki nakline göre meclisi selamla terk eden kişi, kendisinden sonra orada kazanılan ecre de ortak olmaktadır. Bu nedenle hadis talebesi derse girme ve dersten ayrılma anında selam vermeye özen göstermelidir.

¹⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 352.

¹⁵⁷ *Ebû Dâvud*, Edeb 142, (hn. 5193); *Müslim*, İman 94; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 15, s. 40, (hn. 9084).

¹⁵⁸ *Buhârî*, İman 20, (hn. 28); *Müslim*, İman 63; *Ebû Dâvud*, Edeb 142, (hn. 5194); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 146, (hn. 6581).

¹⁵⁹ *Ebû Dâvud*, Edeb 150, (hn. 5208); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 47, (hn. 7142); *Tirmizî*, İsti’zân 43, (hn. 2903).

¹⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 283.

3.10. Öğrendiği Bilgileri Hayatında Tatbik Etmesi

Muhaddisler ilimle amel etmeyi ilmin zekâtı olarak görmüşlerdir. Nitekim Kâsım b. İsmâil b. Ali şöyle diyor: “Biz Bişr b. el-Hâris’in kapısının önündeydik. Dışarı çıktı ve biz kendisine, yâ Ebâ Nasr, bize tahdis et, dedik. Hadisin zekâtını verdiniz mi? dedi. Ben de yâ Ebâ Nasr hadisin zekâtı mı olur? Dedim. Evet, bir hadis işittiğiniz zaman, o hadisle alakalı bir ameliniz, etmiş olduğunuz duanız veya tesbîhatınızdır.” diye mukabele de bulundu¹⁶¹.

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında kendisini Kur’an ve sünnet ehli sayan her Müslümanın başta hadis talebesinin, Kur’an’dan ve Sünnet’ten bildiğiyle amel etmesi gereklidir. Bu hususla alakalı Amr b. Kays el-Mullâi şöyle diyor: “Sana hayırdan -Kur’an’ın emirlerinden veya sünnetten- bir şey ulaşırsa bir defa da olsa onunla amel et ki onun ehlinden sayılsın.”¹⁶² Yine Ebû Osman Said b. İsmail ez-Zâhidde, “Kim nefsinin sünnete tabii kılsa söz ve fiil olarak hikmetle davranır. Kim de nefsinin hevasına uydurursa bidatle konuşur.”¹⁶³ Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ‘Eğer ona uyarsanız hidayete erersiniz.’¹⁶⁴ demiştir.”

Kişinin bildikleri ve öğrendikleriyle amel etmesinin gerekliliğine inanan Hatîb, “*İktizâu’l-İlm el-Amel*” adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. Bu eserin mukaddimesinde şöyle demiştir: “İlim amelin hâdimidir, ilmin gayesi amel-dir, amel olmasaydı ilim talep edilmezdi.”¹⁶⁵ Aynı şekilde Hatîb bu görüşle-

¹⁶¹ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 180.

¹⁶² Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 182.

¹⁶³ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 186.

¹⁶⁴ Nûr 18/54.

¹⁶⁵ Hatîb, *İktizâu’l-ilm*, s. 15.

rini destekleyen Ebû Hureyre'den Őu rivâyeti de naklediyor: “Kendisiyle amel edilmeyen ilim, Allah yolunda harcanmayan servete benzer.”¹⁶⁶

Yukarıda zikredilen rivâyetler de göstermektedir ki öğrenilen bilgilerin öncelikle öğreten ve öğrenen tarafından amele geçirilmesi gerekmektedir. Hadis talebesinden beklenen davranış öğrendiği hadislerin gereği doğrultusunda hayatını Őekillendirmesidir.

¹⁶⁶ Hatîb, *İktizâu'l-ilm*, s. 24.

4. HADİS TALEBESİNİN DERS DIŞI TUTUM VE DAVRANIŞLARI

4.1. Gece İbadetine Devam Etmesi

Gece ibadetinin faziletiyle alakalı ayet¹⁶⁷ ve hadisler,¹⁶⁸ Allah'a (cc.) yakınlaşmak isteyen Müslümanları geceleri ibadet etmeye teşvik etmiştir. Allah Resûlü'de (sav) gece ibadetine (virdi) ayrı bir önem vermiştir¹⁶⁹. Bu nedenle geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre hadis talibinin gece virdinin olması gerekir. Dolayısıyla geceleri ibadet etmeyenler yadırganmıştır. Nitekim Ebû İsmet Âsım b. Âsım el-Beyhâkî şöyle demiştir: "Ahmed b. Hanbel'in yanında bir gece geceledim. Ona su getirildi. O, suyu evinde gecelemede olan misafirinın kapısının yanına koydu. Sabah olunca suyun aynı

¹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/17; el-Enbiyâ 21/20; el-Furkân 25/64; es-Secde 32/16-17; el-İsrâ 17/79; Tâhâ 20/130; Kâf 50/40; et-Tûr 52/49; el-Müzzemmil 73/1-7, 20; el-İnsân 76/25.

¹⁶⁸ Konuyla alakalı hadis kitaplarının teheccüd bölümlerine bakılabilir. Örn. *Buhârî*, Teheccüd, 1-37.

¹⁶⁹ Hz. Peygamber'e (sav) vacip/haram olan fiillerle alakalı bk. Sami Şahin, *Hz. Peygamber'e Mahsus Fiiller*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, ss. 12, 33.

şekilde eksilmeden durduğunu görünce Sübhânellâh! Bir kişi ilim talep ediyor, ama gece virdi edinmemiş.”¹⁷⁰ diyerek şaşkınlığını dile getirdi.

Öte yandan hadis talibinin geceyi planlaması ve yine gecenin sakin anlarında hadis mütealâsında bulunması, uygun bir davranış olarak kabul edilmiştir. Süfyân b. Uyeyne, Sadaka b. Yesâr’dan şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle demiştir: “Amr b. Dinâr, geceyi üç parça şeklinde planladı. Bir cüz’ünü uykuya, bir cüz’ünü ibadete, diğer bir cüz’ünü de hadis mütealâsına ayırırdı.”¹⁷¹ Gece dinginlik vakti olduğu için kalp geçici de olsa dünyevi meşgâlelerden arınıp sakinliğe ulaşmakta bu zaman dilimlerinde öğrenilen bilgi, daha sağlam ve daha kalıcı olmaktadır. Hammad b. Zeyd şöyle diyor: “Ezberlemeye en çok yardımcı olan şey nedir, diye soruldu. ‘(Ben de) düşünce (gam, keder) azlığıdır’, dedim.”¹⁷²

Benzer bir misalde Ebû Mes’ûd Ahmed b. el-Furât’ın, İsmâil b. Ebî Üveys’ten şu naklidir. O şöyle demiştir: “Bir şey ezberlemek istediğinde uyu. Seher vakti kalk ezberlemeye başla. Bundan sonra Allah’ın (cc) izniyle ezberlediklerini unutmazsın.”¹⁷³

4.2. İlimin Onurunu Koruması

Muhaddisler, hadisleri rivâyet edecek sünnet ehli kişileri araştırmışlardır. Kendilerine göre bid’at sayılabilecek akımlara mensup olan kişilere rivâyette bulunmamaya dikkat etmişlerdir. Dikkat ettikleri bir diğer husus ise ilmin vakarını zedeleyecek tutum ve davranışlardan olabildiğince uzak kalmaya çalışmaktır. İlim ehli ilmi korursa ilimde ehlini korur, anlayışıyla hareket etmişlerdir. Nitekim Haccâc b. Hamza şu rivâyeti nakletmiştir: “Hora-

¹⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 178.

¹⁷¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1806.

¹⁷² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1809.

¹⁷³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1810.

san valisinin oğlu, İbnu'l-Mübârek'e geldi. Ondan hadis dinleme talebinde bulundu. İbn Mübârek ona tahdis etmekten kaçındı. Horasan valisinin oğlu evin kapısına çıkınca İbnu'l-Mübârek onunla beraber çıktı. Vâlinin oğlu ona: Ey Ebâ Abdurrahman! Senden hadis tahdis etmeni talep ettim. Bana tahdis etmedin ama benimle beraber kapıya çıktın, deyince o, nefsimin senin yanında pek değeri yoktur fakat Allah Resûlü'nün (sav) hadislerini senden daha üstün tutarım." Demiştir.¹⁷⁴

Yine Ebû Sâlih el-Ferrâ'nın rivâyetine göre, Fudayl b. İyâz'a niçin Ca'fer b. Yahyâ'ya tahdis etmiyorsun, diye sorulunca o, Allah Resûlü'nün (sav) hadislerini, Ca'fer b. Yahya'yadan daha değerli görüyorum." cevabını vermiştir.¹⁷⁵

Resûlullâh'ın (sav) hadislerini Allah rızası için rivâyet etmeyi amaçlayan muhaddisler, gösteriş için rivâyet etmeyi hiç hoş karşılamamışlardır. Kendileri de bu duruma düşmekten Allah'a sığınmışlardır. Nitekim Eyyüb el-Attâr, Bişr b. el-Hâris'in şöyle dediğini rivâyet eder: "Hammad b. Zeyd bize hadis rivâyet etti dedi ve sözüne devam ederek, isnadın zikrinden dolayı kalpte oluşacak kibirden Allah'a sığınırım."¹⁷⁶ demek suretiyle hadis rivâyetinin gösteriş ve kibir için yapılmayacağını dile getirmiştir.

Muhaddisler sahih bir niyetle değil de eğlenmek, hoşça vakit geçirmek gibi niyetlerle hadis dinlemek isteyenlere rivâyet etmeyi de uygun bulmuşlardır. Şöyle ki Ebû Nuaym en-Nehâî'nin, Şerîk'ten naklettiği: "Şu hadis ehlini, hadisi Allah'ın (cc) rızası için değil de latife olsun diye talep ettikleri-

¹⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrân, 760.

¹⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrân, 761.

¹⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrân, 766.

ni görürsün,”¹⁷⁷ şeklindeki rivâyeti de hadisin ne amaçla talep edilmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Öte yandan Hatîb, niyeti sahih olmayan kişiye hadis rivâyet edilmemeli görüşüne katılmıyor ve şöyle diyor: “Biz muhaddisin her talebesine rivâyet etmesini müstehap sayarız. Buna ilaveten Süfyân es-Sevrî’den gelen: “Onların hadis talepleri (sahih) niyet sayılır.”¹⁷⁸ rivâyetini kendisine dayanak alır ve ayrıca Hubeyb b. Ebî Sâbit ve Ma’mer b. Râşit’in şu sözlerini nakleder: “Biz hadis talep ederken herhangi bir niyetimiz yoktu. Daha sonra Allah (cc) bizi rızıklandırdı.”¹⁷⁹

Yine rivâyete göre Yahya b. Yemân şöyle demiştir: “Ben Süfyân’ın ilmi ve ilmi isteyen ayıpladığını duymadım. Dediler ki ama onların niyetleri yok. O da hadis talep etmeleri niyettir, demiştir.”¹⁸⁰ Her ne kadar selef ulema talebelerinin ilme başlangıçtaki niyetlerinin olup olmasını önemsememişlerse de hadis talebesi bu ilme başlarken manen hadis alabilecek olgunluğa ulaşmak için gayret sarfetmelidir. Hadis ilminin ve âlimin itibarını zedeleyecek tutum ve davranışlardan uzak kalmalıdır.

4.3. Bilgiyi Farklı Kaynaklardan Teyit Etmesi

Hadis rivâyetinde, muhaddislerin âli isnad elde etmek için çok yolculuk yaptıkları bilinen bir husustur. Rihle denilen bu yolculuğun amacı, doğru bilgiye en kısa yoldan ulaşma çabasıdır. Muhaddisler rivâyet noktasında

¹⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 769.

¹⁷⁸ Râmehurmuşî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 183.

¹⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 339; Allah (cc) bizi rızıklandırdı demek, O’nun rızasını kazanmak ve Allah Resûlü’nün sünnetini öğrenip öğretmek amacıyla hadis öğrenme niyeti bizlerde hâsıl oldu anlamındadır. Küçük yaştaki talebeler öğrendikleri ilmin künhüne o yaşta vakıf olmasalar da öğrenmeleri gerektiği kanaatindeyiz. İleriki yaşlarda öğrendikleri bilgilerin önemini kavramaları mümkün olacaktır. Nitekim bir çocuk yaşadığı kültürün bütün özelliklerini önceleri taklit yoluyla öğrenir. Daha sonra öğrendiklerini anlamlandırmaya çalışır.

¹⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 772.

hiçbir zaman işi şansa bırakmamışlar, bilakis bu hususla alakalı birçok kıstas getirmişlerdir.

İsnad sistemi bu çabalardan belki de en önemlisidir. İbnu'l Mubarek'in (ö. 181/797) isnadın dinden olduğunu söylemesi, Sevrî'nin (ö. 161/777), isnadı, mü'minin silahına benzetmesi, Ahmed b. Hanbel'in, "Âli isnad öncekilerin âdetidir." demesinin altında yatan espi, hadis naklinde bu ümmetin öteden beri sağlam kriterlere tutunduklarının göstergesidir.¹⁸¹

Hatîb, rivâyetin imlasında bir şeyhle yetinilmemesi gerektiğine inanmıştır. Bunun yerine bir gruptan rivâyet edilip onlardan âli isnadın tercih edilmesinin râvi için müstehap olduğunu belirtmiştir¹⁸². Elbette ki hadisin değişik turuktan rivâyet edilmesi sadece âli isnad elde etmek için değildir. Aynı zamanda isnadı sağlam, güvenilir bir hadisi doğru anlamak için de elzem bir husustur. Nitekim Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Yahya b. Main'in: "Biz bir hadisi (en az) üç vecihten rivâyet etmeseydik anlayamazdık."¹⁸³ sözünü naklederken bilgiyi farklı farklı kaynaktan almanın açıklayıcı ve anlamaya yardımcı olma özelliğine dikkat çekmiştir.

Yine İbrahim el-Harbi Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakleder: "Hadisin farklı senedlerini (turuk) bir araya getirmezsın anlayamazsın. Hadis, bazısı bazısını tefsir eder."¹⁸⁴

Buna ilaveten senedin muhtelif hocalardan nakli, aynı zamanda hatalı olan sened ve metnin tesbit edilmesine imkan tanımaktadır. Konuyla alakalı Ali b. Medîni de şöyle diyor: "Bir hadisin değişik turuku bir araya getiril-

¹⁸¹ Tahrîm, *Teyssîru mustalahi'l-hadis*, çev. Cemal Ağırman, Sivas 1999, s.167.

¹⁸² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrîm, c. 2, s. 87.

¹⁸³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrîm, 1639.

¹⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahrîm, 1640.

mezse, hatası ortaya çıkmaz.”¹⁸⁵ Aynı hususa destek sadedinde Ebu’l Fadl Muhammed b. Abdirrahîm b. Merdüveyh el-Fesevî, Basra’da, Ebu’l Hasan Muhammed b. Muhammed el-Alevî el-Hüseynî el-Allâme’nin kendi kendine söylediğini naklettiği şu şiir faydalı olacaktır:

Ben derim ki, söz, onu söyleyen tarafından bilinir,

“Bir işi bilen cahil gibi değildir.

Şüpheli, uydurulmuş bir haber sana geldiği zaman,

Sana açık olmazsa, onun değişik turukuna bak.

Kılıca bakma, onun izine (vurduğu yere) bak,

Bir kılıcın değeri ancak onu taşıyanın avuç içi kadardır.”¹⁸⁶

Aynı şekilde Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş ile Ahmed b. Leys el Verrâk’ın, Muhammed b. Humeyd ve Ömer b. Harun’dan şu nakli de bizlere bilginin değişik turuktan öğrenilmesine ne kadar ehemmiyet verildiğini göstermektedir. O şöyle diyor: “Süfyan es-Sevrî’nin yanında idim. Bir kişi, ‘Bevletti, abdest aldı, ayakkabılarını ve ayaklarını meshetti.’ şeklinde Hz. Ali’den rivâyet edilen hadis hakkında sordu. -Amr b. Harun- dedi ki: “Süfyan es-Sevrî - el-A’miş an Ebî Zabyân dedi. Sonra başka birisi geldi, aynı soruyu sordu. O, Haddesenâ Kâbus b. Zabyân an Ebîhi, dedi. Sonra başka birisine, haddesenâ Abdu’l-Azîz b. Rufey’ an Ebî Zabyân, dedi. Sonra başka birisine, Haddesenâ Zübeyr b. Adıyy, an Ukeyl an Ebî Zabyân, dedi. Sonra başka birisinin aynı hadis hakkında sorması üzerine, Haddesenâ Vikâ b. İyâs an Ebî Zabyân şeklinde isnadı zikrederek, Hz. Ali’nin bevlettiğini ve ayakkabılarının üzerine meshettiğini nakletmesi üzerine İbn Humeyd, Amr

¹⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1642.

¹⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 212, 213.

b. Hârun'un şöyle dediğini işittim diyor: Eğer bu rivâyeti Süfyan'dan bu şekliyle bir kişi rivâyet etseydi onu tasdik etmezdim."¹⁸⁷

Başka bir misal verecek olursak, Ali b. Muhsin b. Ali et-Tenûhi, babam bana şöyle dedi diyor: "Üç yüz dört yılında Bağdat'a geldiğimde oradaki muhaddislerden sema' da bulunabileceğim muhaddislerin isimlerini sordum. Bana dört yüz şeyhin ismi yazıldı."¹⁸⁸

Bunlara ilaveten râvi, hadis ve Ulûmu'l-Hadis'te marifet ehlerinden değilse döneminin hafızlarından, imla etmek istediği hadisle alakalı meclis gününden önce, rivâyetlerin değişik kaynaklardan yerlerini tespit etme noktasında yardım almalıdır. Nitekim Hatîb, "Şeyhlerimizden bir grup hadis meclisinden önce bunu yapardı." der. Ardından şu isimleri sayar: "Ebu'l Hüseyin b. Bişrân için Muhammed b. Ebî'l Fevâris, el-Kâdî Ebû Ömer b. Abdî'l Vâhid el-Hâşimî el-Basrî için Ebu'l Huseyn b. Gassân, Ebu'l Kâsım Abdurrahman b. Muhammed es-Serrâc en-Nisabûrî için Ebû Hâzım el-Abdevî, Sâid b. Muhammed el-İstevâî¹⁸⁹ için Ahmed b. Ali el-İsfahânî imla edecekleri rivâyetlerin tahririni yaparlardı."¹⁹⁰

4.4. Hadis Ezberleme Kurallarına Uyması

Bazı ilim dallarında ezber çok önemlidir. Bunlardan birisi de Hadis ilmi'dir. Bu nedenle Hadis talibi rivâyetleri ezberlemeli, ezberleyeceği rivâyete de ruhen ve bedenlen hazır olmalıdır. Abdu'l-Kuddûs ibn Habîb, "Şüphesiz bunda, akıllı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."¹⁹¹ mealindeki ayeti Hasan'ın şu şekilde yorumladığını nakleder:

¹⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1653.

¹⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1674.

¹⁸⁹ Nisabur'da Rey ashabının fakihidir.

¹⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 88.

¹⁹¹ Kâf 50/37.

“Kişi kalbi şahit olduğu halde dinler. Kalben hazır olduğu zaman söylenenleri akledebilir. Kalben hazır olmayınca kendisine söylenenleri akledemez.”¹⁹² Şu halde talebenin hocasından duyduğunu sağlıklı bir şekilde ezberleyebilmesi için kendisini bütün benliğiyle konuya vermesi gerekmektedir.

Aktarılan bilgi de talebenin seviyesine uygun olmalıdır. Zira Hatîb’e göre, talebe sıkılmadığı sürece kavrayabildiği ve kendisine kolay gelen bilgiyi alır, o bilgiyi hıfzeder ve onu sağlam bir şekilde öğrenir. Önemli olan çok bilgi aktarmaktan ziyade aktarılan bilginin talebe tarafından kavranmasıdır. Nitekim Mücâhid b. Mûsa, İbn Uleyye’den¹⁹³ (ö. h. 193) şunu nakletmiştir: “Eyyub’ten beş rivâyet dinlerdim. Bana bundan daha fazlasını rivâyet etseydi istemezdim.”¹⁹⁴

Yine Abdurrahman b. Mehdî, Süfyan’ın şöyle dediğini nakleder: “A’meş ve Mansûr’a ders için gelirdim. Dört veya beş hadis dinler, çok olmasından hoşlanmadığım ve serbest kalmak istediğim için yanından ayrılırdım.”¹⁹⁵

Benzer bir misal de Ebu’l-Velîd’in, Şu’be’den naklettiği şu rivâyettir: “Katâde’ye gelirdim. O’na iki hadis hakkında sorardım. O da rivâyet ederdi. Sonra arttırayım mı, derdi? Ben, o iki rivâyeti ezberlemem ve iyice kavramam için hayır, derdim.”¹⁹⁶ Keza Ma’mer Zührî’nin şöyle dediğini nakleder: “Kim ilmi toptan talep ederse toptan da kaybeder. İlim, bir hadis bir hadis, iki hadis iki hadis öğrenilir.”¹⁹⁷

¹⁹² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 445.

¹⁹³ Ebû Bişr İsmâil b. İbrâhim el-Esedî, el-Basrî, ma’rûfun bi İbn Uleyye, sikadır, hâfızdır. ö. h. 193. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 416.

¹⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 447.

¹⁹⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 448.

¹⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 449.

¹⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 450.

Öte yandan her bir talebenin hocasının rivâyet ettiği hadisleri ezberleme yeteneği farklılık gösterebilir. Bazı talebeler hemen ezberlerken bazıları daha geç ezberleyebilirler. Böyle durumda Hatîb'in görüşü şudur: "Bazı talebelerin ezberleme yetenekleri yavaş olduğunda, hızlı ezberlemesi ve zekâsının kuvvetiyle bilinen arkadaşlarını, rivâyet edilen hadisleri ezberleyip daha sonra kendilerine aktarmak üzere öne çıkarırlar."¹⁹⁸ Bu davranış talebelerde takım ruhunun gelişmesine yardımcı olacak aynı zamanda ders grubunun da homojenleşmesini sağlayacaktır. Nitekim Ömer b. Kays'ın rivâyetine göre: "Atâ b. Ebî Rebah ve arkadaşları Câbir b. Abdullah'a geldiklerinde Ebû Zübeyr'i¹⁹⁹ (ö. h. 126) kendileri için ezberlesin diye öne çıkarırlardı."²⁰⁰

Muhaddisler rivâyet anında talebelerin hadisi iyice ezberlemeleri için birkaç kez tekrar etmişlerdir. Bu hususta Hz. Muhammed'i (sav) örnek almışlardır. Zira Ebû Sellâm, Hz. Peygamber'e (sav) hizmet eden kişiden şu rivâyeti nakletmiştir: "Nebî (sav) bir söz söylediği zaman, onu üç defa tekrar ederdi."²⁰¹ Yine Ali b. Müdrîk Ebû Hureyre'den rivâyet eden birisini işitti. O, bir hadis rivâyet ettiği zaman onu üç defa tekrar ederdi²⁰². Keza Nâfi' İbn Ömer'den (ra) şu rivâyeti nakletmiştir: "Kim Nebî'den (sav) bir hadis rivâyet ederse onu üç defa tekrar etsin."²⁰³

Netice itibariyle hadis talebeleri kendilerine nakledilen her bir hadisi iyice kavrama ve hafızalarına yerleştirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Eğer hadis biraz uzunsa bir mecliste yarısını ezberlemişler, gelecek mecliste

¹⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 233.

¹⁹⁹ Muhamed b. Müslim b. Tedrus, *el-Esedî*, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, sadûk tur. Ancak tedlis yapardı. Tabii'nin küçüklerindendi. h. 126 senesinde vefât etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 6291.

²⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 453.

²⁰¹ Ebû Dâvud, *İlim* 6, (hn. 3653); Bûhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Dâiratu'l-Maarif el-Osmaniyye, Haydarabad, ts. c. 4, s. 201.

²⁰² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 459.

²⁰³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 458.

de diğer yarısını ezberlemişlerdir. Nitekim Ravh b. el-Kâsım Mutarriif'ten şu nakilde bulunmuştur: “Katâde bir hadis işittiği zaman onu çabucak kapıverirdi. Hadisi ilk anda ezberleyemezse onu ezberleyinceye kadar tekrar ederdi. Eğer hadis bir mecliste ezberlenemeyecek kadar uzunsa yarısını ezberler, diğer yarısını, başka bir mecliste ezberlerdi.”²⁰⁴

Yine Hişam b. Ebû Abdullah diyor ki: “Katâde'nin yanından yarım hadisle döndüğümüz çok oldu. Bize bir hadis rivâyet ederdi. Yarısını ezberler, dönüp gider yarısını da yarın ezberlerdik.”²⁰⁵

Diğer taraftan hadis talebeleri işittiği bir rivâyeti ezberlemekle yetinmemişler, onu tekrar şeyhlerine arzemişlerdir. Arz olayına o derece önem vermişlerdir ki hocalarına bıkkınlık verecek derecede sıkı tutmuşlardır. Bu metot, geleneksel hadis eğitim öğretiminde yanlış ezberlemelerin ve hataların da önüne geçen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Ali b. el-Medîni'nin rivâyetine göre Affân şöyle demiştir: “Kimden bir hadis duymuşsam o hadisi ona arzetmişimdir. Şu'be hariç. O arzetmeme fırsat tanımazdı. Şu'be'nin yanında Affân'ın bu sözü zikredilince o, beş satır yazının hemen bir harfinde şüphe duyan birisine hadisi nasıl zikredeyim.” derdi²⁰⁶.

Yine Ali b. Medîni, Abdurrahman'ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Ebû Âvâne'nin yanına gelirdik. O, kapıdaki kim, diye sorardı. Biz: Affân, Behz ve Hibbân derdik. O, bunlar belaların belasındırlar, işittiklerini, arzetmek isterler derdi.”²⁰⁷

²⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 461.

²⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 462.

²⁰⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 235.

²⁰⁷ Muhaddislerin hadisleri arz etmek isteyen talebelere karşı bu tutumlarını, her hâlükarda olan bir tepki şeklinde anlamamak gerektiği kanaatindeyiz. Talebelerin hocanın istirahat zamanına veya başka meşguliyetleri anında sık sık gelmesi durumunda ârizi bir tepki olarak anlamak daha doğrudur.

4.5. Ezberlediği Hadisi Müzâkere Etmesi

Hadis ezberleme yöntemlerinden bir tanesi de talebelerin kendi aralarında müzâkere etmeleridir. Bu yöntemin; ezberlenemeyen rivâyetlerin ezberlenmesinde, ezberlenmiş rivâyetin pekiştirilmesinde ve hatalı lafızların düzeltilmesinde hadis talebelerince kullanılmış önemli bir metot olduğu görülmektedir. Zira Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen rivâyete göre o şöyle demektedir: “Biz Allah Resûlü'nden (sav) hadis işitirdik. O yanımızdan gidince hadisi ezberleyinceye kadar aramızda müzâkere ederdik.”²⁰⁸

Keza Ali b. Ebî Tâlib (ra) şöyle der: “Ziyaretleşin ve hadis müzakere edin. Müzakereyi terk ederseniz öğrendikleriniz silinip gider.”²⁰⁹

Öğrenme esnasında anlaşılrsa da tekrar ve müzâkere olmayınca bilgi kolay unutulmaktadır. Nitekim rivâyete göre İbrâhim el-İsfehanî şöyle diyor: “Hadisi ezberleyip müzâkere etmeyen herkes onu unuttur.”²¹⁰ Aynı şekilde müzâkerenin, unutulmuş bilgilerin hatırlanmasını sağlamasıyla alakalı, Yezîd b. Ebî Ziyâd şöyle diyor: “İbn Ebî Leylâ ve Abdullah b. Şeddâd b. İlhâd, bir araya geldiler ve müzâkerede bulundular. Onlardan birini diğerine şöyle derken işittim, Allah (cc) senden razı olsun unutmuş olduğum nice hadisleri hatırlamama vesile oldun.”²¹¹

Hatîb'e göre, dersi müzâkere edecek kimse bulamayan talebe, hadisi kendi kendisine tekrar etmelidir²¹². Zira İbrâhim b. Sâîd, Muaz b. Muaz'dan şöyle duyduğunu rivâyet etmektedir: “Biz İbn Avn'ın kapısında idik. Şu'be bizim yanımıza çıktı ve -eliyle işaret ederek- hepimizi topladı. İçimizden

²⁰⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, c. 1, s. 397.

²⁰⁹ Râmehurmuşî, *Muhaddisu'l-fâsil*, s. 545; İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni'l-ilmî ve fadlih*, c. 1, s. 201.

²¹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 472.

²¹¹ Râmehurmuşî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 546.

²¹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 238.

birileri onunla konuşmaya başladı. O, benimle konuşmayın, ben İbn Avn'dan on hadis ezberledim, onları unutmaktan korkuyorum.”²¹³ demiştir.

Hatîb'e göre müzâkere sonucunda öğrenilen hadis kalbe nüfuz etmeli, kişilik haline gelmelidir. Zira Yahya b. Yemân, Süfyân'dan: “Hadisi kendi sözünüz, ezberlediğinizi de kalbinizin fikri haline getirin.”²¹⁴ demek suretiyle hadisin hükümlerinin yaşam tarzı haline gelmesinin önemini vurgulamaktadır.

Yine müzâkerenin önemiyle alakalı el-Esma'îye: “Arkadaşların unuttuğu halde sen nasıl ezberinde tutuyorsun? şeklinde sorulması üzerine O, ben müzakereye devam ettim, onlar terkettiler, demiştir.”²¹⁵ Keza Abdulazîz b. Ebî Hâzim babasından şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “İnsanlar geçmiş zamanlarda kendilerinden daha âlim birisiyle karşılaştıklarında, bugün kazançlı bir günüm, der ve ondan bir şeyler öğrenme gayretinde olurdu. İlmî bakımdan kendi seviyelerindeki birisiyle karşılaştıklarında, bugün müzâkere günüm, der onunla müzâkerede bulunurlardı. Kendilerinden daha alt seviyede birisiyle karşılaştıklarında ona öğretme gayreti içerisinde olurlardı. Günümüzde ise insanlar, kendilerinden daha bilgili birisine rastladığında, halkın ona rağbetine mani olmak için onu karalar, dengi birisiyle karşılaştığında onunla müzâkere etmez hale geldiler. İşte böyle bir durum insanların helakı anlamına gelmektedir.”²¹⁶

Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed'in: “Kalpler toprak, ilim onun fidanı, müzâkere suyudur. Topraktan su kesilirse fidan kurur.”²¹⁷ şeklindeki

²¹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 239.

²¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1814.

²¹⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1816.

²¹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1842.

²¹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1847.

sözü de bilginin kalıcı olması için tekrar ve müzakereyle pekiştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Herkesle müzâkere yapılacağı gibi, dostlarla²¹⁸, aynı yaş grubundaki arkadaşlarla şeyh ve ilim erbabı yaşlı kimselerle de müzâkere yapılabilir²¹⁹. Nitekim Ammâr ed-Dühnî (ö. h. 133)²²⁰, Müslim el-Battîn'den şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle demiştir: “İbn Abbâs'ın hadislerini çok iyi bilen Ebû Yahya el-E'rec²²¹ ve Saîd b. Cübeyr Kûfe Mescidi'nde toplanıp İbn Abbas'ın hadislerini müzâkere ederlerdi.”²²²

Öte yandan muhaddisler gerek kendi arkadaşlarından gerekse talebelelerinden müzakerede bulunmayanları uyarmışlar ve onları müzâkereye çağırılmışlardır²²³. Söz konusu durumla alaklı Ebu'l Abbas Sa'leb'in, Halil b. Ahmed'den rivâyetine göre o şöyle demiştir: “İlmini müzakere et, bildiklerini hatırlarsın, bilmediklerini de öğrenirsin.”²²⁴

Ali b. el-Medînî müzakereye çok düşkün altı kişi zikretmiştir. Bununla alakalı Ahmed b. Yahya b. el-Cârûd, Ali b. el-Medînî'den şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle diyor: “Altı kişi vardır ki, müzakere esnasında -ilme olan istiyaklarından- neredeyse akıllarını oynatacaklar. Bunlar şu kimselerdir: “Yahya²²⁵, Abdurrahmân²²⁶, Vekî'²²⁷, İbn Uyeyne²²⁸, Ebû Dâvûd²²⁹, Abdurrezzâk²³⁰.”²³¹

²¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 269.

²¹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 273, 276.

²²⁰ Ammâr b. Muâviye ed-Duhnî, Ebû Muâviye el-Beceli, el-Kûfîdir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 4833.

²²¹ Ebû Yahyâ el-A'rec, *Mısdâ'*, bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 6683.

²²² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1831.

²²³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 273.

²²⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1834.

²²⁵ Yahya b. Maîn.

²²⁶ Abdurrahman b. Mehdî.

Hadis müzâkeresi erbabının yanında, dünyevî bütün lezzetlerden daha tatlı gelmektedir. Şöyleki Ebu'l-Hüseyn b. Fâris el-Lugavî'nin, Üstaz İbnu'l-Amîd'den naklettiği rivâyete göre o şöyle demiştir: “Dünyada, icra etmiş olduğum vezirlik ve başkanlıktan daha mutluluk verici bir şeyin olmadığını düşünüyordum. Bu düşüncem Süleymân b. Ahmed et-Taberânî ile Ebû Bekr el-Ciâbiyy'in müzâkerelerine şahit olana kadar böyleydi. Zira et-Taberânî ezber yeteneğiyle el-Ciâbiyy'e üstün gelirken el-Ciâbiyy, kıvrak zekâsı ve Bağdat ehlinin hallerine vukûfiyetiyle et-Taberânî'ye galebe çalıyordu. O kadar ki zaman zaman sesleri yükseliyor, birbirlerine üstünlük sağlayamıyorlardı. el-Ciâbiyy şöyle diyordu: “Ben öyle bir rivâyet biliyorum ki bu rivâyeti dünyada benden başka kimse bilmiyor.” söyle bakalım neymiş dediğinde; ‘Bize, Ebû Halîfe, ona da Süleymân b. Eyyûb tahdis etti’, diyor ve rivâyeti serdediyordu. et-Taberânî; ‘Süleymân b. Eyyûb bana tahdis etti. Benden de Ebû Halîfe işitti, bu rivâyeti benden doğrudan naklet ki isnâdın âlî olsun, sen Ebû Halîfe'nin benden naklini rivâyet ediyorsun’ demesi üzerine el-Ciâbiyy mahcup oluyor ve et-Taberânî ona galebe ediyor. Bunun üzerine İbnu'l-Amîd: “Kendi kendime, keşke vezir ve başkan olmasaydım da o an et-Taberânî'nin yerinde ben olsaydım. Duymuş olduğum rivâyetten ötürü et-Taberânî'nin yaşamış olduğu mutluluğu yaşadım.”²³² demek suretiyle sahih, sağlam bir bilgiye sahip olmanın ne kadar kıymetli bir hazine olduğunu belirtmiştir.

Muhaddisler müzâkerenin olmadığı beldeleri cazip bulmamışlar, müzâkerenin yapılmamasını ilmin ölümü saymışlardır. Muhammed b. Halef

²²⁷ Vekî' b. el-Cerrâh.

²²⁸ Süfyân b. Uyeyne

²²⁹ Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, Ebû Dâvud et-Tayâlisî

²³⁰ Abdurrezzâk b. Hemmâm.

²³¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 1899.

²³² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1837

el-Askalânî'nin, Revvâd b. el-Cerrâh'tan naklettiği rivâyetinde şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî, Askalân'a geldi, orada üçgün boyunca insanların kendisine ilmî bir şeyler sormadığını görünce şöyle dedi: Benim için bir hayvan kirala, ilmin ölmüş olduğu şu beldeden çıkayım."²³³

Selef ulema müzâkereye o kadar önem vermişler ki geceleri uyku yerine müzâkereye koşmuşlardır. Buna dair Leys b. Ebî Süleym, Ebî Bekir b. Ebî Mûsa'nın babasından şu naklini rivâyet eder: "Babası gece yarısı Ömer'e geldi. Ona, ey Ebâ Mûsa bu saatte seni buraya getiren nedir? deyince fıkıh müzâkeresi, dedi. Devamında, biz sabah namazına kadar müzâkere de bulunurduk."²³⁴ şeklindeki ifadesiyle müzakereye verilen önemi ve bu uğurda gösterilen fedakarlığı ifade etmiştir.

Müzâkere esnâsında muhaddis birtakım bilgiler irad eder, samî' o bilgileri muhaddisten tedvin etmek isterse bu durumun sâmi' tarafından muhaddise bildirilmesi gerekmektedir. Bu husus iltibasî önleyip, mânâyı netleştirmede ve eda esnasında kullanılacak lafzın belirlenmesinde son derece önemlidir²³⁵.

Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ şöyle diyor: "Abdurrahman -İbnu Mehdî- topluluğun huzurunda bir rivâyet sevk ediyor, ben de yazıyordum. Bana, ne yapıyorsun, dedi. Ben de söylediklerini yazıyorum, dedim. Bırak yazma, dedi. Söylediklerim hakkında zihnimde bazı şeyler oluşuyor deyince ben, ama sen o bilgileri söze döktün dedim. Bana, sen yalnız olsaydın onları sana tahdis ederdim. Bunca insana nasıl yaparım, dedi."²³⁶ Müzakere esnasında râvinin bu hassasiyeti, tahdis etmiş olduğu rivâyetlerin, lafız ve mânâ

²³³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1849.

²³⁴ Hatîb, *el-Fakîh ve'l-mütefekkih*, thk. Ebû Abdurrahmân Adil b. Yusuf el-Garâzî, Dâru İbnî'l-Cevzî, es-Suudiyye 1421, c. 2, s. 267.

²³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 36.

²³⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1110.

yönünden güvenilirliğini sağlamaktır. Zira râvi, kalabalık bir ortamda söylediği sözün dinleyiciler tarafından farklı anlaşılabilmesi ve düzeltme imkânı bulamama ihtimaline karşı, müzakere esnasında böyle bir ortamda sevk edilen bilgilerin yazıya geçirilmesine sıcak bakmamaktadır. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'nin: "Müzakere esnasında söylediklerimi almanızdan dolayı yazık size. Çünkü ben müzakere esnasında mütesâhil davranıyorum."²³⁷ şeklindeki uyarısı muhaddislerin ana metin ve yorum ayırımına dikkat ettiklerini göstermektedir.

4.6. Kitaplarını Ödünç Vermesi

Hatîb'e göre, kişinin sağ olan hocalarından mesmu'²³⁸ kitabı, bu şeyhten sema' da bulunmak için talep edilirse sevap ve ecir olacağından ödünç vermekten kaçınmaması müstehaptır. Şeyh ölmüşse de durum aynıdır. Ödünç vermekten kaçınmak kerih görülmüştür²³⁹. Nitekim Hüseyin b. Ebî es-Seriyî Vekî' den şöyle duyduğunu nakletmiştir: "Hadisin bereketinin ilki, kitapları ödünç vermektir."²⁴⁰

Kitabın ödünç verilmemesi bilgiyi paylaşmada cimrilik olarak görülmüş ve böyle yapanların bu cimriliklerinin cezalarını çekeceği belirtilmiştir. Ebû Sâlih Mahbûb b. Mûsa el-Antâkî, Ebû İshak el-Fezârî'den, O da Süfyân es-Sevrî'den şu nakilde bulunmuştur: "Kim ilminde cimrilik ederse şu üç ceza-ya çarptırılır; ya onu unuttur, ezberinde tutamaz ya o ilimden faydalanmadan ölür ya da kitapları kaybolup gider."²⁴¹

²³⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1111.

²³⁸ Mesmu', hocadan semâ, kıraat gibi muteber bir yolla alınan hadis. Bk. Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 176; Subhi es-Sâlih, *Hadis ilimleri ve istihlaları*, s. 70.

²³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 240.

²⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 476.

²⁴¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 478.

Kitaptaki bilgilerin kendileriyle paylaşılmasının gerekliliğine inanan kimseler kendilerine kitaplarını ödünç vermeyenleri dava etmişlerdir²⁴². Bunun yanı sıra kitabını ödünç verenin hakkı da düşünülmüş ve ödünç alınan kitapların uzun süre sahibine verilmemesi kerih görülmüştür. Konuyla ilgili bir rivâyette Yunus b. Yezîd, Zührî'nin kendisine şöyle söylediğini nakletmiştir: “Zührî ey Yunus, kitaplara ihanetten sakın! dedi. Yunus b. Zeyd, kitaplara ihanet ne demek -nasıl oluyor- dedim. Bana, onları sahibine vermeyip alıkoymaktır.” dedi²⁴³.

Ödünç alınan kitabın sahibine verilmemesi tıpkı herhangi bir malın ya da paranın çalınması gibi hırsızlık olarak görülmüştür. Nitekim Mücâhid ve Ca'fer babalarından şu nakilde bulunmuşlardır: “İlim sahifelerini çalmak, dinar ve dirhemleri çalmak gibidir.”²⁴⁴

Yine İshak b. İbrâhim et-Taberî, Fudayl'ın (ö. 187)²⁴⁵ kendisine şöyle dediğini bildirmiştir: “Bir kişinin sima' ını alıp onu alıkoymak, ne vera' ehlinin, ne de hukemânın yapacağı iştir. Kim böyle yaparsa nefesine zulmetmiştir.”²⁴⁶

Başka bir misalde de Ömer b. Bahr, Cahız'dan şunları nakletmiştir: “Bir talebeden kendisine ait olan kitabı istedi. Aynı şekilde talebe de ona ait olan bir kitabı-ödünç- istedi. Kitabı talebeye verdi ve Câhız şu şiiri terennüm etti:

Ey! Benden kitabı ödünç alan,

Kitap konusunda- nefsin için istediğini benim içinde isteyerek- beni razı et,

²⁴² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 480, 481.

²⁴³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 482.

²⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 484.

²⁴⁵ Fudayl b. İyâz b. Mes'ûd et-Temîmî, Ebû Ali, el-Horasânî, Mekke'de oturmuştur. Sikadır, âbiddir, imamdır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzi'b*, 5431.

²⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 485, 486.

Benden ödünç aldığımı geri vermeyi nâfile olarak görme,
Ödünç aldığımı geri vermeyi farz olarak gör.”²⁴⁷

Hadis hocaları ve talebeleri bilgiyi paylaşma konusunda cimrilik etmemek için yazılı bilginin paylaşılmasından yana tavır almışlardır. Bunun yanında kendi yanlarındaki bilgileri o kadar değerli görmüşlerdir ki kaybolmasına veya ödünç alan birisinin getirmemesine asla razı olmamışlardır. Rehin alınarak ödünç vermenin gerekliliğine inananlar bile olmuştur. Ali b. Kâdim, Süfyân’ın “Hiç kimseye kitap ödünç verme.” dediğini nakletmiştir²⁴⁸. Yine Rabi’ b. Süleyman, el-Buveytî’nin kendisine şöyle yazdığını nakleder: “Kitaplarını -kendi oluşturmuş olduğun notları- koru. Senin bir kitabın kaybolursa onun mislini bulamazsın.”²⁴⁹

Ebu’l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Rezzak’ın, Ebu’l Kâsım Ali b. el-Hasan el-Katî’e söylediği şu şiir de kitabın değeri açısından son derece önemlidir:

“Ey haykıran! Benim yanımda kitap,
Kıymet bakımından mücevherden daha değerlidir.
Onu bir gün bile bir arkadaşşıma vermem,
Sadakatsizliğinden korktuğum için kardeşime bile vermem.
Onu koruyamayana bir azar yoktur,
Bilakis gizli ve açık bir özrü vardır.
Kitabı asla ödünç vermem,

²⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Takhân, 488.

²⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Takhân, 490.

²⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Takhân, 491.

Ancak inci ve altın karşılığında bir rehinle veririm.”²⁵⁰

Son olarak diyebiliriz ki kitabı ödünç alan kişi emaneti koruyup sahibine iade etmelidir. Bunun yanında kendisine ödünç verene teşekkürü de unutmamalıdır²⁵¹. Nitekim Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir. “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a (cc) şükredemez.”²⁵² Yine İbn Ömer (ra), Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: “Kim size bir iyilik yaparsa onu mükâfatlandırınız. Eğer buna gücünüz yetmezse ona dua ediniz ki sizin kendisine teşekkür ettiğinizi bilsin. Muhakkak ki Allah (cc) , ‘Şâkir’ dir şükredenleri sever.”²⁵³

4.7. İlmî Kıskançlığa Düşmemesi

Hadis talebeleri başkalarının sahip olmadığı bilgilere ulaşmayı arzulamışlardır. Bu hususta kendi evlatlarını dâhi kıskanmışlardır. Söz konusu durumla alakalı Muhammed b. Ali b. Dâvud, Yahya b. Maîn’i şöyle derken işittim, diyor. O, şöyle demiştir: “Yanında bir ev dolusu kitabı olan şeyhten tek başıma yazmayı çok arzu ederdim.”²⁵⁴

Aynı şekilde Muhammed b. İsâ et-Tarasûsî, Eb’ul Yemân’dan şunları işittim, diyor: “Ahmed b. Şebbûyeh, yanında hadisleri olduğu halde oğluyla geldi. Ve Yâ Eba’l-Yemân! ‘Sana ihtiyacım var.’ dedi. Ben de nedir? dedim. Bu hadisleri oğluma duyurma, dedi. Bunun üzerine Ebu’l Yeman: -ilimde-

²⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 492.

²⁵¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 237.

²⁵² *Ebû Dâvud*, Edeb 12, (hn. 4811); *Tirmizî*, Birr 35, (hn. 2069); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 472, (hn. 7504).

²⁵³ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, c. 8, s. 331; *Ebû Dâvud*, Zekât 38, (hn. 1672), Edeb 116, (hn. 5109); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 266, (hn. 5365); *Nesâî*, Zekât 72, (hn. 2359).

²⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1427.

oğlunu kıskanan baba gördün mü? Ne acayip iş bu, diyerek şaşkınlığını dile getirmiş oldu.”²⁵⁵

İslâm ahlakında hased etmek günah kabul edilmiştir. Ancak gıpta ve imrenme anlamında ilim ehline yani onun sahip olduğu ilme kendisininde sahip olması anlamında hased ise caiz görülmüştür. Bununla alakalı Hureyre (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Hased etmek ve yersiz iltifat, ancak ilim talebinde vardır.”²⁵⁶

Bu kıskançlığın nedenlerinden bir tanesi de bazı hocalardan tek kişi olarak rivâyet etme ayrıcalığına sahip olma düşüncesidir²⁵⁷. Ahmed b. Yusuf es-Sülemî en-Nîsâbü’rî, Abdurrezzâk’ı şöyle derken işittim, diyor: “Ben bir şeyhten hadis işitir, o rivâyeti işittiğim şeyh ölünceye kadar gizlerdim.”²⁵⁸

Yine Ahmed b. Ömer b. Yunus diyor ki: “Süfyân es-Sevrî Mekke’de, Sevr b. Yezîd’in elinden tuttu, onu bir dükkâna girdirip kapısını kilitledi ve ondan yazmaya başladı. Dükkândan çıktıklarında Sevrî, sûfî bir kişi gördü ve ona: ‘Bu elbisen bidattir.’ dedi. Sûfî, ‘Sevr b. Yezîd’i dükkâna girdirip kapıları kapatman da bidattir.’ dedi.”²⁵⁹

Her ne kadar muhaddislerden bazıları birtakım rivayetleri sadece kendilerinin bilme ayrıcalığına sahip olmak için başkalarıyla paylaşmak istemeselelerde Hatîb’ göre rivâyetin onu işitmeyenlere aktarılması gerekmektedir.”²⁶⁰

²⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1430.

²⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1433; muhakkik Tahhân rivâyetin sıhhati hakkında doyurucu bilgi zikrettikten sonra, bu rivâyeti Hatîb’in “el-Münâfese’ü fi’l-Hadîsi beyne talebetihî ve Kitmânü Ba’duhum Ba’dan li’d-Danni biifâdetihî” başlığının altına koymasını eleştirmiştir. Bab başlığındaki rivâyetlerin tamamını incelediğimizde kanaatimizce rivâyet bab’la uygunluk arz etmektedir. Bk. Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 140, 1. Dipnot.

²⁵⁷ Bk. Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, s. 202, 1. Dipnot.

²⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1445.

²⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1447.

²⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 145.

Ancak Hatib'in *el-Câmi'*inde, bazı kimselerin şeyhten bir rivâyeti tek başına dinlemiş olmak için çeşitli kurnazlıklarla şeyhle baş başa kalma çabasını destekleyen, meşhur hadis imamlarından konuyla alâkalı yirmi küsur rivâyeti zikretmesini muhakkik Tahhan eleştirmiş, bu nasıl olur, bu imamlar sırf Allah rızâsı için ömürlerini hadisleri neşretmeye ve talebelere öğretmeye adanmışlardır, demek sûretiyle bazı saiklerle birtakım rivâyetlerin gizlenmesi fikrine karşı çıkmıştır.²⁶¹ Kanaatimizce Hatib'in söz konusu rivâyetleri zikretmesi, bunun böyle olduğuna inandığı için değildir. Şeyhten rivâyetleri işiten tek kişi olma vb. nedenlerle rivâyetleri gizleyen râvîlerin varlığını ortaya koymak içindir. Zirâ kendisi konuyla alâkalı serdettiği rivâyetlerin sonunda, görüşünü aksi yönde beyân etmiştir. ilmi gizlemenin büyük vebal olduğu konusu işlenmiştir. İbn Abbas'ın (ra) Allah Resûlü'nden (sav) rivâyeti şu şekildedir: "Ey kardeşlerim! -el-Ebâr'ın²⁶² tarîkinde, ey kardeşler topluluğu!- ilimde samimi olunuz. İlmi birbirinizden gizlemeyiniz. Zirâ kişinin ilmine yapacağı ihanet malına yapacağı ihanetten daha şiddetlidir."²⁶³

Bir bilgiyi gizlemek bir yana sahip olunan bir rivâyeti başkalarıyla paylaşma hadisin bereketi olarak telakki edilmiştir. Zeyd b. Ebî Zerkâ diyor ki: "Biz gençken ilim için Süfyan es-Sevrî'nin kapısında beklediğimizde bizlere Sevrî: Ey gençler! Bu ilmin bereketi konusunda acele ediniz. Belki de düşündüğünüz zamânâ ulaşamayacaksınız. Sahip olduğunuz ilmi birbirinize öğretin." diye, nasihâtte bulunurdu²⁶⁴.

Benzer bir rivâyeti Muaz b. Hâlit b. Şakîk, Abdullah b. el-Mübârek'ten şöyle nakletmiştir: "Hadisin ilk faydası, onu birbirinize öğretmenizdir."²⁶⁵

²⁶¹ Bk. Hatib, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 145, 2. Dipnot.

²⁶² Ahmed b. Ali b. Müslim el-Ebâr.

²⁶³ Hatib, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1449, 1450.

²⁶⁴ Hatib, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1451.

²⁶⁵ Hatib, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1452.

Aynı şekilde, Ca'fer et-Tayâlisi, sahip olunan bilginin başkalarıyla paylaşılmasının gerektiğiyle alâkalı Yahya b. Maîn'den şu sözü nakletmektedir: "Hadisin ilk bereketi, onu başkalarıyla paylaşmaktır."²⁶⁶ Dolayısıyla hadis talebesi sahip olduğu bilgiyi başkalarından gizleme yoluna gitmemelidir. Başta kendi arkadaşları olmak üzere onu paylaşarak insanların istifadesine sunmalıdır.

²⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1453.

5. HADİS TALEBESİNDE BULUNMASI GEREKEN BİRTAKIM ÖZELLİKLER

5.1. Yazısının Güzel Olması

Yazılanın manasının anlaşılmasında yazı güzelliği son derece etkilidir. Günümüz yazı yazma araç-gereçlerinin olmadığı ve bilginin el yordamıyla yazıya aktarıldığı dönemlerde, içeriğin ilgi çekmesi ve doğru kavranılmasında yazının güzel olması arzu edilen bir şey olmuştur. İbn Avn, Şâ'bî'den, İbn Abbas'ın (ra) Ahkâf Suresi'nin 46. Ayetinde geçen, "Ev esêratin min il-min"²⁶⁷ (...bilgi kalıntısı) ifadesinden kasıt, yazı güzelliğidir²⁶⁸, dediğini nakleder.

Yine Kays b. Ebî Hâzim, Ali b. Ebî Tâlib'den (ra) şunu nakleder: "Kişi 'Bismillêhirrahmênirrahîm' i güzel yazarsa günahları bağışlanır."²⁶⁹

Diğer taraftan Hatîb'e göre talebenin yazıyı kalın ve okunaklı yazması gerekir. İnce ve sık yazma; talebenin fakir olup yeterince kâğıt bulamaması,

²⁶⁷ Ahkâf 46/4.

²⁶⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, c. 1, s. 456.

²⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Takhân, 534.

yolcu olup yükünü arttırmama düşüncesi gibi mâkul özürler sebebiyle hoş-görülebilir²⁷⁰.

Söz konusu hususla alakalı Ubeydullah b. Süleyman b. el-Abdî, Ebû Hukeyme'den şunu naklediyor: “Kûfe’de birtakım yazılar yazıyorduk. Biz yazarken Ali (as) bize uğradı. Nasıl yazdığımıza bakmak için yanımızda durdu ve kalemini güzel yap, dedi. Bunun üzerine ben yazdıklarımı yırttım. Daha sonra tekrar yazdım. Allah’ın (cc) aydınlattıklarını işte böyle aydınlattın tane tane açık ve net yazın.” dedi²⁷¹. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, Emîru’l-Mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib’in: “Yazı alâmettir. Ne kadar açık olursa o kadar güzel olur.” dediğini nakleder²⁷².

Yazının güzel olmasının istenilmesi her şeyden önce yazılan bilginin doğru bir şekilde okunabilmesi içindir. Muhammed b. Mahled, Hanbel b. İshak’ı şöyle derken işittim diyor: “Ahmed b. Hanbel beni yazı yazarken gördü. Ben yazıyı ince yazıyordum. Bana, öyle yazma! -Böyle yazarsan- ona en çok ihtiyaç duyduğun anda sana ihânet eder.”²⁷³ dedi²⁷⁴.

Verilen örneklerden hareketle diyebiliriz ki yazının düzgün ve okunaklı olmasına gösterilen özen, aslında bize mütekaddimûn ulemânın, rivâyetlerin intikalinde ne kadar hassas davrandıklarını anlatmaktadır. Hatta İslâm kültüründe özellikle Kur’an ayetlerinin düzgün ve estetik yazılması gayretinden “hüsn-i hat” sanatı doğmuştur. Bu sanat zamanla tüm Müslümanların ortak kıymeti haline gelmiş dinî metinlerin göze de hitap ederek anlaşıl-

²⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 261.

²⁷¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 535.

²⁷² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 536.

²⁷³ Yazının ihanet etmesi, kötü ya da çok ince yazı yazan birisinin daha sonra bu yazısını okuyamaması ve o bilgidен istifade edememesi şeklinde anlaşılabilir.

²⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 538.

masına katkı sağlamıştır. Bu nedenle hadis talebesi Arapça yazısının düzgün ve okunaklı olması için gayret göstermelidir.

5.2. “Besmele”yi Düzgün Yazabilmesi

Hatîb’e göre şiir haricindeki kitaplara “Bismillêhirrahmênirrahîm” lafzı ile başlanması gerekir. Şiir kitapları hakkında ise ihtilaf vardır²⁷⁵. Bu hususla alakalı Şa’bî (ö. 103)²⁷⁶ diyor ki, şiirin önüne “Bismillêhirrahmênirrahîm” yazılmaması konusunda icma edilmiştir²⁷⁷. Aynı şekilde İbn Ehî İbn Şihâb’ın, amcasından nakli şöyledir: “Şiirin başına besmele yazılmaması şeklindeki sünnet uygulana gelmiştir.”²⁷⁸

Diğer taraftan Saîd b. Cübeyr ve müteahhirûndan birçoğuna göre şiir kitabının başına besmele yazılması gerekir. Cebele b. Ebî Süleymân Saîd b. Cübeyr’in şöyle dediğini naklediyor: “Bir kitabın başına ‘besmele’ yazmak uygun olmaz, şiir kitabı bile olsa.”²⁷⁹ Bismelenin her kitabın başında olması gerektiğini düşünenlerin delil olarak naklettikleri rivâyetlerden birisi Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali’nin, Allah Resûlü’nden (sav): “Allah Resûlü (sav) ‘Bismillêhirrahmênirrahîm’ her kitabın anahtarındır buyurdu.”²⁸⁰ şeklindeki naklidir.

Hatib, bismelenin nasıl yazılması gerektiğiyle alakalı görüşleri aktarır ve şöyle der: “Be” ve “sîn” harflerinin uzunluklarını iltibas olmaması için

²⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 263.

²⁷⁶ Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî, Ebû Amr, sikadır, meşhur fakihdir, fâdıldır. Mekhûl, onun hakkında, ondan daha fâkîhini görmedim demiştir. Sahabe-i kirâmdan yüz beşini idrak etmiştir. Megâzî âlimidir. Hafızası çok kuvvetlidir. Ömer b. Abdulaziz döneminde kadılık görevini yapmıştır. Vefat tarihi 77 diyenler de vardır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, c. 5, s. 57; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 3092.

²⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 545.

²⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 547.

²⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 548.

²⁸⁰ Suyûtî, *Camîu’s-sağîr*, 3111.

biraz farklı yapmak gerekir. “Be” ve “sin” i birleşik yazıp “mim” e kadar uzatmak gerekir. “Sin” harfini düşürüp “be” ve “mim” in arasını uzatarak birleştirmek caiz değildir. Kâtiplerden birçoğu bu hataya düşmüştür, ancak seleften ekseriyet bu durumu kerih görmüştür.²⁸¹

Abdullah b. Sâlih şöyle demiştir: “Bismillêhirrahmênirrahîm” yazdım. “Bê” nin çizgisini uzattım. el-Leys bunu kerih gördü ve mânâyı değiştirdin, dedi. İbn Hamdân, çünkü “be” “lam” a dönüştü (بسم) demiştir. Yine Dâvud b. Ebî Hind, İbn Sîrîn’den şunu nakletmiştir: “Bismillêhirrahmênirrahîm yazacağıın zaman ‘sin’ i yazmadan ‘mim’ i yazma.”²⁸²

Muaz b. Muaz diyor ki: Sevvâr’ın yanında “Besmele”yi yazdım. ‘Be’ yi uzattım. ‘sin’ i yazmadım. Elimden tuttu ve “Hasan ve Muhammed böyle yazmayı kerih görüyorlardı.”²⁸³ dedi.

Ebû Abdullah b. Beddah el-Fakîh şöyle diyor: “İnsanlardan bazıları ‘bismillah’ yazarken ‘sin’ ve ‘mim’ in arasını uzatıyorlar. Buna gerek yok. Çünkü lafızda bu caiz değildir. ‘Allah’ lafzının lafızda ve hatta uzatılmaması konusunda icma edilmiştir. ‘er-rahmân er-rahîm’ in ise lafızda ve hatta uzatılması caiz görülmüştür.”²⁸⁴

Fakat Hatîb, Beddah’ın görüşüne katılmamakta ve şöyle demektedir: “Ebû Abdullah’ın lafızla ilgili bu görüşü doğru değildir. Çünkü mushafta sabit lafızda düşen harfler olduğu gibi mushafta sakıt, lafızda sabit harfler vardır. Bazı harflerin iskâtı ve isbâtı (düşmesi veya sabit olması) mümkün olduğuna göre İ’râbda da buna itibar edilmemesi daha evlâdır. Aynı zamanda bizler, Ebû Abdullah b. Baddah’ın iddia ettiği görüşün tersine, mü-

²⁸¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 265.

²⁸² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 551.

²⁸³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 554.

²⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, 554.

tekaddimîn ve müteahhirînden ilim ehlinin ‘tesmiye’ nin hattını uzatarak yazdıklarına şahit olmaktayız. Bu hususla alakalı cumhurun görüşünü destekleyen Nebevî haberler de mevcuttur.”²⁸⁵

Diğer taraftan “Allah, Rahmân Rahîm” lafızlarının yazılması hususunda Ebû Abdullah’ın görüşüne katılan Hatîb şöyle der: “Allah lafzına gelince hatta harflerin arasını açmadan yazmak gelenek haline gelmiştir. ‘Rahmân Rahîm’e gelince insanların çoğu bu lafızların arasını açmamayı uygun görmüştür. Arasının açılmasını doğru bulanlar da vardır. Hatîb’e göre bu görüşlerin hangisine uyulursa uyulsun bir sakınca yoktur.”²⁸⁶

Enes b. Mâlik (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu görüşü nakletmiştir: “Sizden biriniz ‘Bismillêhirrahmênirrahîm’ yazarken ‘er-Rahmân’ lafzını uzatarak yazsın.”²⁸⁷

İlgili rivâyetlerden hareketle, ihtilaf olmasına rağmen, besmelenin her kitabın başına yazılmasının gerekli olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Fakat besmele lafzının yazımında iltibas olmaması için ‘be’ harfinin çizgisinin - ‘lam’ harfine dönüştürülmeden- uzatılması, ‘sin’ harfinin ise mutlaka belirgin yazılması gerekmektedir. Ayrıca ‘Allah’ lafzının gerek lafızda gerekse hatta uzatılmamasının uygun olduğu, buna karşılık ‘rahmân’ ve ‘rahîm’ lafızlarının ise lafızda ve hatta uzatılmasının mümkün olduğu fikri ağır basmaktadır.

5.3. Salâtü Selam Lafzını Doğru Yazması

Hz. Muhammed’in (sav) ismi mecliste zikredildiğinde müstemlî’nin²⁸⁸ yüksek sesle salât getirmesi, ulemânın sünneti haline gelmiştir. Aynı şekilde

²⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 267.

²⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 558.

²⁸⁷ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sagîr*, 834.

²⁸⁸ Bk. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 225.

yazıda da Nebî'nin (sav) ismi zikredildiğinde onunla beraber "Sallallâhu aleyhi vesellem" lafzının yazılması gerekir. Mesela Sâhibu'l-Halkân Hâlid şöyle der: "Benden hadis taleb eden bir arkadaşım vardı. Vefat etmişti. Bir gün rüyamda onu yeşil bir elbisenin içerisinde çalmlı bir şekilde yürürken gördüm. Ona, sen, benden hadis taleb eden falanca arkadaşım değil misin, diye sordum? Evet, dedi. Bu ihsana nasıl -hangi davranışınla- nail oldun, dedim. İçerisinde Nebî'nin (sav) zikri geçen her sözü 'sallallâhu aleyhi vesellem' lafzıyla beraber yazdım. (Rabbim de) beni böyle mükâfatlandırdı." dedi²⁸⁹.

Hz. Peygamber'in (sav) zikri geçtiğinde "salât" lafzının yazıda belirtilmesinden ziyade, sözde belirtilmesinin yeterli olacağını düşünenler olmuşsa da bu düşünce kabul görmemiştir. Nitekim Hatîb şöyle der: "Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in birkaç yazısını gördüm. Nebî'nin (sav) ismini yazmıştı; ama salât lafzını yazmamıştı. Bana onun salât lafzını hatta yazmadığı sözlü olarak söylediği bilgisi ulaştı. Bu hususta bir başka müte-kaddimîn âlim ona muhalefet etmiştir."²⁹⁰

Yine Ebû Süleyman Muhammed b. el-Hüseyn b. Ali b. İbrâhim el-Harrânî şunları der: "Yakınlarımdan, 'el-Fadl' denilen, namazı ve orucu çok olan bir kişi bana şöyle dedi: Ben, hadis yazarken Nebî'ye (sav) salât getir-miyordum. Bir gün Nebî'yi (sav) rüyamda gördüm. Bana, ismim yazıldığı ya da zikredildiği zaman niçin bana salât getirmiyorsun, dedi? -Bunun üze-rine ben salât getirmeye başladım- belirli bir zaman sonra rüyamda: Bana salâtın ulaşıyor, bana salât getireceğin zaman ya da benim adım zikredildiği zaman, 'Sallalâhu aleyhi vesellem' de buyurdu."²⁹¹

²⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 269.

²⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 271.

²⁹¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 69.

Selef ulemanın peygamber (sav) sevgisi ve Allah Resûlü'nün adı anıldığında salavat getirmeyenlerin cimri olarak nitelendirilmesi²⁹² muhaddislerin salavat konusunda hassas davranmalarına neden olmuştur. Öyleki rivayetler yazıya aktarılırken “sallallâhu aleyhi vesellem” lafzı kısaltılmadan yazılmıştır. Bu sebeple Hadis ilmiyle meşgul olan kişiler gerek sözde gerek yazıda Hz. Peygamber'e (sav) 'salât'ı terketmemeleri önem arz etmektedir.

5.4. Yazdığı Rivayetleri Temel Eserlerle Karşılaştırması

Tedvin esnasında dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisini “Kitabın aslıyla karşılaştırma” olarak gören Hatîb, *el-Câmi'inin* on beşinci bâbına: “Vucûbu'l-Muarazati bi'l-Kitâbi li Tashîhihi ve İzâleti'ş-Şekki ve'l-İrtiyâb” adlı bir başlık koyar. Bununla mesmu' kitaptan rivâyetin sıhhati için şuyûhundan, yazan kişinin yazdıklarını asıl nüshayla karşılaştırması gerektiğini kaseder²⁹³. Buna dair İsmâil b. Ayyaş, Hişam b. Urve'den şu rivâyeti nakletmiştir: “Urve dedi ki, babam bana, yazdın mı? Evet, dedim. Muaraza²⁹⁴ yaptın mı? Hayır, dedim. O zaman yazmadın, dedi.”²⁹⁵

Kitabın asıl kaynaktan teyid edilmeden çoğaltılması, çeşitli hataların oluşmasına neden olacak ve o hatalı nüshadan da başka bir nüsha oluşturulurken hata zincirinin devam edip gitmesini kolaylaştıracaktır. Bunu önlemenin yollarından en önemlisi yazıya geçirilecek olan bilgileri asıl nüshayla karşılaştırmaktır. Halîl b. Ahmed'in: “Kitap üç defa kopyalanırsa -el ile çoğaltma- çok düşmelerden dolayı fârisiyye'ye²⁹⁶ dönüşür.”²⁹⁷ şeklindeki sözü

²⁹² Tirmizî, Salât 357.

²⁹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 575.

²⁹⁴ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 190.

²⁹⁵ Rânehurmûzî, *Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 544.

²⁹⁶ Her çoğaltmada birtakım hatalar olur asıl nüshaya müracaat edilmeksizin hatalı nüshalardan iktibaslar ola ola asıl metin anlaşılmaz hale gelebilir.

²⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 575.

de gerek yazım gerekse çoğaltma esnasında hatayı en aza indirmek için asıl nüshayla karşılaştırmanın önemine dikkat çekmektedir.

Hatîb'e göre musannif yazı esnasında karıştırılmaya müsait, noktasız bir isme rastlarsa bu ismi noktalamalı, okunması müşkil bir harf olursa bunu harekelemelidir. Nitekim el-Evzâî, Saîd b. Ma'bed'in: "Kitabın nuru harekedir." sözünü duyduğunu naklediyor²⁹⁸.

Tedvin esnasında tekrar edilmesi gerekmeyen kelime tekrar edilmişse bu durumda bunlardan birisinin iptal edilmesi gerekir. Birincisinin mi yoksa ikinci kelimenin mi iptal edileceği hususunda değişik görüşler vardır. Ebû Muhammed b. Hallâd, arkadaşlarından bazılarının: "Bir harf ya da bir kelime iki defa yazılmışsa evlâ olan ikincisin iptal edilmesidir. Çünkü ilki doğru yazılmış, ikincisi hataen yazılmıştır. Hatalı olanın iptal edilmesi gerekir. Bazılarının da: Yazı okunan -telaffuz edilen- şeye alâmettir. İki harften kalmaya en layık olanı, şekil ve telaffuz açısından söylenmek istenene delâlet edenidir."²⁹⁹ şeklindeki görüşlerini nakletmektedir.

Hatîb'e göre tedvin esnâsında -varsa- tahrîf ve tashih³⁰⁰ ehil kişiler tarafından yapılırsa bir sorun yoktur. Fakat bu tağyîr ve tashîh ehil olmayan eller tarafından yapılırsa birtakım eleştirilere maruz kalması olası gözükmektedir. Hataların düzeltildiğine dair Vikâ³⁰¹ şöyle der: "Kitaptaki tefsir hususunda Azra'yı³⁰² Saîd b. Cübeyr'e muhalefet ederken gördüm. Yanında divit vardı ve hataları düzeltiyordu."³⁰³

²⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 579.

²⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 581.

³⁰⁰ Bk. İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 41; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 303.

³⁰¹ Vikâ b. İyâs el-Esedî, Ebû Ezid el-Kûfî, bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 7411.

³⁰² Azra b. Yahyâ, bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 4577.

³⁰³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 277.

Öte yandan mütekaddimîn döneminde sıkı bir senet tenkîdinin yanı sıra metinle alakalı düzeltmelerin ve tashihlerin yapıldığı ilgili rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Ebû Zür’a Abdurrahman b. Amr en-Nasrî, Affan b. Müslim’den şunları duyduğunu nakleder: “Hammad b. Seleme’yi hadis ehline şöyle derken işittim: Ne oluyor size! ‘düzeltin’ yani, noktalama ve harekeleme yapın. Affan’ı, kendisinden almış oldukları rivâyetleri tashih için, hadis ashâbını hareke ve tağyîre teşvik ederken gördüm.”³⁰⁴

Hatîb’e göre tağyîrde müstehâb olan, kazıyarak silme yerine çıkarılması düşünülen kelime veya ibarenin üzerine çizgi çekme suretiyle gerçekleştirilmedi³⁰⁵. Buna örnek, Ebû Muhammed b. Hallâd’ın ashâbının şu sözüdür: “Kazıyarak düzeltme töhmettir. En güzel ‘darb’³⁰⁶ şekli çizgi çekilen bilginin silinmemesi, iptaline delâlet etmesi ve çizginin altındaki bilginin okunabilmesi için, üzerine belirgin bir çizgi çekmektir.”³⁰⁷

Ahmed b. Said ed-Dımaşkî, Abdullah b. el-Mu’tezz’den şunu naklediyor: “Kim kitaptan üzeri yazılmış (çizilmiş) bir satırı kıraat³⁰⁸ ederse ihanet etmiş olur. Çünkü hat altındakinin okunmasına manî olur.”³⁰⁹

5.5. Hadis Rivâyetinin Kerih Görüldüğü Haller

Geleneksel hadis eğitim öğretimine göre her durumda hadis rivâyetinde bulunmak doğru değildir. Mesela, ayakta veya yürürken tahdis etmek mekruh bir davranış olarak görülmüştür. Bunun yerine hem râvinin hem de ta-

³⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 585.

³⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 278.

³⁰⁶ Darb, fazla olduğu için yazıdan çıkarılması istenilen kelime veya ibarenin üzerine çizgi çekmek. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 53.

³⁰⁷ Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 606.

³⁰⁸ Kıraat: Talebeninin, hocanın rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi onun huzurunda okuması veya okuyan birini dinlemesi. Böylece o hadisi hocadan almış olur. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 150.

³⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 589.

lebenin, kalben ve zihnen öğrenmeye hazır olması için, oturmalarının uygun olacağına inanılmıştır. Bu hususu Ebu'd-Tufeyl: "Likulli mekâmin mekâlun"³¹⁰ şeklinde ifade etmiştir³¹¹.

Ayakta rivâyetin hoş karşılanmamasının en önemli nedenlerinden birisinin nebevî hadîse saygı amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbrahim b. Abdullah b. Kureym el-Ensâri, şöyle diyor: "Mâlik b. Enes (ra) Ebî Hâzim'in yanına uğradı. O, hadis rivâyet ediyordu. Onu tasdik etti ve şöyle dedi: Ben oturacağım bir yer bulamadım. Allah Resûlü'nün (sav) hadisini ayakta almayı hoş karşılamadım."³¹² Yine Atâ b. es-Sâib, Ebû Abdurrahman'ın³¹³ yürürken kendisine bir şeyler sorulmasından hoşlanmadığını naklediyor³¹⁴.

Aynı şekilde hadislerin yan üzeri yatar vaziyette tahdis edilmesi de muhaddisler tarafından hoş karşılanmamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb' hasta iken şöyle demiştir: "Beni kaldırım ben Allah Resûlü'nün (sav) hadisini uzanarak rivâyet edemem."³¹⁵ Şu halde selef ulema hastalık nedeniyle de olsa uzanarak hadis rivâyet etmeyi hadise saygısızlık olarak telakki etmişler ve birilerinin yardımıyla da olsa doğrulup öyle rivâyet etmeyi tercih etmişlerdir.

5.6. Hadisi Çok Tekrar Etmenin Kerih Görülmesi

Muhaddisler râvinin rivâyet ettiği hadisi çok tekrar etmesine sıcak bakmamışlardır. Bu hususun hadisin nurunu götüreceğine ve ilk dinlemede anlayan talebeleri bıktıracağına inanmışlardır. Bu hususla alakalı Ma'mer'in

³¹⁰ Her makamda söylenebilecek söz vardır.

³¹¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 407.

³¹² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, c. 6, s. 318.

³¹³ Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia'h, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, el-Kûfî, babası sahâbedendir. Hicri 72 yılında vefat etmiştir. Sika dır, sebttir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 3271.

³¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 971.

³¹⁵ İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni'l-ilmî ve fadlih*, c. 2, s. 199.

Katâde'den nakli şöyledir: “Bir mecliste hadisi tekrar ettiğin zaman, onun nurunu giderirsin.”³¹⁶

Aynı şekilde el-Hüseyn b. el-Fadl el-Becelî'den gelen bir nakil şu şekildedir: “Bir gün Muhammed b. es-Semmâk³¹⁷ insanlara nasihat ediyordu. Komşusu da dinleyenler arasındaydı. Sözüünü bitirince komşusunun yanına gitti ve ona, konuşmasını nasıl bulduğunu sordu. Komşusu, güzeldi; fakat çok tekrar ediyorsun deyince o, anlamayanlar iyice anlasınlar diye tekrar ediyorum, cevabını verdi. Bunun üzerine komşusu, ‘Anlamayanlar anlayınca anlayanlar da bıkcıncaya kadar.’ cevabını vererek, gereksiz uzatmanın muhatabı usandıracağına dikkat çekmiş oldu.”³¹⁸

³¹⁶ Râmehurmuî, *Muhaddisu'l-fâsil*, s. 567, “bâbu men isteskale iadete'l-hadisî”.

³¹⁷ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Sabîh b. es-Semmâk, vaiz, âbid, zâhid, vaaz ve nasihatta ulu'l-emr nazarında eşsiz bir yeri vardır. Hicri 183 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, c. 8, ss. 203, 217.

³¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1006.

6. HADİS TALEBESİNİN BİLMESİ GEREKEN USÛLLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

6.1. Metin veya Senetteki Tağyîr

Hatîb'e göre kitap üzerindeki tebdîl ve tağyîr, oradaki bilgilerin sahih olduğuna işaret eder³¹⁹. Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb'in, Şâfiî'den: "Bir kitapta ilave ve düzeltme gördüğün zaman o kitaptaki bilgilerin sıhhatine şahitlik et."³²⁰ şeklindeki nakli ile Muhammed b. Kerâme el Aclî'nin, Ebû Nuaym'dan: "Hadis ehlinin bir kitabını, kazınıp silinmiş -çok düzeltme yapılmış- olarak görürsen onun sıhhatli olduğu kanaati ağır bassın."³²¹ rivayeti Hatîb'in görüşünü desteklemektedir.

Mâlik'in Kâtibi Habîb, Süfyan b. Uyeyne'ye kıraat etmek için geldi ve size Mes'ûdî, Cerrâb et-Teymî'den tahdis etti, dedi. Süfyan, o Cerrâb değil Cevvâb'dır, dedi. O'na kıraata devam etti ve size, Eyyûb İbn Şîrîn'den tahdis

³¹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 279.

³²⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 591.

³²¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 592.

etti, dedi. Süfyân, o İbn Şîrîn değil, İbn Sîrîn'dir, diyerek yanlışları düzeltti³²².

Aynı şekilde Saîd b. Muhammed ez-Zühli, Muhammed b. Yunus el-Küdeymî'nin bir mecliste gördüğü yanlış düzeltmesini şu şekilde naklediyor: "Müemmel b. İsmâil'in meclisinde idim. Meclisten bir kişi ona kıraat ediyordu ve şöyle dedi: Size yetmiş yedi (سبعة و سبعين) kişi rivâyet etti. Müemmel güldü ve şöyle dedi: Bu genç nerelidir? Mısırlıdır, denildi. Müemmel, yetmiş yedi ifadesinin yanlış olduğunu ifade sadedinde, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyan b. Saîd es-Sevrî'dir, (شعبة بن الحجاج و سفیان بن سعيد الثوري)."³²³ demek suretiyle yanlış telaffuz edilen lafızları düzeltmiş oldu.

6.2. Hadis Metinlerinde Tashîf

Bir önceki başlıkta, hadisin nakli esnasında bir takım yanlış telaffuzların olabileceğini, hadis metinlerindeki kazıma ve silme işlemlerinin aslında o metnin sıhhatına delalet edeceğine dair Hatîb'in kanaatını ve ilgili rivâyetleri aktardık. Şimdi ise rivâyetlerin nakli esnasında muhtelif telaffuzlara elverişli kelimelerin yanlış aktarıldığı durumlarda muhaddislerin hemen söz konusu hatayı düzeltme yoluna gitmiş olduklarından, meydana gelen hatayı en başta tashif³²⁴ yoluyla giderdiklerinden söz edeceğiz. Buna dair verilen bir misalde Hz. Âişe (r. anhâ) Allah Resûlü'nden (sav) şu haberi nakleder: "Bir gün Allah Resûlü (sav) sevinçli bir şekilde benim yanıma geldi ve şöyle dedi: Mücezziz el-Müdlîcî (مجززا المدلجي) bana geldi. Zeyd ve Üsameyi üzerlerinde örtü örtülü iken gördü. Başları örtük ayakları açık vaziyette idi. 'Mu-

³²² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 610.

³²³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 610, mükerrer rivâyet. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 285, 286.

³²⁴ Tashif, mütekaddimûn ulemâya göre, hadiste; nokta, hareke veya harf yanlışlığıdır. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 308.

hakkak ki şu ayaklar birbirindedir.’ dedi.”³²⁵ Hadisin râvilerinden Süfyan diyor ki: Bu rivâyeti Cüreyc’in Zührî’den rivâyet ettiğini işittim ve şöyle diyordu: “Muhriz el-Müdlîcî”, O’na, Ey Eba’l-Velîd O “Mücezziz el-Müdlîcî dir.” dedim³²⁶.

Yine Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî şöyle naklediyor: “Bir genç Hammad b. Zeyd’e şöyle dedi: Ey Ebâ İsmâîl, sana Amr, Câbir’den Allah Resûlü’nün (sav) hubz’u (نهي عن الخبز) nehyettiğini nakletti mi? Hammad gü-lümsedi ve şöyle dedi: Yavrucuğum Allah Resûlü (sav) “hubz’u” nehyetti - ha- peki o zaman insanlar ne yapacak? Allah Resûlü (sav) “habr”³²⁷ الخبز ۱ nehyetti.”³²⁸

6.3. Kur’an Ayetlerinde Tashîf

Hadis metinlerinde olduğu gibi, Kur’an ayetlerinin sözlü naklinde de musahhifler³²⁹ olmuştur. Bu hatalar o dönemki muhatapları tarafından titizlikle düzeltilmiştir. Hasan b. el Hubâb el-Mukrî’den gelen bir nakle göre:

³²⁵ *Buhârî*, Feraiz 31, (hn. 6770, 6771); *Müslim*, Radaa’ 39; *Ebû Dâvud*, Talak 31, (hn. 2267); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 40, s. 118, (hn. 24099).

³²⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 617.

³²⁷ Muhâbera, belirli bir ürün karşılığı arazi kiralamaktır. Müzâra’a, bir taraftan toprak, diğer taraftan zirâî faaliyeti yürütmek üzere kurulan ortaklıktır. Mergînânî, Ebû’l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Ahmed Mahmûd eş-Şehâde, Dâru’l-Farfûr, Dimaşk, 1427/2006, c. 3, s. 365; Meydânî, eş-Şeyh Abdülganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fî şerhi’l-kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, Beyrut, 1431/2010, c. 2, s. 134; Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûdi el-Mevsilî, el-Hanefî, *el-Muhtâr*, tlk, Orhan Çeker, Aytaç Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 2009, s. 104; Bk. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Komisyon, Ankara 2010, s. 477; Tahhân, *el Câmi’*, c. 1, s. 292 3. Dipnot; Acâc Hatîb, *el-Câmi’*, c. 1, s. 453, 1. Dipnot.

³²⁸ *Müslim*, Büyü’ 85; *Ebû Dâvud*, Büyü’ 34, (hn. 3404); *Tirmizî*, Buyû’ 70, (hn. 1313); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 258, (hn. 14358).

³²⁹ Musahhif: Rivâyet esnasında, lafızlarda noktalama veya hareke hatası yapan râvi. Bk. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 217.

“Abdullah b. Ömer b. Ebân Müşküdâneh tefsirden (ولا يغوث ويعوق وبشرا) lafızlarını okudu. Ona (ولا يغوث ويعوق ونسرا)³³⁰ şeklinde denildi. O, harfin üzerinde üç nokta vardır deyince ona nokta galattır denilmesi üzerine, bende orijinal nüshaya müracaat ederim.”³³¹ diyerek hatasını kabul etti ve tashih edeceğini belirtti.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî diyor ki: “Bize Muhammed b. Humeyd er-Razî bir ayeti şöyle okudu: “واذ يمكر بك الذين كفروا ليثبتوك او يقتلوك ان يخرجوك”³³²

Hatîb, ayetlerin telaffuzunda en çok hata yapanın Osman b. Ebî Şeybe olduğunu belirtir³³³. Onun yapmış olduğu tashifle alakalı İsmâil b. Muhammed es-Sebrî'nin rivâyeti şu şekildedir: “Osman b. Ebî Şeybe'yi şöyle okurken işittim: (فان لم يصبها وابل فظل)³³⁴ bir defasında da şöyle okuduğunu işittim, (الخواجه مكلين).”³³⁵ Bu şahıs kendisine, yanlış yaptın, denilince kendisini ben, Hamza kıraatıyla okumuyorum. Başka kıratla okuyorum. Zira bize göre o bidattir, diye savunurdu³³⁶.

Sonuç olarak diyebiliriz ki insanın müdahil olduğu her işte, hata olma ihtimali vardır. Önemli olan bu hata silsilesinin devam ettirilmeyip ilk muhatapları tarafından tashih yoluna gidilmesidir. Meseleyi Kur'an ve hadis metinleri yönüyle düşündüğümüzde, hadis talebesinin nakil esnasında, la-

³³⁰ Nûh 71/23.

³³¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 639.

³³² Enfal 8/30. Ayetin lafzı او يخرجوك şeklinde.

³³³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 298.

³³⁴ Bakara 2/265. Ayetin lafzı فظل şeklinde.

³³⁵ Maide 5/4. Ayetin doğru telaffuzu الجواح مكلين şeklinde. Diğer örnekler için bk. Tahhân, *el-Câmi'*, 643, 745.

³³⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 746.

fızlarda birtakım noktalama veya hareke hatalarının yapıldığını, bu tür iltibasların ilim erbabı tarafından hemen düzeltme yoluna gidildiğini bilmesinde fayda vardır.

6.4. Rivâyet için Müstahsen Kabul Edilen Yaş

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde hadis talebesi öğrendiği rivâyetleri hemen tahdis etme yoluna gitmemeli, belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra tahdise başlamalıdır³³⁷. Nitekim Ahmed b. Saîd ed-Dımaşkî, Abdullah b. el-Mu'tezz şöyle dedi diyor: “Genç insanın bilmemesi hoş görülür. İlmî beğenilmez.”³³⁸

Ulemânın tahdise başlama yaşı hakkındaki görüşler farklılık arz etmektedir. Kırk yaşında rivâyete başlamayı uygun bulanlar olduğu gibi elli yaşında başlamayı uygun bulanlar da vardır. Hatîb'e göre yaşı ilerlemeden hadis rivâyetinde ona ihtiyaç duyuluyorsa rivâyetten kaçınmaması gerekir. Çünkü ihtiyaç anında ilmi yaymak gereklidir. Bundan kaçınan günahkâr olur³³⁹. Hatîb kendisinin Basra'ya gittiği zaman yirmi yaşında tahdis ettiğini, hocası Ebu'l-Kâsım el-Ezherî'nin bazı rivâyetleri yazıp tasnîfâtına dâhil ettiğini belirtir. Hocasının kendisine sorduğunu, kendisinin de ona kıraat ettiğini belirten Hatîb, bu durumun 412 senesinde³⁴⁰ gerçekleştiğini kaydeder³⁴¹.

İlim sahibinin her ne kadar yaşı genç de olsa ilmîni gizlemesi günah olarak görülmüştür. İbn Abbas'ın (ra) Allah Resûlü'nden (sav): “Kim faydalı bir ilim kendisine sorulunca onu gizlerse kıyamet günü ateşten bir gem vurul-

³³⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 322.

³³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 714.

³³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 323.

³⁴⁰ Muhakkik Tahhân, Hatîb'in belirttiği bu tarihi de delil getirerek onun doğum tarihi hakkındaki, 391 mi yoksa 392 mi hilafın gereksiz olduğunu, doğum tarihinin 392 olduğunu kaydeder.

³⁴¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 325.

muş olarak gelir.”³⁴² şeklindeki rivayeti konunun önemini vurgulamaktadır. Aynı şekilde Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “İlim öğrenip onu tahdis etmeyenin durumu, Allah’ın kendisine mal verdiği, bu malı harcamayıp saklayanın durumu gibidir.”³⁴³

Öte yandan geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında İlmî saklamak cimrilik olarak değerlendirilmiştir. İlim noktasında cimrilik eden kişinin de bu cimriliğinin cezasını çekeceğine inanılmıştır. Ebu Sâlih el-Ferrâ’nın, İbnu’l-Mübârek’ten: “Kim ilimde cimri davranırsa üç şeyle cezâlandırılır: Ya ölüp gider, ya o ilmi unuttur, ya da bir sultana tabii olur.”³⁴⁴ şeklindeki nakli bilgiyi gizlemenin hoş karşılanmadığını göstermektedir.

Erken yaşta rivayeti hoş görmeyen ve ilmi gizlemeyi haram kabul eden rivayetler birlikte değerlendirildiğinde esas olgunluğun yaştan ziyade akli melekelerin ve söz konusu alanla ilgili ilmi birikimin kemaliyle doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira insanlara faydalı olan bir bilginin çeşitli nedenlerle gizlenmesinin yanlışlığına dair rivayetler bu görüşü destekler mahiyettedir.

6.5. İsrâilî Rivâyetler

Arapça bir kelime olan “isrâliyyat”, “isrâiliyye” kelimesinin çoğuludur. İsrâilî bilgi, aslı Yahûdi, Hristiyan veya bir başka kaynağa dayanan efsanelerdir³⁴⁵.

³⁴² *Ebû Dâvud*, İlim 9, (hn. 3658); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 13, s. 17, (hn. 7571); *Tirmizî*, ilim 3, (hn. 2840); *İbn Mâce*, Sünne 24, (hn. 261).

³⁴³ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sagîr*, 8137.

³⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 821.

³⁴⁵ Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

İsrâilî bir sâhife hakkında Hz. Ömer (ra) ile Hz. Peygamber (sav) arasında geçen olayı Âmir eş-Şa'bî, Abdullah b. Sâbit'ten (ra) şu rivâyetle naklediyor: "Ömer (ra) bir sâhifeyle Allah Resûlü'nün (sav) yanına geldi ve 'Yâ Resûlallah bu sâhifeyi bana Benî Kurayza'dan bir adam gönderdi.' dedi. Bunda Tevrat'tan bilgiler var, sana okuyayım mı? Ve okumaya başladı. Allah Resûlü'nün (sav) yüzü değişmeye başladı. Bunu sezen Ömer (ra) sâhifeyi sol tarafına attı ve Rab olarak Allah (cc), din olarak İslâm, resûl olarak Muhammed'den (sav) razı olduk, dedi. Allah Resûlü'nün (sav) yüzünde memnuniyet ifadesi olana kadar bu sözünü tekrarlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav): Nefsim kudret elinde olan Allah'a (cc) yemin ederim ki bugün aranızda Mûsa (as) olsa, sizler de beni bırakıp ona tâbî olsanız, muhakkak sapmış olursunuz. Siz milletlerden benim kaderimsiniz, ben de enbiyâ arasında sizin kaderinizim."³⁴⁶ buyurmuştur.

Hatîb ulemânın, enbiyânın haberlerini, sâhifelerden alınmış Benî İsrâil'in kıssalarını -Vehb b. Münebbih'ten gelen haberler gibi- rivâyet etmeyi kerih gördüklerinden bahseder. Her ne kadar geçmişlerin kitaplarında zikredilse bile bu tür bilgilere güvenilmeyeceğini belirtir.

Abdülhâlık b. Mansûr, Yahya b. Maîn'den şu sözü naklediyor. O şöyle demiştir: "Vehb b. Münebbih, kardeşini Şam'a gönderirdi. Kardeşi oradan isrâilî rivâyetler içeren kitap alıp kendisine getirirdi. O da Arapçaya çevirirdi."³⁴⁷

Aynı şekilde ehli kitabın kendi uydurduklarından nakledilen bilgilere de itibar edilmemesi gerektiğini belirten Hatîb, bu tür bilgilerden yüz çevirmek gerektiğini belirtiyor³⁴⁸.

³⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1338.

³⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1342.

³⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 114.

Her şeyi öğrenme isteği ve merak, insanı gizemli bilgileri araştırmaya ve bu konuda bilgi sahibi olmaya itmiştir. Kültürlerin etkileşebilme özelliği de dikkate alındığında hem bilinmeyene karşı öğrenme isteği hem de başka kültüre ait bilgilerin toplumlararası etkileşime açık olması isrâilî bilgilerin Müslümanlar arasında telaffuz edilmesine imkân sağlamıştır. Muhammed b. İsmâil b. Ebî Fudeyk'in, Muhammed b. İshâk'ı ehli kitaptan bir kişiden yazarken gördüğünü belirtmesi³⁴⁹ de bu düşüncelyi doğrular niteliktedir.

Öte Yandan Hatîb, Allah Resûlü'nün (sav), Benî İsrâil ve onların dışındaki mütekaddimûndan haber verdiği bilgileri, Sahabe-i Kirâm ve selef ulemâdan gelen bilgilerin muhafazasında ve naklinde bir sakınca olmadığını belirtiyor³⁵⁰.

Abdullah b. Amr (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: "Allah Resûlü (sav) bizlere sabaha kadar Benî İsrâil'den haberler anlatırdı. Sadece namaza kalkardı."³⁵¹

İsrâilî rivâyetlere temkinle yaklaşmakla birlikte, toptancı bir bakışla hepsini reddetmek doğru bir davranış olmasa gerekir. Nihayetinde, bu tür bilgiler semâvî bir dinin kültürüyle yaşamış toplumların içerisinde çıkmıştır. Dolayısıyla, itikâdî olmasa da ahlakî ve ictimâî bazı bilgilerin bozulmadan muhafazası mümkün gözükmektedir. Bu minvalde Allah Resûlü'nden (sav) gelen rivâyetler de mevcuttur.

Bu hususla alakalı bir rivâyeti Câbir b. Abdullah (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şöyle naklediyor: "Benî İsrâil'den tahdis edin. Zirâ onlarda enteresan bilgiler vardır, dedi ve şu kıssayı anlatmaya başladı: Benî İsrâil'den bir grup kendilerine ait kabirlerden bir kabre geldiler ve keşke namaz kılıp dua et-

³⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân,1343.

³⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 115.

³⁵¹ *Ebû Dâvud*, İlim 11, (hn. 3663); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 33, s. 150, (hn. 19922).

sek³⁵² de Allah Teâlâ bizim için ölmüş birisini kabirden çıkarsa ve ona ölüm hakkında sorsak, dediler. Dediklerini yaptılar bir de bu kabirlerden birisinde iki gözü arasında secde izi olan beyaz ve siyah arasında bir baş çıktı ve ey topluluk ne istiyorsunuz? Ben, yüzyıl önce öldüm. Şu ana kadar ölüm harâretim dinmedi. Allah’a (cc) dua edin, beni eski halime çevirsin.”³⁵³ dedi.

Yine Abdullah b. Amr (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti naklediyor. O, şöyle buyurmuştur: “Benden bir ayet bile olsa tebliğ edin. Benî İsrâil’den rivâyetleri tahdis edin. Sorun yok. Kim benim adıma yalan uydu-rursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”³⁵⁴

Sonuç olarak isrâilî rivâyetlerle alakalı şunları söylemek mümkündür. Ehli kitabın, menşei kendi görüşlerine dayalı nakletmiş oldukları haberlere itibar etmemek gerekir³⁵⁵. Fakat benî İsrâil’le alakalı geçmiş ulemânın, Hz. Peygamber (sav), sahabe- i kiram ve selef’ten ezberlemiş oldukları bilgileri rivâyet etmekte bir sakınca yoktur. Önemli olan Allah Resûlü’nün (sav) söylemediği bir sözü ona isnad etmemektir.

6.6. Rivâyetü’l-Akrân

Hadis usulünde aynı dönemde yaşayan râvilerin birbirlerinden rivâyet- te bulunmalarına “rivâyetü’l-akrân” denilmektedir³⁵⁶. Geleneksel hadis eği- tim öğretiminde ravînin kendisinden önceki ulemânın yanısıra yaşça küçük olanlardan yahut kendi akranlarından rivâyet etmesi onun âlimliğinin nişânesi olarak telakkî edilmiştir. Osman b. Ebî Şeybe’nin Vekî’den: “Kişi kendisinden yaşça büyük olandan, kendisinden daha küçük birisinden ve

³⁵² “salleynâ ve daa’vnâ”

³⁵³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1349.

³⁵⁴ *Buhârî*, Enbiyâ 50, (hn. 3461); *Tirmizî*, İlim 13, (hn. 2860); *Ebû Dâvud*, İlim 11, (hn. 3662); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 16, s. 125, (hn. 10130).

³⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 114.

³⁵⁶ Tahhân, *Teyisr*, s. 177.

kendi yaştlarından sema' da bulunmadığı sürece âlim sayılmaz."³⁵⁷ şeklindeki rivayeti ile Abdurrezzâk'ın, Ma'mer'den: "İbn Cüreyc elimden tutar beni evine götürürdü. O benden yazar ben de ondan yazardım."³⁵⁸ dediğini nakletmesi ilmi her yaş grubundan almanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Benzer bir misali, Muhammed b. Ali es-Sahhâf, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. el-Heysen ez-Zîmertî'den şöyle nakleder: "Ebu'l-Abbas b. 'Ukde³⁵⁹ (ö. h. 332) ile Kûfe'de üç yüz yirmi üç yılında karşılaştım. Mecliste kaçırmış olduğum rivâyetleri bana tekrarlamasını istedim. Bundan kaçındı, ben de bunda ısrar edince bana, sen nerelisin, diye sordu. İsfehanlıyım deyince şu ehli beyt için düşmanlık besleyen yerden mi, demesi üzerine, üstat öyle söyleme; zira İsfehan ehlinden, fâzıl, takva sahibi olanlar olduğu gibi aşırı olanlar da var, dedim. O Muaviye taraftarları gibi mi, dedi. Ben, hayır Allah'a (cc) yemin olsun ki, hizibcilik yapan, Ali b. Ebî Tâlib'in taraftarlarıdır, onlardan hiçbir kimse yoktur ki Ali'yi (ra) kendisinden, ailesinden ve çocuklarından daha fazla sevmesin, dedim. Bunun üzerine mecliste kaçırmış olduğum rivâyetleri benim için tekrar etti ve bana: Süleymân b. Ahmed el-Lahmî'yi (ö. 360)³⁶⁰ işittin mi, dedi. Ben; hayır onu tanımıyorum deyince, "sühânellâh!" Eb'ul-Kâsım sizin beldenizden ve sen onu işitmemişsin, şimdi bana bunu söylemekle Kûfe'de eziyet ettin, ben Ebu'l-Kâsım'ın bir benzerini bilmiyorum, o benden ben de ondan sema' da bulundum, meşâyihimizdan da sema' etti, dedi. Sonra bana: Ebû Dâvud'un³⁶¹ Müsned'ini işittin mi, dedi. Hayır deyince sen ipin ucunu kaçırmışsın; çünkü Ebû Dâvud'un Müs-

³⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1654/55.

³⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1657.

³⁵⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Kûfî. 'Ukde diye lakablanmıştı. Babası nahiv âlimi salih bir kişiydi. ö. h. 332. Bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 3, s. 40.

³⁶⁰ et-Taberânî, el-Hâfız, el-Huce, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutîr el-Lahmî, eş-Şâmî, et-Taberânî'nin, hicri 260 da doğduğu söylenir. Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Zekerîyye Umeyrât, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, c. 3, s. 85.

³⁶¹ Ebû Dâvud et-Tayâlisî.

ned'inin kaynağı Esbehan'dır dedi. Daha sonra bana, Muhammed b. Hamza b. 'Umâra'yı biliyor musun, dedi. Ben, fazilet sahibi birisini söyledin dedim. Oğlu İbrâhim'i biliyor musun, diye sordu, ben evet, bize göre o hadis hafızıdır, hıfz noktasında onun gibisine nadir rastladım dedim."³⁶²

Demek oluyor ki hadis talebesi öncelikle kendi bulunduğu bölgenin ilim ehlinde ve eserlerden haberdar olmalı ve onlardan istifade etmelidir. Ardından ilim öğreneceği kişinin yaşına vb. hususlara takılmamalı kendisinden küçük de olsa ilim erbabının rahle-i tadrîsinden istifade etmelidir.

6.7. Kitâbetü'l-Ekâbir Anî'l-Esâgir

Bir râvinin; yaş, tabaka, ilim veya hıfz bakımından kendisinden daha düşük derecedeki birisinden rivâyette bulunmasına "rivâyetü'l-ekâbir anî'l-esâgir" denilmektedir. Bu özelliklerdeki birisinden yazmış olduğu rivâyetler için ise "kitâbetü'l-ekâbir anî'l-esâgir" lafzı kullanılmaktadır³⁶³. Bir râvinin gurur yapmadan ilmi herkesten almaya açık olmasının gerekliliğini, bu durumun onun ilim ehli olarak değerlendirilmesi anlamına geldiğini bir önceki başlıkta görmüştük. Süfyân b. Uyeyne'nin: "Kişi, kendisinden yaşça büyük olandan, küçükten ve kendi yaşıtından rivâyet etmedikçe hadis ehli sayılmaz."³⁶⁴ şeklindeki sözü de bu hususun önemine işaret etmektedir.

Yine Ebû Saîd el-Eşecc, Ebû Bekir b. Ayyaş'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Birçok kere bana Abdu'l-Melik b. Umeyr (ö. h. 136)³⁶⁵: "Yâ Ebâ Bekr bana tahdis et" demiştir."³⁶⁶ Aynı şekilde el-Fadl b. Muhammed b. Ukayl, Ebû Hâtim er-Râzî'den şunu nakletmiştir: "Abdullah b. Mübârek kendisin-

³⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1660.

³⁶³ Tahhân, *Teysîr*, ss. 173, 175.

³⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1661.

³⁶⁵ Abdülmelik b. Umeyr b. Süveyd el-Lahmî, sika, fasîh, âlimdir. Hafıza kaybı yaşamıştır. Ebû Bekr b. Ayyâş'ın şeyhlerindedir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, 4200.

³⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1662.

den küçüklerden rivâyet yazardı. Örneğin, Rişdîn İbn Sa’d ve başkaları ona yâ Ebâ Abdurrahman niçin³⁶⁷ yazıyorsun, denilince belki onlardan yazdığım bende olmayan bir kelime benim kurtuluşum olur,”³⁶⁸ cevabını vermiştir.

Zayıf olsa bile akranlardan, esâgîr ve ekâbirden rivâyetin yazılması gerektiğine inananlar vardır. Bununla alakalı el-Velîd b. Ebân el-Kerâbîsî, Zeyd b. Hârûn’a: “Yâ Ebâ Hâlid! Kendisinden yazmış olduğun meşâyih zayıf kimselerdir.” demesi üzerine o şu cevabı vermiştir: “Ben herkesten yazan insanlar biliyorum. Bunun gerekli olduğuna inandığım için yazıyorum. Zira gerekli durumlarda zayıf rivâyetler ayıklanır.”³⁶⁹

Hadis kültüründe bazı müelliflerin sadece sahih olan rivayetleri nakletmeyi amaçladıkları buna mukabil bazılarının ise sahih, zayıf ayrımından ziyade tedavüldeki malzemeyi kayıt altına almaya çalıştıkları bilinen bir husustur. Bu durum söz konusu dönemde kullanımda olan zayıf rivayetlerin tesciline imkan tanınması açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle muhaddislerin her bulduklarını yazma gayretleri daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak muhaddislerin ellerindeki rivayetlerin sahih olanlarını nakletmeye dikkat ettikleri de görülmektedir. Ebû Hâtîm er-Râzî’nin Kazvin’den şu rivâyeti nakil esnasında sahih olma hassasiyetinin gözetildiğine işaret etmektedir: “Yazarken her bulduğunu yaz, tahdis edeceğin zaman sahih olanını rivâyet et.”³⁷⁰

³⁶⁷ Muhakkik Acâc el-Hatîb “lime” lafzını tercih etmiştir. Biz de manayı buna göre verdik. Tahhân’da “kem” lafzı geçmektedir. Bk. Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, 1726; Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1667.

³⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1667.

³⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1669.

³⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1670.

6.8. İcâzet

Hadisi hocadan alma şekilleri ve elde etme yollarına hadis usulünde “tahammül” denilmektedir³⁷¹. Tahammül yollarından birisi olan icâzet; hocanın kendi rivâyetlerinin talebesi tarafından sözlü veya yazılı olarak rivâyet edilmesine izin vermesidir. En uygun eda lafzı “ecâze lî fülân”dır. Müteah-hirûn âlimler, icâzet için “Enbeenâ” lafzını da kullanmışlardır³⁷².

Hatîb, Ebû'l Hasan b. Rizkuveyh'in kendisine imlâ ettirdiği bir icâzet biçimini şöyle naklediyor: “Ebû'l Hasan b. Rizkuveyh'e, gözlerini kaybettiği dönemde, icâzet için izin isteyen bir grup muhaddisin isimlerinin yazılı olduğu bir liste arz ettim. Rizkuveyh onların isimlerinin altına şu ifadeleri bana imlâ ettirdi: “Bu listede ismi geçen herkesin, benden rivâyet etmeyi arzuladığı, kendisinin sahih gördüğü, tashif ve işkâli tamamlanmış bana ait rivâyetlerin tamamını tahdis etmesine izin verdim (eceptü li külli şahsin).”³⁷³

6.9. Arz

Arz, talebenin, hocasına ait olan rivâyetleri onun huzurunda okumasıdır. Bu okuma ezberden veya kitaptan olabilir. Hoca talebeyi ezberinden veya kitabından takip edebilir. Talebe bizzat kendisi okuyabileceği gibi başkasının okumasını dinlemesi suretiyle de arz gerçekleşmiş olur³⁷⁴. Eda lafızları; kara'tü alâ fülân, kurie aleyhi, haddesenâ kırâaten aleyhi, ehberenâdır³⁷⁵.

³⁷¹ Tahhân, *Teyşîr*, s. 145.

³⁷² Tahhân, *Teyşîr*, ss. 148, 150; İmâd Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usûlü Ve Edebiyatı*, s. 55; Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 123.

³⁷³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 138.

³⁷⁴ İmâd Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usûlü Ve Edebiyatı*, s. 55; Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 26.

³⁷⁵ Tahhân, *Teyşîr*, s. 148.

Hadis tahammül yollarından biri olan arz yönteminin, bizzat Allah Resûlü (sav) tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Süleymân b. Zeyd b. Sâbit, dedesi Zeyd b. Sâbit'ten şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Allah Resûlü'nün (sav) yanında vahyi yazıyordum. Nefesi şiddetlenirdi, inci tanesi gibi terlerdi, ben yazardım, o, bana imlâ ettirirdi. Yazma olayı bitince bana, ‘Yazdıklarını oku.’ derdi. Eğer yazma anında bir hata meydana gelmişse onları düzeltirdi.”³⁷⁶

Bir tahammül yolu olarak ‘arz’ın sahabe tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Beşîr b. Nehîk'in: “Kendisinden yazmış olduğum bir kitapla Ebû Hureyre'ye (ra) geldim. Onu kendisine okudum. Bunlar senden işittiklerimdir, dedim. Evet, diyerek onayladı.”³⁷⁷ şeklindeki rivâyeti bu çeşit arza örnektir. Aynı şekilde Mahmud b. Gaylân, Vekî' den şunu naklediyor: “O, Zâide'yi kitaplarını Süfyân'a arz ederken gördüm demiştir.”³⁷⁸

Bu rivayetlerden hareketle şunları söylemek mümkündür. Geleneksel hadis eğitim öğretim yönteminde tahammül yollarından birisi olan “arz” metodu, öğrenilen bilgilerin sağlamasını yapma anlamına gelmektedir. Talebinin hocasına ait rivayetleri ona dinletmesi buna olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla hadis talebesinin hocasından öğrendiklerini doğru anlaması ve ona arz etmesi bilginin eksiksiz bir şekilde nakline de imkân sağlamaktadır.

6.10. Rihle

Hadis öğrenmek, hadisle ilgili bilgiler elde etmek için yolculuğa çıkmak anlamına gelen rihle³⁷⁹, Hatîb'e göre iki nedenle; uluvvu'l-ismâd elde etmek, hafızlarla görüşüp onlarla müzakere etmek ve onlardan istifade etmek için

³⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1406.

³⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1407.

³⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1410.

³⁷⁹ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 255.

yapılır. Bu iki husus talebenin kendi beldesinde bulunduğu zaman, rihleye gerek yoktur ve talebenin kendi beldesindekiyle yetinmesi daha evlâdır.

Bununla alakalı Mâlik şöyle demiştir: “Ey İbn Vehb, Allah’tan (cc) kork, ilminle yetin, bulunduğun beldede senin ilmine muhtaç insanlar varken sen onları bırakıp daha fazla bilgi öğrenmek için rihleye çıkma, sen böyle yaparsan hem başkalarına faydalı olursun hem de kendin fayda görürsün³⁸⁰. Zira talep ettiğin bilgiyle Allah’ın (cc) rızasını istiyorsan, Allah’ın (cc) sana verdiğiyle bunu elde etmiş olursun, talep ettiğinle dünyalık peşindeysen, zaten bu durumda da senin elinden gelen bir şey yoktur.”³⁸¹

Ebû Züra’ ed-Dımaşkî, Ebû Müshir’e şöyle demiştir: “Kişinin kendi beldesinin ilmiyle ve âlimiyle yetinmesi gerekir. Beni görüyorsun, Saîd b. Abdulaziz’in ilmiyle yetiniyorum. O varken başka birisine ihtiyaç duymuyorum.”³⁸²

Yukarıda zikredilen iki husustan birisinin talebenin beldesinde, diğer hususun başka bir beldede bulunması ve her bir beldenin kendine has bilgisi bulunması durumunda, örneğin: talebenin Iraklı olması ve Iraklılara ait uluvv isnadın varlığı başka beldede olmayan, oranın hafızlarına ait rivâyetlerin ve çeşitli ihtilafların varlığı ya da talebenin Şamlı olması, Şamlılara ait uluvv isnadın varlığı ve başka bir beldede olmayan oranın ma’rifet ehline ait rivâyetlerin olması durumunda, Hatîb’e göre, müstehap olan talebenin bu iki faideye -uluvv isnada ve bu iki grubun ilmine-birden sahip olması için rihle yapmasıdır. Fakat rihleye çıkmadan önce kendi beldesindeki rivâyetleri tahsil etmeli ve onları bilmede -kendi beldesindeki rivâyetlerin sahihini,

³⁸⁰ Muhakkiklerden Tahhân, lafzı *انفع نفع* şeklinde verirken (Bk. Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1679), Acâc el-Hatîb ise *نفع وانفع* şeklinde serdetmektedir. Bizce de isabetli olan Acâc el-Hatîb’in serdettiği lafızdır. (Bk. Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, 1739).

³⁸¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1679.

³⁸² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1680.

sakîmini, tahdis ehlini ve onların hallerini bilmeli, muasır ve mütekaddim ulemâyı ve varolan bilgiyi tahsil etmeli- uzmanlaşmalı, az da olsa beldesindeki râvilerin rivâyetlerinden yazmadığı bir rivâyet bırakmamalı, daha sonra rihleye karar vermelidir³⁸³.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki günümüzde, lisans/lisansüstü veya doktora eğitimi için yurt dışına gidecek öğrencilerin, yurt dışında eğitim öğretime başlamadan önce kendi memleketlerine ait ilmî ve kültürel birikime sahip olmaları, bu bilgiyi içselleştirmeleri, ondan sonra başka ülkelerdeki eğitimi almaları son derece önem arz etmektedir.

Diğer taraftan muhaddisler doğru bilgiye o kadar çok değer vermişlerdir ki bir tek rivâyete ulaşmak için bile aylarca sürebilecek yolculuğu göze almışlardır. Câbir b. Abdullah diyor ki: “Daha önce işitmediğim bir hadisi şerifin varlığı bana ulaştı. Hemen bir deve satın alıp yola koyuldum. Bir ay süren yolculuğumun sonunda Şam’da Abdullah b. Üneys’in³⁸⁴ evine geldim. Kapıda duran kişiye “Câbir kapıda de” dedim. Gitti geri gelip Câbir b. Abdullah mı, diye sordu? Evet deyince Üneys’e haber verdi. Bir de Üneys elbisesini giymiş vaziyette dışarı çıktı. Boyun boyuna sarıldık. Ona, Kısas hakkında Allah Resûlü’nden (sav) benim bilmediğim bir hadisi duyduğunu işittim, dedim. Ya ben ölürüm ya da sen ölürsün düşüncesiyle bu rivâyeti senden işitmek için bir an önce geldim, dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü’nden (sav) şunu işittim.” dedi. O şöyle demiştir: “Allah (cc) kulları - veya insanları- çıplak, sünnetsiz ve yanlarında dünyalık hiçbir şey olmadığı halde haşredecek. Daha sonra Rableri onlara yakındakinin de uzaktakinin de duyabileceği bir sesle: ‘Ben Melik’im, Ben Deyyân’ım, hiçbir cennet ehli

³⁸³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 223, 224.

³⁸⁴ Abdullah b. Üneys el-Cühenî, Ebû Yahyâ el-Medenî, Halifu’l-Ensâr, Sahabei kiramdandır. Akabe Biatı’na ve Uhud’a katılmıştır. Şam’da h. 54 yılında vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 3216.

ve hiçbir cehennem ehli eğer bir haksızlık yapmışsa ben o zulmü sebebiyle ona kısas uygulamadan, hatta başkasına attığı bir tokadın bile cezasını vermeden cennete veya cehenneme giremez.” buyurdu. Bizler: “Allah’ın (cc) huzuruna çıplak, sünnetsiz ve bomboş geleceğizden kasıt nedir?” diye sorunca Allah Resûlü (sav), “hasenât ve seyyiâtla,” buyurdu³⁸⁵.

Bazı arkadaşlarından: “Sahip olduğun bir bilginin yazılmış olduğu bir kâğıdı kaybet; ama görüşüp ilminden faydalanmadığın bir şeyh bırakma.”³⁸⁶ sözünü duyduğunu söyleyen Hatîb rihle ile alakalı, “*er-Rihle fî Talebi'l-Hadis*” adlı eserine³⁸⁷ atıf yaparak seleften birçok âlimin tek bir hadis için bile rihleye çıktıklarını belirtir ve *el-Câmi'*de konuyu fazla uzatmak istemediğini kaydeder³⁸⁸. Nitekim Seyyâr, Cerîr b. Hayyân’dan şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Bir kişi³⁸⁹ ‘Kim bu dünyada Müslüman kardeşinin bir ayıbını örterse Allah da (cc) onun ahirette ayıbını örter’ hadisi için Mısır’a rihle yapıp evine geri döndü.”³⁹⁰

Öte Yandan rihleye çıkarken ebeveynin izninin gerekip gerekmediği hususu da tartışılmıştır. Konu hakkında çeşitli görüşler vardır. Hüseyin b. Sâlih, Ahmed b. Dâvud’un, “Mü’minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grupta, din konusunda derin ve köklü bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki, sakınırlar³⁹¹” ayeti kerîmesinden hareketle, rihle için

³⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1677.

³⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1681.

³⁸⁷ Bk. Hatîb, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Kütübî't-Ta'limiyye, Beyrut 1395.

³⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 227.

³⁸⁹ Burada zikri geçen kişi Ebû Eyyûb el-Ensârî'dir. Bk. Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1397/1997, c. 1, s. 40.

³⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1687.

³⁹¹ Tevbe 9/122.

ebeveyninden izin alınmasının gerekli olmadığını; çünkü Allah'ın (cc) ilim öğrenmeyi her müslümânâ farz kıldığı şeklindeki görüşünü nakleder³⁹².

Hatîb'e göre ise, her müslümanın üzerine farz olan bilgi, bilinmesi zarûrî olan -İslâm Dini'nin temel hükümleri gibi- bilgidir. Rihleye çıkacak talebeye bu bilgiyi kendi beldesinde öğretecek hocalar olmazsa talebenin ebeveyninden izin almadan rihleye çıkması caizdir. Kendi beldesinde zarûrî bilgileri öğretecek kişilerin bulunması durumunda izinsiz rihleye çıkılması uygun olmaz. Ebeveynin zarûrî ilim için rihleye izin vermemesi durumunda onlara yumuşak davranmalı, onların gönülleri hoş edilmeli onların rızasına uygun bir yol bulunmalıdır³⁹³.

Hasan b. el-Heysem el-Bezzâz'ın, Ahmed b. Hanbel'le arasında geçen: Ya Ebâ Abdillah! Ben hadis talep etmek -rihle- istiyorum, annem beni bundan menediyor ve ticaretle uğraşmamı istiyor ne yapayım diye sordum. Bana: "Annenin evinde ve yanında bulun ilme de devam et, dedi."³⁹⁴ şeklindeki ifadesinden anlaşılacağı üzere hadis için rihle çok ulvî bir görev olmasına rağmen ebeveynin rızası olmaksızın yapılacak rihle hoş karşılanmamıştır. Allah Resûlü'nün (sav) cihat için izin isteyen birisine, anne babasının sağ olup olmadığını sorması sağ olduklarını öğrenince de ona: "Git cihadını -onlara taat ve iyilik yaparak- onlarla yap." buyurması³⁹⁵ yine, anne babamı ağlar halde bırakıp hicret için biat etmek üzere sana geldim, diyen kişiye: "Anne babana dön, ağlattığın gibi onları güldür."³⁹⁶ demesi, Müslümanların sayılarının fazla olmadığı, savaşlarda tek insan gücünün bile çok önem ar-

³⁹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1692.

³⁹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 228.

³⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1694.

³⁹⁵ *Buhârî*, Edeb 3, (hn. 5972); *Müslim*, Birr 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 414, (hn. 6811).

³⁹⁶ *Ebû Dâvud*, Cihad 32, (hn. 2528); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 454, (hn. 6869); *Nesâî*, *Beyâ'*, 13, (hn. 7738); *İbn Mâce*, Cihad 12, (hn. 2782). Ayrıca ilgili rivâyetler için bk. Tahhân, *el-Câmi'*, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702.

zettiği bir dönemde dahi ebeveynin rızasının alınmasının ve onları bakıma muhtaç bir halde terketmemenin önemini vurgulamaktadır.

Ebeveynin rızasının yanı sıra bakmakla yükümlü olduğu âile fertlerinin olması ya da yolda harcayacağı kadar nafakasının olmaması da muhaddislerin istemeyerek rihleden geri kalmalarına neden olmuştur. Ebû Bekir b. Ebu'l-Esved, Süfyân'ın, dedesi Humeyd b. el-Esved'e (ilim için) Yunus İbn Yezid el-Eylî'ye gidelim mi demesi üzerine dedesi Humeyd'in ailesinin geçim sorumluluğu nedeniyle temkinli davrandığını ve ona: Sen sorumluluğu olmayan birisisin, benim bakmakla yükümlü olduğum âilem var." dedim³⁹⁷ dediğini nakletmektedir.

Yine Abdurrahman b. Ebî Hâtim'in, Sâlih b. Ahmed b. Hanbel'in babasından: "Yanımda elli dirhem olsaydı Rey' e Cerîr b. Abdî'l-Humeyd'in yanına giderdim. Zira bazı dostlarımız ondan hadis dinlemek için gittiler. Ben de gitmeyi arzu ediyorum ama gidecek durumum yok."³⁹⁸ şeklindeki nakli de rihleye çıkmaya bir başka engel olarak zikredilmiştir.

Rihle için arkadaş seçimi de son derece önemli bir husus olarak kabul edilmiştir. Yolculukta arkadaşın önemiyle alakalı Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Yola çıkmadan önce iyi bir yoldaş araştırınız."³⁹⁹

Hatîb'e göre hadis tâlibinin yol arkadaşını, kendi mezhebine, istek ve amacına uyan kişilerden seçmesi son derece önemlidir. Yani ilim yolculuğunda kendisine arkadaşlık eden kişiyle fikirleri her yönüyle örtüşmelidir. Çünkü refik elbisedeki yamaya benzer. Aralarında tam bir uyum olmazsa yolculuktan istenilen verime ulaşılması güç olur⁴⁰⁰. el-Velîd, el-Evzâî'den şu

³⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1705.

³⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1706.

³⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1708.

⁴⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 235.

sözü naklediyor: “Yoldaş elbisedeki yama gibidir. Tam bir uyum olmazsa ona kusur getirir.”⁴⁰¹ Aynı şekilde Ahmed b. Ubeyd b. Nâsih, ilim yolculuğundaki arkadaş seçiminin önemiyle alakalı el-Esma’înin babasından şu sözünü naklediyor: “Arkadaş ve yoldaş kişinin gömleğindeki yaması gibidir. Kişi gömleğini neyle yamadığına dikkat etsin denilir.”⁴⁰²

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre hadis talibi rihleden önce istihâre⁴⁰³ etmelidir. Çünkü Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğlunun mutluluğu Allah’ın (cc) yardımına başvurmasıdır -istihare-, mutsuzluğu da istihâreyi terk etmesidir.”⁴⁰⁴ Zira kişi her zaman kendisi için hayırlı olabilecek kararları alamayabilir. Böyle bir durumda Allah’tan (cc) yardım isteyip Onun bilgisine ve ilmine sığınarak bazı kararları alması daha isabetli bir davranış olarak görülmüştür.

6.11. Rihle Günü

Gerekli hazırlıklar ve ilgili kişilerin rızasından sonra rihle için tercih edilen günler vardır. Bereketli olduğuna inandıkları için muhaddisler özellikle o günlerde sefere çıkmayı tercih etmişlerdir. Rihleye hangi gün çıkılması gerektiğiyle ilgili Abdurrahman b. Ka’b, babasından, o da Allah

⁴⁰¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1711.

⁴⁰² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1712.

⁴⁰³ İstihare, herhangi bir işin, hayırlı olup olmadığına dair Allah’ın (cc) inâyetine sığınmak ve O’nun bilgisine müracaat etmektir. Usûlüne uygun olarak iki rekât namaz kılınır ve ilgili dua yapılarak yatılır. Görülen rüyaya göre durum hayra ya da şerre yorumlanır. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, Emel Matbaacılık, Ankara, ts. s. 210.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 54, (hn. 1444); *Tirmizî*, Kader 15, (hn. 2292). Ayrıca istihâre ile ilgili bk. *Buhârî*, Teheccüd 24, (hn. 1162); *Tirmizî*, Vitr 480, (hn. 484); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 55, (hn. 14707).

Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmişlerdir: “Allah Resûlü (sav) sefere genellikle perşembe günü çıkardı.”⁴⁰⁵

Hatîb, Ca’fer b. Süleymân b. Ali el-Hâşimî’nin, babalarından, onların da, Allah Resûlü’nden (sav), “Allah’ım! Ümmetimden perşembe günü erken davrananların işlerini bereketli kıl.”⁴⁰⁶ rivâyetini de delil getirerek sefer günü yolculuğa erken bir vakitte çıkılmasının müstehap olduğunu, yakınlarla vedalaşıp onların dualarını almanın gerekli olduğunu belirtir⁴⁰⁷. Sefere çıkmadan önce yakınlardan dua almanın bereket olacağıyla alakalı Nufey’ b. el-Hâris, Zeyd b. Erkam’dan, Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Sizden biriniz sefere çıkacağı zaman arkadaşlarıyla vedalaşıp onların dualarını alsın. Allah (cc) onların dualarını kendisi için bereket kılar.”⁴⁰⁸

Rihle için sefere çıkmadan önce vedalaşmak için yapılan ziyaret aynı zamanda helallik isteme ve bir dua talebi anlamına gelmektedir. Atâ’nın, İbn Abbas’tan (ra) şu rivâyeti: “Sefere çıkan kişinin çıkarken ve sefer dönüşünde kardeşlerinin yanına uğrayıp selam vermesi helallik isteyip onlardan dua talep etmesi sünnettendir.”⁴⁰⁹ seferden önce helallik alıp dua istemenin önemini vurgulamaktadır.

Öte yandan veda anında vedalaşılan kimselere yapılacak dualarla alakalı Yahya b. İsmâil b. Cerîr, Kazaa’dan şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Abdullah b. Ömer’in yanında idim. Onun yanındakiler ayrılmak iste-

⁴⁰⁵ *Buhârî*, Cihad 103, (hn. 2949); *Ebü Dâvud*, Cihad 83, (hn. 2605); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 25, s. 59, (hn. 15781).

⁴⁰⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. 1, s. 315; İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh b. Muhammed, el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du’afâi’r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1409/1988, c. 1, s. 363.

⁴⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 237,238.

⁴⁰⁸ es-Suyûtî, *Câmiu’s-sagîr*, 572.

⁴⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1721.

diklerinde, bana, yerinde kal, Allah Resûlü'nün (sav) vedalaştığı gibi vedalaşalım dedi, elimden tutup musafaha yaptı ve şunları söyledi: Dinini, canını ve işlerinin âkibetini Allah'a emanet ediyorum."⁴¹⁰

Hadis talebesi rihle için bineğine bindiğinde de dua etmelidir. Ali b. Rebîa diyor ki: "Ali b. Ebî Tâlib'in "redif"inde⁴¹¹ idim. Bineğine binince üç defa tekbir getirdi, üç defa hamdelede bulundu ve 'sübhânellezî sehhera lenâ hêzê vemâ kunnâ lehû mukrinîn⁴¹², sübhâneke lâ ilâhe illâ ent' dedikten sonra, Allah Resûlü'de (sav) böyle yapardı."⁴¹³ dedi.

Gerekli hazırlıklar yapıлып uygun görülen günde rihleye çıkılınca, yolculuk esnasında da hadis talebesinin dikkat etmesi gereken birtakım husûsiyetler vardır. Bunların başında yol arkadaşına karşı son derece hürmetli davranması, ona saygıda kusur etmemesi gelmektedir.

Ebû Abdurrahman el-Hubulî, Abdullah İbn Amr'ın, kişinin yol arkadaşına karşı hürmetli olmasıyla alakalı Allah Resûlü'nden (sav) naklini şöyle anlatıyor: "Allah katında dostların en hayırlısı, arkadaşına karşı hayırlı olandır. Allah katında komşuların en hayırlısı, komşularına karşı hayırlı olandır."⁴¹⁴

⁴¹⁰ *Ebû Dâvud*, Cihad 79, (hn. 2600); *Tirmizî*, Deavât 45, (hn. 3744); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 119, (hn. 4524).

⁴¹¹ Redif, hayvana binmiş bir kişinin arka tarafındaki boşluk.

⁴¹² *Zuhruf* 43/13.

⁴¹³ Rivâyeti Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ali b. Rebîa'dan daha ayrıntılı bir şekilde nakletmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, c. 2, s. 148; *Ebû Dâvud*, *Buyû'* 48, (hn. 3446); *İbn Mâce*, *Ticârât* 42, (hn. 2240).

⁴¹⁴ *Tirmizî*, *Birr* 28, (hn. 2058); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 126, (hn. 6566).

Aynı şekilde Ubeydullah b. İmrân, Mücâhid'in: "İbn Ömer'le yol arkadaşlığı yaptım. Ben ona hizmet etmek istiyordum, o da bana hizmet ediyordu."⁴¹⁵ dediğini nakletmektedir.

Yol arkadaşlığında dikkat edilmesi gereken bazı nezaket kuralları vardır. Bu hususları Rebîa b. Ebî Abdurrahmân' şu şekilde ifade etmiştir: "Seferin ve hazarın kendine has âdâbı vardır. Seferin âdâbı; arkadaşla yol azığını paylaşmak, ona az muhalefet etmek ve -haramlardan kaçınarak- çok şaka yapmak. Hazarın âdâbına gelince; ayrılıkları mescitlere taşımamak, Kur'an tilâvetine devam etmek ve çok dost/arkadaş edinmektir."⁴¹⁶

Gerek ilim için yapılan yolculuğun "rihle" gerek başka nedenlerle yapılan yolculuğun bir başka yönü de insanların kişilik ve karakterlerini ortaya çıkarmasıdır. Seferle alakalı Sâlih b. Muhammed kardeşi Sadakah'tan şu rivâyeti naklediyor: "Sefer bir kavim için ölçüttür denilir. İnsanların ahlâkını ortaya çıkardığı için 'sefer' diye isimlendirilmiştir."⁴¹⁷ Yol arkadaşlığında meydana gelen sıkıntı ve çilelere karşı arkadaşların gösterdiği tepki, fedâkarlık, paylaşma, sabır, empati, bir ihtiyacından dolayı geciktiğinde onu bekleme vb. tavırlar aynı zamanda onların kişiliğini ortaya koyan etkenlerdir.

Bütün bu aşamalardan sonra hadis talibi sağ salim rihlesini tamamlayıp murâd ettiği yere ulaşınca kendisini sâlimen oraya ulaştırdığı için Allah'a (cc) hamdettikten sonra vakit kaybetmeden oranın meşâyihından sema' da bulunmak için onların yanına gitmelidir⁴¹⁸.

⁴¹⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1728.

⁴¹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hâtib, 1792.

⁴¹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1730.

⁴¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 243.

İsteddiği yere varan hadis talibinin orada yapacağı duanın nasıl olması gerektiğine dair Avn b. Abdullah diyor ki, -rihle yapan- bir kişi beldeleden bir beldeye ulaştığında, oranın en uygun bir yerinde şöyle dua ederdi: “Allahümme innî es’elüke meveddete hıyârihim ve eûzü bike min şîrârihim ve kânellâhu yu’tîhi zêlike.”⁴¹⁹

Hatîb’e göre, rihle yapan hadis talebesi öncelikle, her şeyhten daha önce duymadığı ve meşâyihin benimsediği rivâyetleri sema’ etmelidir. Hadis talebesinde simâ’ isteği ve merakı bitmez. Zirâ ilim, ölçülmesi imkânsız denizler gibidir, sürekli kar getiren madenler gibidir. Başka diyarlara ilim için giden talebe bu zahmetine değecek bilgilerle zamanını geçirmelidir⁴²⁰.

İbn Abbâs (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “İki arzu vardır ki onlara rağbet bitmez. Birisi, ilim isteği, diğeri dünyalık isteği.”⁴²¹

Âlî isnâd elde etmek veya meşâyihattan sema’ da bulunmak için rihleyle çıkan hadis talibi, ailesini ihmal etme, kendi işini kesada uğratma vb. tehlikelere maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla hadis talibi rihle neticesinde amacına ulaşır ulaşmaz kendi beldesine dönmeli ve rihlede elde ettiği bilgileri incelemelidir⁴²². Arzu edilen amaca ulaşıldığında bir an önce seferden dönmeyen ehemmiyetine dair Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “Sefer azabtan bir parçadır. Sahibini; yemekten, içmekten

⁴¹⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1737. Bir beldeye gidildiğinde yapılması tavsiye edilen duanın anlamı şu şekildedir: Allahım senden, bu beldenin hayırlılarının sevgisini istiyorum. Şerlilerinden de sana sığınıyorum. (kim bu duayı yaparsa) Allah (cc) o kişinin isteğine icabet eder.

⁴²⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 244, 245.

⁴²¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huşî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1405/1985, c. 1, s. 678.

⁴²² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 246.

ve uykudan men eder -düzenini bozar-. Sizden biriniz seferle murad ettiği arzusuna ulaşınca ailesine dönmekte acele etsin.”⁴²³

Aynı şekilde rihlenin meşakkatini ifade sadedinde, Şu’be b. el-Haccâc’ın şu sözü manidardır: “Eğer meşakkat ve sıkıntı çekmek istersen hadis yaz.”⁴²⁴

Arzu ettiği kadar bilgiye ulaşınca hadis talebesinin vakit kaybetmeden ailesine dönmesinin gerektiğinden bahsetmiştik. Zira hadis talibinin ne kadar rihle yaparsa yapsın bilginin tamamına ulaşması mümkün değildir. Hâlef b. Muhammed b. Ahmed b. Abdu’l-Vâhid İbn Rufeyd’in, Ebû Mûsa İmran b. Abdullah en-Nûrî’den: “Duyduğunu hıfzet, bilgilerini koru. Ey Ebû Abdullah, bundan sonra ailene git, eğer gurbette ilim için yirmi yıl da kalsan mutlaka sana hiç duymadığın bilgi gelir.”⁴²⁵ şeklindeki nakli rihleye çıkan hadis talebesinin kendisine bir hedef çizmesi, hedefine ulaşınca da beldesine dönmesinin gerekliliğini göstermektedir. Zira amacına ulaşan hadis talibi evine dönmeli ve elde etmiş olduğu bilgileri incelemeli o bilgileri içselleştirmelidir⁴²⁶.

Müktesep bilgilerin mütalaa yoluyla içselleştirilmesi gerektiğine dair Ahmed ez-Zübeyrî’nin, İbnu’l-Mübârek’ten nakli şu şekildedir: “Kim elde etmiş olduğu bilginin kendisine fayda vermesini isterse, kitaplarını mütalaa etsin.”⁴²⁷

Kısaca, ilim yolculuğu diye tarif edebileceğimiz rihle hakkında selef ulema bizlere oldukça tafsilatlı malumatlar vermişler ilim yolcusunun uy-

⁴²³ *Buhârî*, Umre 39, (hn. 1804); *Müslim*, İmâre 179; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 161, (hn. 7225).

⁴²⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân,1746; Burada, “sıkıntı çekmek istiyorsan hadis yaz” lafzından kasıt özellikle hadis ilminin, elde edilmesi, başkalarına nakli çeşitli sıkıntı ve meşakkatler sonucu olduğu içindir.

⁴²⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân,1747.

⁴²⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 249.

⁴²⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân,1751.

ması gereken prensipleri detaylı bir şekilde belirlemişlerdir. Her ne kadar yaşamış olduğumuz çağda ilim elde etme yolları değişiklik arz etse de öteden beri değişmeyen, her dönem insanının kendisine rehber edinmesi gereken ahlâki kurallar vardır. Hadis talibinin ilim için yolculuk yapması son derece önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra onun seferinin başlangıcından, rihleye çıkacağı günü seçmesi, rihleye çıkmadan önce ailesine, anne babasına ve çevresine karşı sorumluluklarını yerine getirmesinden seferde kalması gereken müddet, dönünce yerine getirmesi gereken ilmi yükümlülüklere kadar bir dizi sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır.

6.12. Hadis Münekkidi

Hadis münekkitleri hadis ilmiyle o derece meşgul olmuşlardır ki tıpkı bir sarrafın altından anladığı gibi hadisin sıhhati hakkında hüküm verme kabiliyetine ulaşmışlardır. Mahmud b. İbrahim b. Sümeý'in, Ahmed b. Sâlih'ten nakli şu şekildedir: Hadis (in sıhhati) hakkındaki incelik altının kalitesini bilmeye benzer. Sarraf, kalite anlamında başkasının göremediğini görür. Nasıl ki sarrafa sen (altının ayarını ve kalitesini) nasıl biliyorsun, diye sormak anlamsızsa hadis münekkidine de hadis hakkındaki değerlendirmesinden dolayı sen bunları nereden biliyorsun, denilmez."⁴²⁸ Zira Hatîb'e göre hadisin sıhhati hakkında bilgi sahibi olmak, zihnî yönlendirmelerden ziyade Allah'ın (cc) muhaddisin kalbine verdiği bir his (sezgi, feraset) tir. Bu meleke tıpkı bir sarraf terazisi hassaslığında, hadisle uzunca bir zaman iştigâlin ve ona önem vermenin sonunda oluşan bir yetenektir⁴²⁹. Nitekim Ahmed b. el-Hasan et-Tirmizî, Nuaym b. Hammad'dan şu rivâyeti naklediyor. O, diyor

⁴²⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1776.

⁴²⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 255.

ki: “Abdurrahman b. Mehdî’ye, hadisin sahihini sahih olmayanından nasıl ayırtedersin,” diye sordum. “Doktorun mecnunu tanıdığı gibi...” dedi⁴³⁰.

Hadis bilgisinin ilhâmî yönünün olduğuyla alâkalı, Ali b. el-Hüseyn b. el-Cüneyd, İbn Numeyr’i şöyle derken işittim diyor. O, şöyle demiştir: “Abdurrahman b. Mehdî, hadis bilgisi ilhamîdir, dedi. Bu sözüne İbn Numeyr doğru söyledi. Bu nasıl oluyor, dersene, işte bunun cevabı yoktur, dedi.”⁴³¹

Hatîb’e göre bazı hadislerin illeti hemen anlaşılmaz. Üzerinde titiz bir inceleme ve uzunca zaman çalışma neticesinde ortaya çıkar⁴³². Abdü’l-Mü’min b. Halef en-Nesefî, Ebû Ali Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî’den rivâyetinde: “İletini kırk sene sonra ortaya çıkardığım nice hadisler vardır.”⁴³³ demiştir.

Hadis münekkidlerinin hadisin illetini bilme noktasında takip etmeleri gereken yollardan birisi de üzerinde çalışılan rivâyetin turukunun toplanıp râvilerin ihtilaflarının değerlendirilmesidir⁴³⁴. Nitekim Nuaym b. Hammâd, İbnu’l-Mübârek’i şöyle derken işittim, diyor: “Hadisin sıhhatini öğrenmek istiyorsan hadisleri birbiriyle karşılaştır.”⁴³⁵

Hadis münekkidleri hıfzı kuvvetli, zabtı sağlam olan itkân sahiblerinin rivâyetlerine itibar etmişlerdir⁴³⁶. Zira rivâyete göre Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan es-Savvâf’ın, Ebû Bekir Ahmed b. Hârun b. Ravh el-Berdîcî’den nakli şöyledir: “Saîd b. Ebî Arûbe’nin Katâde’den, Onun da Enes’ten (ra) merfû olarak gelen bir hadisine Hişâm ve Şu’be muhâlefet

⁴³⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân,1772.

⁴³¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân,1774.

⁴³² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 257.

⁴³³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1778.

⁴³⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 295.

⁴³⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1902.

⁴³⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 295.

ederse Şu'be ve Hişâm'ın rivâyetleri tercih edilir. Hammâd b. Seleme, Hemmâm, Ebân gibi Katâde'nin Enes'ten Onun da Allah Resûlü'nden (sav) rivâyetini naklederlerse bu rivâyete; Saîd, Hişâm, Şu'be muhâlefet ederse söz, Hişâm, Saîd ve Şu'be'nin sözüdür⁴³⁷. Hemmâm b. Yahyâ, Ebân ve Hammâd b. Seleme merfû bir hadis irâd ederlerse bu hadise; Şu'be, Hişâm ve Saîd, ister hepsi birlikte isterse tek başlarına muhâlefet ederlerse bu hadis üzerinde tevakkuf edilir. Çünkü Şu'be, Saîd ve Hişâm, Hemmâm, Ebân ve Hammâd'dan daha güvenilirdir."⁴³⁸

Yukarıdaki bilgiler neticesinde hadis tenkitçiliğinin uzun yıllar uğraş ve ilmi birikim sonucunda sarraf hassaslığı ayarında oluştuğu anlaşılmaktadır. Hadisle uğraşan herkesin hadis münekkidi olamayacağı, bu melekenin hıfzı kuvvetli, zabtı sağlam itkan sahiplerine Allah'ın (cc) bahşettiği bir hususiyet olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak hadis talebesi "ulûmü'l-hadîs" i yani kabul ve red açısından rivayet edenle rivayete konu olan metni bilme noktasında gayret göstermelidir.

6.13. Hadis Tâlibinin Zekâsını Geliştirme Yolları

Hadis talebesi rivayetleri Allah'ın (cc) rızasını kazanmak ve Müslümanları din konusunda bilgilendirmek amacıyla ezberlemelidir⁴³⁹. İnsanların ihtiyaç duyduğu bilgilere sahip olan kişiler için bu bilgi aynı zamanda imtihan vesilesidir. Zira Ali b. el-Medînî' bu hususu şu şekilde dile getirmiştir: "Süfyân'la vedalaşırken⁴⁴⁰ şöyle dedi, muhakkak ki sen sahip olduğun bilgi-

⁴³⁷ Hammâd, Hemmâm ve Ebân üçlüsünden birisinin tek başına rivâyet ettiği bir hadise; Saîd, Hişâm, Şu'be üçlüsünden birisi münferid olarak muhâlefet ederse, söz; Saîd, Hişâm veya Şu'be'nin sözüdür.

⁴³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1904.

⁴³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 257.

⁴⁴⁰ Muhtemelen Ali b. el-Medînî, Süfyân'la rihle ye çıkacağı sırada vedalaşma esnasında aralarında geçen konuşma.

lerle sınanacaksın, insanlar sana ihtiyaç duyacaklar. Takvâlı ol, ilim öğrenme ve ezberleme konusunda niyetini hâlis tut.”⁴⁴¹ Dolayısıyla hadisleri halis niyetle ezberleyip insanlara faydalı olabilmek için güçlü bir hafızaya başka bir söylemle hafızayı korumaya özen göstermeye ihtiyaç vardır.

Hatîb’e göre hadis talibinin zekâsının kuvvetli olması için;

- Haramlardan ve şüpheli durumlardan uzak durması gerekir. Nitekim Ahmed b. el-Feth’in, Bişr b. el-Hâris’ten: “Eğer ilmi aklına iyice yerleştirmek istersen ma’siyetten uzak dur.”⁴⁴² şeklindeki rivâyeti hadis talebesinin günahlardan uzak kalmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Aynı şekilde Ebû Tâlip Yahya b. Ali ed-Deskerî günahlardan uzak kalmanın hafızaya olumlu etkisi hakkında şu şiiri irâd etmiştir:

“Vekî e hafızamın zayıflığından yakındım,

Bana günahı terki imâ etti.

Bir şeyi hıfzetmek lütuftur,

Allah’ın lütfuna günahkarlar erişemez dedi.”⁴⁴³

- Öğrenmiş olduğu rivâyetleri içselleştirip onlarla amel etmesi gerekir. Zira öğrenilen bir hadisle amel etmek aynı zamanda Allah’tan (cc) bir şey istemeye vesile olabilmektedir. Yapılan salih amelin tevessülü ile alakalı Vekî’in, İsmâil b. İbrâhim b. Mücemma’ b. Cârîye’den rivâyeti şöyledir: “Biz onu ezberlemek için hadisle amel etmek sûretiyle bu davranışımız hürmetine Allah’tan (cc) yardım talep ederdik.”⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1781.

⁴⁴² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1784.

⁴⁴³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1786.

⁴⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1788.

• Helal ve temiz rızıkla beslenmesi, çok fazla yememesi gerekir⁴⁴⁵. Kanaatkâr olup haramlara tenezzül etmemek ve yeme içmede dengeli olmakla alakalı el-Esemeî şu rivâyeti nakletmiştir: “Bir a’râbî kardeşine nasihat ediyordu. Ona şöyle diyordu: “Kardeşim! Dünyadan kendine yetecek kadarını al. Seni isyan ettirecek şeyleri bırak. Çok yemekten sakın, zirâ çok yemek zekâyı köreltir.”⁴⁴⁶

Öte yandan hadis talebesi, gerek Kur’an-ı Kerîm’i gerek hadisleri veya başka ilimleri ezberlemek için dua ile Allah’tan (cc) yardım istemelidir⁴⁴⁷. Zira Hz. Ali (ra) ezberindeki bilgileri tutamayışını: “Annem babam sana feda olsun, şu Kur’an göğsümde durmayıp gidiyor. Kendimi onu ezberleyecek güçte göremiyorum.” şeklinde Hz. Peygamber’e (sav) arzetmiş bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) kendisine: “Ey Ebû’l-Hüseyn, bu hususla alakalı Allah’ın sana faydalı kılacağı, öğrettiğin takdirde öğrenen kimsenin de istifade edeceği, öğrendiklerini de göğsünde sabit kılacak kelimeleri öğreteyim mi?” Hz. Ali (ra): “Evet ey Allah’ın Resûlü, öğret bana!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şu tavsiyede bulundu: “Cuma gecesi olunca, gecenin son üçte birinde kalk. Çünkü o an meleklerin de hazır bulunduğu bir andır. O anda yapılan dua kabul olunur. Kardeşim Ya’kup ta evlatlarına şöyle söyledi: “Sizin için rabbime istiğfâr edeceğim, hele cuma gecesi bir gelsin.” eğer o vakitte kalkamazsan gecenin ortasında kalk. Bunda da muvaffak olmazsan gecenin evvelinde kalk. Dört rek’at namaz kıl. Birinci rek’atte Fâtiha ile Yâsin sûresini oku, ikinci rek’atte Fâtiha ile Hâmîm, ed-Duhân sûresini oku, üçüncü rek’atte Fâtiha ile Elif lâmmîm Tenzîlü’s-Secde’yi oku, dördüncü rek’atte Fâtiha ile Tebâreke’l-Mufassal’ı oku. Teşehhüdü bitirdiğin zaman Allah’a (cc.) hamd et, Allah’a (cc.) senayı da güzel

⁴⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 259.

⁴⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1791.

⁴⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 259.

yap, bana ve diğer peygamberlere salât oku, salâtı da güzel yap. Mü'min kardeşlerin için istiğfar et. Sonra bütün bu okuduğun duaların sonunda şu duayı oku: “Allah’ım, bana günahları, beni hayatta kıldığın müddetçe ebediyyen terk ettirerek merhamet eyle. Faydası olmayan şeylere teşebbüsüm sebebiyle bana acı. Seni benden razı kılacak şeylere hüsn-i nazar etmemi bana nasip et. Ey semâvât ve arzın yaratıcısı olan celâl, ikram ve dil uzatılmayan izzetin sahibi olan Allah’ım. Ey Allah! Rahmân celâlin hakkı için yüzün nuru hakkı için kitabını bana öğrettiğin gibi hıfzına da kalbimi icbar et. Seni benden razı kılacak şekilde okumamı nasip et. Ey semâvât ve arzın yaratıcısı, celâlin ve yüzün nuru hakkı için kitabınla gözlerimi nurlandırmanı, onunla dilimi açmanı, kalbimi yarmanı, göğsümü ferahlatmanı, bedenimi yıkamanı istiyorum. Çünkü hakkı bulmakta bana ancak sen yardım edersin, onu bana ancak sen nasip edersin. Her şeye ulaşmada güç ve kuvvet ancak büyük ve yüce olan Allah’tandır.” ya Ebu’l-Hasan, bu söylediğimi üç veya yedi cuma yapacaksın. Allah’ın izniyle duana icabet edilecektir. Beni hak üzere gönderen Zât’ı Zülcelâl’e yemin olsun bu duayı yapan hiçbir mü’min icabetten mahrum kalmadı. İbn Abbas (ra) der ki: “Allah’a yemin olsun ki Ali (ra) beş veya yedi cuma geçti ki Resûlullah’a (sav) aynı önceki mecliste tekrar gelerek: Ey Allah’ın Resûlü! Önceleri ancak dört beş ayet öğrenebiliyordum. Kendi kendime okuyunca onlar da aklımda durmayıp gidiyordu. Bugün ise artık kırk kadar ayet öğrenebiliyorum. Onları kendi kendime okuyunca kitabullah sanki gözümün önünde duruyor gibi oluyor. Eskiden hadisi dinliyordum da arkadan bir kez tekrar etmek istediğimde aklımdan çıkıp gidiyordu. Bugün ise hadis dinleyip sonra onu bir başkasına nakletmek istediğimde ondan tek bir harfi kaçırmadan anlatabiliyorum, dedi.

Resülüllah (sav) bu söz üzerine Hz. Ali'ye (ra) ey Ebu'l-Hasan! Kâbenin Rabbine yemin olsun sen Mü'minsin!" dedi ⁴⁴⁸.

Hatîb, hadis tâlibinin zekasını geliştirmek için neler yemesi gerektiği üzerinde de durmayı ihmal etmemiş; bal, kuru üzüm, nar yenilmesi ve süt içilmesinin zeka üzerinde olumlu etkisinin olduğu kanaatini aktarmıştır⁴⁴⁹.

İbn Cüreyç'in, Zührî'den balın hafızayı kuvvetlendirdiğine dair rivâyeti şu şekildedir: "Bal yemen gerekir. Zirâ bal hafızayı kuvvetlendirir."⁴⁵⁰

Kuru üzümün de hafıza üzerindeki olumlu etkisinden Hatîb'in bahsettiğini yukarıda aktarmıştık, bununla alakalı İsmâil b. Müslim el-Melekî, Zührî'nin şu sözünü naklediyor: "Kim hadis ezberlemek isterse kuru üzüm yesin."⁴⁵¹

Hadis talebesinin yemesi tavsiye edilen ürünlerden bir tanesi de nardır. Zira modern tıbbın da ifade ettiği gibi nar, mideyi temizlemektedir. Narın

عن عكرمة، عن ابن عباس، أنه بينما هو جالس عند رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ جاءه علي بن أبي طالب فقال بأبي أنت وأمي يا رسول الله صلى الله عليه وسلم تفلت هذا القرآن من صدري فما أجديني أقدر عليه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أنا الحسن أقلنا أعلمك كلمات ينفعك الله حين ويُنفع حين من علمته ويتحدث ما تعلمت في صدرك؟ فقال: أجل يا رسول الله فعلي قال: إذا كان ليلة الجمعة فإن استطعت أن تقوم من ثلث الليل الآخر فإمّا ساعة مشهودة والدعاء فيها مستجاب وهو قول أجي يعقوب لبيبة سوف استغفر لكم ربي يقول حتى تأتي ليلة الجمعة فإن لم تستطع فقم في وسطها فإن لم تستطع فقم في أولها فصل أربع ركعات تقرأ في الركعة الأولى بفاتحة الكتاب وسورة يس وفي الركعة الثانية بفاتحة الكتاب وحَمِّ الدُّخَانِ وفي الركعة الثالثة بفاتحة الكتاب ولم تنزل السجدة وفي الركعة الرابعة المفضل فإذا قرأت من التشهد فاحمد الله وأحسن الثناء على الله وعلى سائر النبيين واستغفر للمؤمنين والمؤمنات والإخوانك الذين سبقوك بالإيمان وقُلِ اللَّهُمَّ ارْحَمِي بَرِّكَ الْمُعَاصِي أَبَدًا مَا أَبْقَيْتِي وارْحَمِي أَنْ أَتَكَلَّفَ مَا لَا يَعْينِي وارْحَمِي حَسَنَ النَّظَرِ فيما يُرضيك اللَّهُمَّ بديع السموات والأرض ذا الجلال والإكرام والقوة التي لا ترام أسألك يا الله ويا رحمن بجلالك ونور وجهك أن تُنَوِّرَ بكتابك بصري وأن تُطلق به لساني وأن تُفرج به عن قلبي، وأن تُشرح به صدري وأن تُشعل به بدي فؤادي لا يعينني على الحق غيرك ولا يؤنّبنيه إلا أنت ولا حول ولا قوة إلا بالله العظيم أما الحسن ففعل ذلك ثلاث لجم أو خمساً أو سبعة مجاب ياذن الله ". قال عبد الله بن عباس فما لبث علي إلا خمساً أو سبعة حتى جاء رسول الله في ذلك المجلس فقال: يا رسول الله إني كنت فيما خلا لأتعلّم أربع آيات أو نحوهنّ فإذا قرأتهنّ في نفسي يتغلّظ وأنا اليوم أتعلّم الأربعة آية ونحوها فإذا قرأتها على نفسي فلما كتب الله برك عيني ولقد كنت أسمع الحديث فإذا أزدته تقلت مبي وأنا Râmehurmûzî، اليوم أسمع الأحاديث فإذا تحدّثت بما لم أخرج منها حزناً قال: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ذلك مؤمن وربّ الكعبة أبو الحسن» *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 545; ayrıca benzer rivâyetler için bak: Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1794.

⁴⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 262.

⁴⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1794.

⁴⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1795.

bu özelliği hususunda Ca'fer b. Muhammed, babasından, o da Ali'den (Ali b. Ebi Talip) şu rivâyeti nakletmiştir: "Tatlı nar yemelisiniz. Zirâ o, mideyi temizler."⁴⁵²

Kendisine unutkanlık şikâyetiyle gelen birisine Hz. Ali'nin (ra) önerisi hakkında İbrâhim b. el-Muhtâr'ın, Abdullah b. Ca'fer'den rivâyeti şu şekildedir: "Bir kişi Ali b. Ebî Tâlib'e geldi ve unutkanlıktan şikâyet etti. Kendisine, inek sütü iç, o kalbi kuvvetlendirir ve unutkanlığı önler cevabını verdi."⁴⁵³

Diğer yandan geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında saçların kısa tutulmasının zekâyı olumlu etkileyeceğine inanılmıştır. Saçların kısa tutulmasının talebenin zekâsını olumlu yönde etkileyeceğine dair, Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şu rivâyeti naklediyor. O, şöyle demiştir: "Saçları tıraş etmek hafızayı kuvvetlendirir."⁴⁵⁴

Özetle ifade etmek gerekirse selef ulema ilmi koruma ve ondan en verimli şekilde istifade noktasında neler yapılması gerekiyorsa onu yapmışlardır. Bu bağlamda hadis talebesinin beden ve ruh sağlığını bozan her şeyden uzak kalması gerektiği gibi dinî-kültürel birikim ve çağının bilimsel verilerine göre zekâsını geliştirici unsurlara başvurmasının yanı sıra dua ile de öğrendiği bilgilerin kalıcı olması için Allah'tan (cc) yardım istemesinin önemini vurgulamak gerekmektedir.

6.14. Müstehâk Olmadan Riyaseti İsteme

İslam kültüründe özellikle dünyevî işler için liyakat olsa bile, sorumluluk ve vebal endişesiyle kişinin görev talep etmemesi âdet haline gelmiştir.

⁴⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1796.

⁴⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1797.

⁴⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1798; daha fazla rivâyet için bk. ae. 1799, 1800, 801, 802, 803.

Bu sebeple görevler genellikle tevdi edilmiştir. Muhaddisler de özellikle liyakat olmaksızın talep edilen riyasete hoş bakmamışlardır. Nitekim Ebû İshak el-Fezzârî, Süfyân es-Sevrî bana şöyle dedi, diyor: “Riyaseti seversen toslamaya (hayal kırıklığına) hazır ol. Zira bu hususla alakalı şöyle söylenir: Kim riyaseti isterse rezilliğe düşer.”⁴⁵⁵

Yine Bakıyye b. el-Velîd’in, İbrâhim b. Edhem’den nakli şöyledir: “Ya Bakıyye kuyruk⁴⁵⁶ ol, baş olma. Kuyruk kendini kurtarır, baş gider.”⁴⁵⁷

Muhammed b. İbrâhim b. el-Hakem, Yezîd b. Hârûn’u şöyle derken işittim, diyor: “Kim zamanı gelmeden riyaset talep ederse Allah (cc) vakti gelince onu riyasetten mahrum eder.”⁴⁵⁸

Netice itibariyle muhaddisin ve hadis talebesinin dünyevi birtakım beklentiler içerisinde olmaları, riyaseti isteyip geçici menfaatlara sarılma yoluna gitmeleri kendileri için hayırlı olmayacaktır. Zira riyaset hem sorumluluk gerektirir hem de sahibini ilimden uzaklaştırabilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Allah Teâlâ (cc) hiçbir emeği karşılıksız bırakmayacaktır.

6.15. İntikâ ve İntihâb

Değişik hadis kitaplarından ihtiyaç duyulan hadisleri seçerek hadis kitabı yazma işine “*intikâ*”, hocanın nadir ve makbul rivâyetlerini alabilmek için bu alanda uzman birisi tarafından alınması arzu edilen hadislerin seçilmesine ise “*intihâb*” denilir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 707.

⁴⁵⁶ Kanaatimize göre buradaki kuyruk tabiri tevazûu yüksek mevki ve makamların zıddı anlamındadır.

⁴⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 709.

⁴⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 711.

⁴⁵⁹ Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s. 137.

Hatîb'e göre, uzak yerlerden gelen ve orada uzun zaman kalması mümkün olmayan talebenin, muhaddis muksirûn'dan, rivâyetler de zor ise, böyle bir durumda dinlemiş olduğu rivâyetlerde, başkasından duymadığı rivâyetleri seçip alması ve tekrardan kaçınması gerekir. Hadisi başkasından dinleyip dinlemediğini, dinlemiş olduğu rivâyette teferrüd edip etmediğini ayıramayan talebenin, duyduğu rivâyetlerin tamamını intikâ ve intihâb'a tabii tutmadan yazması gerekir.⁴⁶⁰ Nitekim Saîd b. Abdulazîz, Süleymân İbn Musâ'dan şu rivâyeti naklediyor: "Ulemânın meclis yaptığı talebe üç çeşittir. Bir talebe vardır ki ne yazar ne de ezberler. Bu talebe bir şey elde edemez. Bir talebe de işittiği her şeyi yazar, bu talebe 'hâtîb'⁴⁶¹ tır. Bir talebe de ilmi işitir, seçerek yazar. İşte bu, âlimdir."⁴⁶²

Bu nedenle hadiste belirli bir dereceye ulaşmamış ve intihâb noktasında tekâmül etmemiş kişilerin döneminin hafızlarından yardım alması yerinde bir davranış olur⁴⁶³. Me'mûn el-Mısırî, el-Hâfız diyor ki, Ebû Abdurrahmân yani, Ahmed b. Şuayb en-Nesevî'yle birlikte Tarasûs'a gittik. Meşayıhtan bir grup, hafızlardan; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İbrâhim Murabba', Eb'ul-Âzân ve daha başkalarından oluşan bir grup toplandı. Kendileri için şeyhten kimin intikâ edeceğini istişâre ettiler. Ebû Abdurrahmân en-Nesevî'yi kararlaştırdılar. Orada bulunanların hepsi onun seçtiği rivâyetleri yazdı⁴⁶⁴.

Muhaddisler her bir hadis için kendilerine göre değişik ölçütler koymuşlar ve bu doğrultuda rivâyetleri seçmişlerdir. Örneğin, Ömer el-Basrî, daha çok meşhur ve ma'rûf rivâyetleri seçerken Ebu'l-Hasan ed-Dârekutnî, sahih

⁴⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 155,156.

⁴⁶¹ Dinlediği şeyleri düşünüp incelemeyen yanlış doğruyu seçmeden her şeyi alan anlamında kinâyedir.

⁴⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1470.

⁴⁶³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 156.

⁴⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1473.

ve meşhur rivâyetlerin yanı sıra, garip ve münker rivâyetleri de seçmiş bunun daha faydalı olacağına inanmıştır.⁴⁶⁵

Bunun yanında intihâb işinde uzman olan hâfızlar, seçmiş oldukları rivâyetlere birtakım rumuzlar koymuşlardır. Mesela Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nuaymî, şeyhlerinin kaynaklarından seçtiği rivâyetler için; “sâd ص”, Ebû Muhammed el-Hallâl, “tâ ط”, Muhammed b. Talha en-Niâli, “haha حح”, Ebu'l-Fadl Ali b. el-Hüseyn b. el-Felekî, el-Hemezânî “iki hemze ءء” alâmeti koymuşlardır. İntihâb yapan her hafız varakın sağ tarafındaki haşiyeye rumuz koymuştur. Hatîb, Ebu'l-Hasan ed-Dârekutnî'nin sol taraftaki haşiyeye kırmızı yatay bir çizgi rumuzu koyduğunu gördüm, diyor. Aynı şekilde Hibetullah b. el-Hasan et-Taberî kırmızı küçük bir çizgiyi senedin başına rumuz olarak koyduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁶

Hatîb müntehibin âli isnadlarla, açık ve sahih rivâyetlerle uğraşmasının uygun alacağını, vaktini; bâtil, mevzû, garip ve münker rivâyetleri seçerek harcamaması gerektiğini belirtiyor.⁴⁶⁷

Bu hususta Ebû Yusuf el-Kâdî, Ebû Hanîfe'nin şu sözünü naklediyor: “Kim kimyevî maddelerle -uğraşırsa- iflas eder, kim dini cidâl için talep ederse, zındık olur, kim garîbu'l-hadisle iştigâl ederse yalanlanır.”⁴⁶⁸

Aynı şekilde Muhammed b. Himyeri, İbrâhim b. Ethem'den şu sözü naklediyor: “Ulemâdan şâzı nakledersen çok şer taşımış olursun.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 157, 158.

⁴⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 158, 159; bk: es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs şerhu elfıyyeti'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1403, c. 2, s. 373.

⁴⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 159.

⁴⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 159.

⁴⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1484.

Hatîb'e göre, müntehibin evâil haberleriyle⁴⁷⁰ ilgilenmemesi gerekir. Zirâ bu rivâyetler pek fayda getirmemektedir. Bunun yerine zamanını daha faydalı rivâyetlere hasretmesi uygun olur.⁴⁷¹ Nitekim Ebû Bekir Muhammed b. Eyyûb, Ebû Yahya en-Nâkid'den, o da, Ahmed b. Hanbel'den şunu nakletmiştir: "Olayların meydana gelme zamanı ve mekânına dair kadîm rivâyetlerle meşgûliyet bizi öğrenmemiz elzem olan bilgiden alıkoyar."⁴⁷² Bu tür rivâyetlerin bir benzeri de melâhim'dir.

6.16. Melâhim

Bir işi sağlam yapmak, kırık şeyi birleştirmek, birine et yedirmek anlamlarına gelen lahm kökünden türeyen melhame kelimesinin çoğulu olan melâhim, ağır kayıp ve hezimetle neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık anlamına gelmektedir. Hadis kaynaklarında melâhim başlığı altında dinî veya siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce meydana gelmesi beklenen alametlere dair rivâyetler yer almaktadır.⁴⁷³ Hatîb'e göre melâhimle ilgili rivâyetlerin çoğu mevzûdur. Ali b. Ebî Tâlip hakkında okunan rivâyetler, Dânyel'e nisbet edilen kitap gibi. Nitekim İbn Avn, İbrâhim'den, o da Ömer b. Hattâb'tan şu rivâyeti nakletmiştir: "Ömer'e (ra) bir kişinin Danyel'in kitabını yazdığı bilgisi ulaştı. O kitabı kendisine getirmesi için o adama haber gönderdi. Adam geldiğinde Ömer (ra) avcunun içiyle adamın karnına vurmaya başladı ve: " الر تلك ايات الكتاب المبين انا انزلناه قرانا عربيا لعلكم تعقلون نحن نقص عليك احسن

⁴⁷⁰ Bazı işlerin ilk defa yapıldığı yer ve zamanlarıyla alakalı rivâyetler. Bunu tesbit için yazılan kitaplara da "Evâil Kitapları" denir. Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s, 74.

⁴⁷¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 160.

⁴⁷² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1487.

⁴⁷³ Çelebi, İlyas "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, ss. 149, 150.

القصة”⁴⁷⁴ ayeti kerimesini okuyarak kıssa anlatmak istiyorsan Allah’ın Kitabı’nda en güzel kıssalar var onlardan anlat, diyerek onu azarladı. Adam, Ey mü’minlerin emîri! Beni affet, vallahi o kitabı imha edeceğim dedi.”⁴⁷⁵

Yine Amr b. Meymûn şöyle diyor: “Biz Kûfe mescidinde oturuyorduk. Yanında kitap olan bir adam geldi. Bu nedir? diye sorduk. Kitap dedi. Kimin? dedik, Danyel’in kitabı, cevabını verdi. Engel olunmasaydı, ‘Allah’ın kitabından başka kitap ha! Allah’ın kitabından başka kitap ha!’ diyerek, onu öldüreceklerdi.”⁴⁷⁶

Megâzî, melâhim ve tefsirle alakalı Abdulmelik el-Meymûnî’nin Ahmed b. Hanbel’den rivâyeti şöyledir: “Üç hususla alâkalı kitapların aslı yoktur. Bunlar: megâzî, melâhim ve tefsirdir.”⁴⁷⁷ Hatîb, bu tür kitaplarla alâkalı söylenenlerin nedenini; güvenilir olmayan kişiler tarafından nakledilmelerine ve kıssacıların eklemelerine bağlıyor. Melâhim, kitaplarında nakledilen rivâyetlerin ise senedinin muttasıl olmadığını naklediyor. Hatîb’e göre tefsir kitaplarının bazılarında da sahih olmayan rivâyetler mevcuttur. Bunların en meşhurları: Kelbî (ö. 146)⁴⁷⁸ ve Mukâtil b. Süleymân’ın (ö. 150) tefsirleridir.⁴⁷⁹

Aynı şekilde Ebû İsmâil et-Tirmizî, el-Uveys’ten, o da Mâlikten, Mukâtil b. Süleymân’ın tefsirinde uydurulmuş rivâyetlerin olduğuna delil olarak şu rivâyeti nakletmişlerdir. Mâlik şöyle naklediyor: “Bir kişi Mukâtil b. Süleyman’a geldi ve birisi bana Ashâb-ı Kehf’in köpeğinin rengini sordu, ne diye-

⁴⁷⁴ Yusuf 12/1-3.

⁴⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1490; Hatîb, *Takyîdu’l-ilm’* inde konuyla ilgili değişik rivâyetlere yer vermiştir. Bk. *Takyîdu’l-ilm*, thk. Yusuf el-Uş, Nâşir, Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, Beyrut 1949. ss. 51, 58.

⁴⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, *el-Câmi’*, 1491.

⁴⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, *el-Câmi’*, 1493.

⁴⁷⁸ Tam adı Ebu’n-Nadr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, el-Kûfî’dir.

⁴⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 162, 163.

ceğimi bilemedim, dedi. Mukâtil de benekli deseydin ya, cevabını verdi. Ebû İsmâil, Nuaym b. Hammad'ın, Mukâtil'in yalancılığını ortaya çıkaran ilk olay budur, dediğini nakletmiştir."⁴⁸⁰

Abdussamed b. el-Fadl diyor ki, Ahmed b. Hanbel'e el-Kelbî'nin tefsiri hakkında soruldu, o: "Başından sonuna yalan haberlerle doludur." dedi. İnceleme amacıyla denilince hayır cevabını verdi.⁴⁸¹ Hatîb, illetten sâlim olarak ya da ta'na maruz kalmadan tasnîf edilmiş tefsir kitabı bilmiyorum diyor.⁴⁸² Netice itibariyle megâzî, melâhim ve tefsir ile ilgili rivâyetleri toptancı bir bakışla red/kabul yerine özellikle senedi sahih rivâyetler hakkında çok daha ihtiyatlı davranmakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Aksi takdirde bu rivâyetleri günümüz insanına nasıl izah ederiz, biz bu rivâyetleri kabul edersek İslam dışı toplumların algısı nasıl olur, modern akıl karşısında bunları nasıl savunabiliriz vb. saiklerle red yoluna gitmek, bizleri yanlışa sürükleyecektir. Yaşadığımız çağda bize demode ya da muhal gelen bir fikrin, zaman sonra böyle olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zirâ yirmi birinci yüzyılın aklının mâkul gördüğünü yirmi ikinci yüzyılın akli mâkul görmeyebilir. Bazen de her şeyi mâkulleştirmek makul olmayabilir.

⁴⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1495, 1496.

⁴⁸¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1494.

⁴⁸² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 163.

- KAYNAKÇA -

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, ys. 1421/2001.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horasânî, *Şuabu'l-îmân*, thk. Abdu'l-Ali Abdu'l-Humey Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihâli*, Emel Matbaacılık Ankara, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Mugîra el-Cû'fî, *el-Edebü'l-müfred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1409/1989.

....., *et-Târîhu'l-kebîr*, Dâiratu'l-Maarif el-Osmaniyye, Haydarabad ts.

....., *el-Câmiu's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1401/1981.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risâle Basın Yayın Ltd. Şti. İstanbul 1996.

....., "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, ss. 149, 150.

Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Salâh Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara 2012.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşâ's el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dımaşk 1434/2013.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Mûsa b. Mehrân el-Harrânî, el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405.

....., *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Teymî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk 1404/1984.

Egin, Osman, *Hâfızlık Risâlesi*, DİB Yayınları, Ankara 2014.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1397/1997.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1403/1983.

....., *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

....., *el-Fakîh ve'l-mütefekkih*, thk. Ebû Abdurrahmân Adil b. Yusuf el-Garâzî, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Suudiyye 1421.

....., *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surkî, İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne, trs.

....., *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Kütübî't-Ta'lîmiyye, Beyrut 1395/1975.

....., *İktizâu'l-ilm el-'amel*, thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1397.

....., *Takyîdu'l-ilm*, thk. Yusuf el-'Uş, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut 1949.

et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü'l-Ûlûm ve'l-Hikem 1404/1983.

İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadîs Usûlü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995.

- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâid ve Menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1414/1994.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilmî ve fadlih*, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Suudiyye 1414/1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh b. Muhammed, el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1988.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Şuayb el-Arnaût, Dımaşk 1432/2011.
-, *Tehzîbu't-tehzîb*, Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, Dımaşk 1430/2009.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fi ehâdîsi'r-rasûl*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mektebetü'l-Halvânî, ys. 1390/1970.
- Kâdî 'İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*, ter. Yaşar Kandemir, Şifâ-i Şerîf Şerhi, Tahlil Yayınları, İstanbul 1433/2012.
- Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Kahire 1964.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Ahmed Mahmûd eş-Şehâde, Dâru'l-Farfûr, Dımaşk 1427/2006.

- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûdi, el-Hanefî, *el-Muhtâr*, nşr. Orhan Çeker, Aytaç Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 2009.
- Meydânî, eş-Şeyh Abdülganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1431/2010.
- Müslim b. Haccâc, el-Küşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, Dımaşk 1433/2012.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Cüz' fihi meclisân min imlâ*, thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî, es-Suûdiyye 1415/1994/.
- Râmehurmûzî, el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huşt, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut 1405/1985.
-, *Fethü'l-mügîs şerhu elfiyyeti'l-hadîs*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnân 1403.
- Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Istilahları*, ter. M. Yaşar Kandemir, DİB Yayınları, Ankara 1973.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- Şahin, Samî, Hz. *Peygamber'e Mahsus Fiiller*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Danışman, M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara 1991.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.

- Tahhân, Mahmud, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, çev. Cemal Ağırman, Sivas 1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Şam 1432/2011.
- Yılmaz Orhan, "Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-Veled* İsimli Kitabının Önemi ve Kitapta Geçen Hadislerin Değerlendirmesi", BOZİFDER, Cilt: 15, Sayı 15, Yozgat 2019, s.185-213.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, el-Fârikî, ed-Dımaşkî, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
-, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963,
-, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekerîyye Umeyrât, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Zemahşerî, Ebü'-Kâsım Muhmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Dâr'ul-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1429/2008.
- Zeydân, Abdülkerîm, *el-Vecîz fî şerhi'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.

